

I. 544. 192

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ

МІЩАНКА

(Історичне оповідання)

ЛЬВІВ, 1928.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ЛАСТІВКА“

DYREKTA POLICJI w L W O W I E

EGZEMPLARZ OBOWIĄZKOWY

NAKLAD

EGZ.

dnia

1928

5000
7/3

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ

МІЩАНКА

(Історичне оповіданє)

ЛЬВІВ, 1928.

Накладом Видавництва „Ластівка“

Львів, Льва Сапіги 43.

Друкарня Ставропігійського Інституту у Львові.

I-404

I. 541.192

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001008168052

1928.8.0.464

— Лус, лус, лус!

В сінях у вишинського римаря Ситника лускало так, неначеб кого ременем гатили по спині. Що таки так було, свідчив крик:

— Йойой! Йойой! Та защо?

— Защо? — викрикував хтось другий. — Я тобі дам, защо! Ти пройдисвіте, ти волокито, ти мочимордо! Що лиш передучера був тут і нині знов? Де свитка? Хіба я не знаю, що ти пропив її? Тепер може й чоботи гадаєш видурити від мене, щоби також зараз лишити в шинку за горівку. Шуруй з хати!

В пекарни Ситника були тоді сімнадцятьлітна донька Ситника Ксеня, їх наймичка і міський драб¹⁾. Сей саме перед хвилиною чогось то дверми від подвіря всунувся до пекарні, гадаючи, що наймичка сама. Дуже сконфузився, коли побачив, що в пекарни ще й Ксеня. Вже хотів щось збрехати, щоби виправдати свою появу, коли в сінях залунало се лускане і крик. Всі троє схопилися, і стали наслухувати.

— Тато бе когось, — забалакала Ксеня — хтоби то міг бути? Мабуть якесь велике ледащо, бо щоби тато аж вдарив кого, треба його дуже розізлити якимсь дуже поганим ділом.

— Я знаю, кого майстер бють, — промовив драб. — Ріжуть спину сему жебракови, що від кількох днів волочиться по околиці, не минаючи одної хати, зазираючи до кожного шинку.

¹⁾ Поліцай.

— Відки знаєш, що то жєбрак? — спитала Ксєня.

— Бо саме тоді, коли я скручував з вулиці на ваше подвірє, він підходив під ті дєвери вашої хати, що виходять на улицю. Мабуть в сїнях потягнув щось. Майстер вийшов із світлиці, спіймав його на крадежи і тепер вчить його ременем тої заповіди, що каже „не кради!“

— Колиж бо тато докоряють йому лише якоюсь дарованою свиткою. Мушу подивитися.

Ксєня відчинила дєвери і вскочила до сїний. Наймичка, також цікава, метнулаєя за нею. За наймичкою скочив драб, вхопив за спідницю і сїпнувши, відтягнув її від дєверий до себе.

— Ти не бачиш, що я прийшов до тебе? — промовив до неї з докором.

— Хочу подивитись, що там дієєя. Пустити! — наймичка відповіла, звертаючися назад до дєверий, котрі Ксєня, вийшовши, за собою заперла.

— То ти так любиш мене?! Втікаєш, хоч Ксєня робить нам вигоду і відходить, лишаючи нас самих...

— Ти мені не втечєш. І не кликаний прийдєш. Я цікава, защо Ситник бє його і як той жєбрак виглядає.

— Гарна любов, нічого казати! Волишь дивитися, як бють жєбрака, чим... чим...

Драб ще раз притягнув дівчину до себе, обіймив за шию і став крепко цілувати в уста.

— Досить! — крикнула, коли він не гадав пустити її. Відіпхнула його від себе так, що він закотився аж під стїну і вибігла до сїний, трїснувши за собою дєверми. Драб хвилию надумувавєя, не знаючи, куди йому тепер обернутися: Чи й собі увійти до сїний, чи вийти з кухні та з хати тими дєверми, корими увійшов був? Надумуючися, позирав ласим

оком на сковороду, на котрій шкварилися курята. Не видержав. Прискочив до сковороди, вхопив два, всунув у кишеню бурки і також вскочив до сіній. Станув за наймичкою і через її плече дивився, як римар, держачи жebraка за обшивку сорочки телепає ним і кричить:

— Ледащо! Передучера був тут, світив голим тілом. Я, змилосердившись, дав йому сорочку і свитку, майже нову. Від нас пішов просто простісько до шинку і свитку пропив. Такий безличний, що нині знов прийшов.

— Лишть його, тату, — Ксеня просила. — Свитка вже не вернеся. Нехай собі іде з Богом.

— З Богом? — Ситник гукав далі сердито. — Нехай іде з Богом до шинку? До шинку з Богом? Бо він відси безпечно знов піде до шинку... пропити сорочку.

— Я сам бачив, як він пропивав ту свитку, — обізався драб. — Ще й інших частував. І... і мене частував доброю порцією. Якби я був знав, що він від вас видував ту свитку, то я бувби не користав з його гостинности. Я бувби не пив.

— Ти тут? — Ситник звернувся до драба. — Добре, що ти нагодився. Менше буду мати роботи. Возьми отсей ремінь, та гони п'яницю аж за місто. А його шкіри не жалуй. Як вернеш, дістанеш за свій труд квартиру горівки.

Ситник затрусив жebraком ще раз і з усієї сили пхнув його за двері. Жebraк дав ногам знати. Скочив у бік, та щез за углом хати. Драб хотів скочити за ним, але на порозі піткнувся і носом зарив землю. Заки драб підвівся, заки випчихав і виплював землю, заки й собі метнувся поза хату, минула добра хвиля. На улиці, що йшла поза хатою, жebraка вже не було. Не сумніваючися, що жebraк скрутив на дорогу, що вела за місто до

ліса, драб собі вибіг на дорогу. Не помилився. Побачив жебрака, але вже так далеко, що нелегко було переймити його. Драб ішов далі, але не квапив. Колиж жебрак щез у лісі, драб махнув рукою, зійшов з дороги на поле і сів під придорожною лопвою. Витягнув з кишені курятко і відгриз половину. Похрупув і проковтнув з кістками. Таксамо пішло друге курятко. Погладився по череві, обтер губу рукавом, підвівся і зійшов на дорогу.

— Тепер треба вернути до Ситника по ту обіцяну квартиру горівки. Як не будуть свиньми, то дадуть закусити курятком. Досить було їх там на сковороді. Ще й на стільниці лежало їх декілька.

Так думаючи, драб цілком не потерпав, що Ситники вгадають, хто вкрав ті два. Чейже добру хвилину в пекарні не було нікого, бо й наймичка вийшла до сінки. Хтось міг увійти до пекарні від подвіря і вкрасти не лиш два, але й всі. І все те, що є в пекарні мігби винести. Славити Господа, що вкрав тільки два!

В хаті Ситника, коли наймичка вернула до пекарні і римар з донькою пішли до світлиці, Ксеня докоряла батькови.

— Як можна було так знущатися над бідним жебраком! Ви не лиш самі набили його, але на добавок драба пустили на него. Як спіймає, готов за ту обіцяну квартиру горівки закатувати його.

— Нехай закутує! — Ситник відповів. — Мочиморда пропив мою свитку.

— Він тої свитки не вкрав. Ви її самі дарували йому. Вона вже не була ваша, а його. Як пропив, то свою власну, не вашу. Яке вам діло до того! І за що такий бідолаха напеся, як не пропеся щось скинувши з себе? Що він не, нині не такий великий гріх. Хто нині не пє?! Чи пріорови від води ніс посинів? Чи наш ротмістр ліпший від же-

брака, що десь колись напеся? Хоч ротмістр перший на всю околицю мочиморда, ви майже що днини його гостите у себе і лете в него, як в діраву бочку.

— Ротмістр?! Се не те саме. Я не чув, щоби ротмістр коли пропив свій одяг...

— Ротмістр ще гірший. Жебрак пропив своє власне. Хоч він пропив свитку, котра раньше була ваша, то через те ми не голодуємо. Ротмістр пропиває ті гроші, які йому дають на оплату його воєнків, — пропиває чуже. Пропустить крізь своє горло жовнірські гроші, через що терпить не лиш війсьцо, але й народ в місті і навкруги міста. Жовнір, як не хоче голодувати, мусить красти. Коби го ще мусів пропивати чуже, щоби згасити спрагу! Але йому повинно бути досить того, що дістане за дурно. Пе за дурно у пріора, пе за дурно у наших міщан, за дурно заливаєя до безтями у нас. Йому всего того ще замало, він ще й жовнірські гроші пропиває. Жебрака ніхто не погостить медом ні горівкою. Чиж диво, що як його припече спрага, то він мусить пропити свитку?

Ситник голосно розсміявся.

— Смієтеся! — донька докоряла далі. — Набили бідолаху, вислали за ним посіпаку з ременем, ще й смієтеся. Як був тут передвчера, то ви щось так довго шушукали з ним, начеб то не був жебрак, а ваш гість, якийсь ваш приятель. Нині взяли тай набили!

— Хто тобі сказав, що я набив його?

— Хиба я, сидячи в пекарни, не чула? І наймичка чула і драб чув.

— Я бив ременем по моїм коліні, щоби наймичка і драб гадали, що я справді бив його.

Ксеня глянула на батька великими зачудованими очима. Він тільки сміявся.

— Ви справді не били жебрака? — Ксеня спитала. — Як не били, то нащо та комедія?

— То не жебрак і не п'яниця.

— Не жебрак і не п'яниця? Як ви справді не били його, то на щож ви так телепали ним, викинули з хати на улицю, ще й драбови казали гнати його ременем аж за місто. Гадаєте, що драб не побє його? Чейже схоче заробити ту вами обіцяну квартиру горівки. Не хотілаб я впасти в руки такого драба.

— Драб не перейме його. Кажучи драбови, щоби того будьтоби жебрака гнав ременем аж за місто, я нарощне на порозі підставив ногу, щоби драб упав і дав тамтому час втечи.

Тепер Ксеня не знала, що про те все думати. Не годна була збагнути, на що ціла ся комедія. Хвилю допитливо гляділа на батька і коли сей сам не квапився з поясненням загадки, спитала.

— Ви сказали, що то не був жебрак, та що ви не били його. Хтож то такий і нащо ви того будьтоби жебрака будьтоби били?

— Ти не пізнала його?

— Пізнати, пізнала, бо він вже нераз був у нас, але все як жебрак.

— Тільки він у нас був? Ти у него ніколи?

— Я у него? — Ксеня спитала, витріщивши очи.

— Хиба ти оноді не занесла йому колача і мясо? Тиж сказала мені, що з ним самим балакала.

— Я ходила з колачем і мясом, але не до сего жебрака. Я була в лісі у пустинника Теодосія. Він взяв, подякував, поблагословив мене і балакав зі мною. Правда, я не зовсім добре приглянулася йому, бо я стояла на дворі на сонці, він сидів в своїй землянці в тіни. Колачі і мясо я подала

Йому крізь віконце. Балакаючи з ним я його самого не бачила, тільки чула його голос. Сей пустинник був би тим жебраком? То він хиба не вічний затвірник і людей обманює, коли каже, що зі своєї землянки до смерти не вийде!

В громадським лісі міста Вишина жив справді пустинник Теодосій. Сюди прийшов тому рік. Ніхто не знав хто він, не питав звідки він. В громадським лісі край непрохідного багна построїв собі землянку і осів там. Магістрат міста не боронив йому, бо тим він не робив у лісі ніякої шкоди, а був під рукою божий чоловік, котрий не лиш помолився за грішну душу небіжчика або й живого, але також знав, як подужати неодну хворобу, з якою вчені лікарі не могли дати собі ради. Жив з того, що люди самі приносили йому, просячи його, щоби помолився за чийсь душу, або щоби дав раду чи яке зіля проти якоїсь хвороби.

Ніхто з тих, що ходили до пустинника, не міг би похвалитися, що йому добре придивився, та що пізнав би його, коли би з ним стрівся поза його землянкою. Людям, що приходили до него, пустинник до землянки не впускав, ані не виходив до них. Коли люди прийшли до него, то викликували його. Тоді він підступав до віконця і крізь віконце балакав з ними. Також крізь віконце приймав і їх дари. Се було тому так, бо пустинник затворив себе в сій землянці аж до смерти; бо його обіт був такий, що на світ божий не вийде аж до смерти. Люди знали також, що як він молиться, то ніжким балакати не буде, не відгукнеся і до віконця не підступить. Тоді вони принесене клали на порозі перед дверми землянки і відходили. Знаючи те все, Ксеня дуже здивувалася, коли почула, що той, будьтоби вічний затвірник ходить по світі як жебрак. Бо він нині не

вперше був у них. Ще більше здивувалася, коли батько сказав.

— Які недотепи ті всі, що до него ходять. Ніхто не питає, чому той затвірник так завзято молиться, що до людей, які до него прийшли з дарами і слова не скаже, саме тоді, коли по світі ходить той жебрак. Або той жебрак, або чернець Се-
рафим. Чернець, жебрак і пустинник то одна особа.

— Коли так, то він може ні чернець, ні жебрак ні пустинник, а щось четверте, — Ксеня замтила, коли Ситник замовк.

— Справді так. Я тобі до сеї пори не говорив сего, але тепер пора й тобі знати. Він... Запорожець присланий до нас козацькою старшиною. До него приходять від козаків ті вісти, які нам потрібні; йому переказуємо вісти, які про нас потрібні козакам. Тепер в наших сторонах вештаєся чимало таких жебраків, лірників, бандуристів і черців. Як вони сторонські, то на них позирають косим оком, підслухуючи, що вони розказують; підглядають, з ким балакають. Передвчора сей козак, будьтоби жебрак задовго сидів у мене. Хто зна, чи того драба не прислав сюди магістрат на підслухи. Щоби від себе відсунути всякий підзор, я змовився з ним втяти осьтаку штуку, за яку ти скартала мене. Наймичка і драб порозказують по цілім місті, що я того жебрака збив і викинув з хати. Ніхто не здогадаєся, що до мене приходив з вістями і по вісти запорожський козак.

Сю розмову перебила наймичка. Прийшла сказати, що зі скороди щезли два курятка.

— Мабуть твій залицяйник використав хвилину, коли ми всі збіглися до сінній, — сказала Ксеня.

— Дам я йому, як ще раз прийде!.

Наймичка не скінчила, бо саме в сій хвили увійшов драб і передаючи Ситникови ремінь, сказав:

— Той мочиморда в нашім місті хиба вже не покажеся. Свитку пропив, я сорочку так порізав сим ременем, що з неї й онучок не буде мати... Чи ви почислили курята в сковороді? Бо чи не вкрав він зо дві штуки?

— Жебрак? — наймичка спитала. — Я гадала, що то ти вкрав. Як він міг вкрати, коли цілком не був в пекарні? Він був у сінях і з сінній вилетів просто на улицю, та втікав далі.

— Але скрутив поза хату і по дорозі задними дверми вскочив в пекарню. Саме в хвили, коли я опинився за углом з хати, він вискочив з пекарні держачи щось в руках. Щось таке, неначеби жарені курята. Втікаючи перед мною, їв. Я наздігнав його аж за містом, під самим лісом. Дав я йому!

— Иди до пекарні! — сказав Ситник. — Там відстанеш горівку і яку закуску.

— Може драб справді переймив його і набив? — замітила Ксеня коли драб відійшов.

— Таких борзих ніг, як той козак, драб не має. То тільки його перехвалки, щоби дістати горівку. Як збрехав про курята, так збрехав також решту... Пару днів лишишся тут сама, бо я поїду до Львова. Мушу дещо переказати владіці Арсенієви і побалакати з деякими міщанами. Мабуть також від них привезу вісти, які той жебрак передасть кому треба.

— То він далі буде приходити сюди? Не будуть люди дивуватися, що він, так побитий, ще приходить?

— Жебрак вже не прийде. Він взагалі шезне і його вже ніхто тут більше не побачить. Але може прийти в иншім пірю. Може прийти чернець, шлях-

тич... Як сам не прийде, то занесемо пустинникови якийсь дарунок.

— Коли поїдете?

— Завтра досвіта. Але тут ніхто не сміє знати, що я поїхав на Львів.

— А як хто питає мене? Перший ротмістр, як прийде і я не прийму його, бо батька нема, схоче знати, куди ви повіялися. Не вступиться, поки не скажу йому куди, за чим і коли вернете.

— Або ти мусиш всьо знати? Скажи, що не знаєш.

— Не повірять. Буде мучити мене питаннями і докорами. Щось доконче треба сказати, хочби й неправду.

— Кажі, що я поїхав по шкіру. Повірять, бо знає, що в моїм ремеслі шкіра потрібна. Я справді привезу шкіру. Як схоче знати, куди, скажи, що напевно не знаєш, але мабуть до Бродів. Я справді виїду відси на Броди і аж пів милі за містом полями заїду на львівський шлях. На питане, коли верну, кажи кождому, що мабуть нині, бо коли я поїхав без візника, то поїхав недалеко і не на довго.

— Ви справді поїдете без візника?

— Поїду сам. Не виключене, що й по моїм повороті треба буде таїтися з тим, що я був у Львові. Візник, хоч розумний хлоп і такого духа як ми, мігби через необережність виляпати. Ти знаєш нащо заноситься, отже мусимо бути дуже обережні.

На зорях Ситник взяв гаманець з грішми, сів на візок і поїхав. Газдинею в хаті лишилася Ксеня, бо мами вже не мала. Через цілий день до хати не навідувався ніхто чужий, отже питаннями про батька аж до вечера ніхто її не морочив. Аж смерком надійшов ротмістр, командант міського гарнізону. Знаючи, що він прийде, Ксеня дожидала його при-

ходу у вікні. Заки приступив до дверей хати, вона крикнула до него.

— Нині хіба крізь вікно будемо балакати, пане ротмістр, бо батька нема у Вишині. Поїхав по шкіру.

— Ви жартуєте, Ксеню. Вашого візника я бачив перед хвилиною.

— Тато поїхав без візника, бо кудись недалеко. Мабуть до Бродів.

— Ви не знаєте, куди поїхав?

— Бо коли виїздив, я ще спала. Сідайте на лавочці під вікном, бо коли я сама, то до хати не впущу вас. Ви самі не схочете, бо знаєте, що зараз пішов би поговорі.

Ротмістр сів на лавці, але що він приходив до Ситника не так для балачки з дівчиною, як на мід до римаря, не довго сидів. Позіхнув пару разів, сказав, що дуже сплячий і відійшов.

На другий день ротмістр знов прийшов і знов мусів спинитися перед хатою, бо Ксеня крізь вікно повторила йому те саме, що вже вчора сказала була. Ротмістр дуже здивувався і недовірливо похитував головою. На його думку Ситник мусів поїхати кудись далі і, очевидно, донці сказав, куди їде.

— Ся дорога якась дуже загадочна, — замітив. — Як би був поїхав до Бродів, то бувби вже вернув. Поїхав кудись далі і з якоїсь важної причини не взяв візника.

— Може й кудись далі поїхав, як в Бродах не дістав шкіри, — Ксеня відповіла. Як відси виїздив, то не думав їхати далеко і тому виїхав без візника.

— В Бродах не діставби шкіри?

— Батькови потрібна шкіра не будь яка. Батькови потрібний неаби який ремінь. Самі знаєте, що

зі шкіри на черевички або на постולי упряжи не робиться.

Сердитий, що знов оминув його збан меду, ротмістр пішов. Ксеня сказала наймичці зарізати і вичистити гуску, щоби була на завтра. Не було виключене, що батько верне завтра в полудне. На другий день сонце вже стояло над головами, гуска вже пеклася, коли перед хатою затупотіли коні.

— Майстер в саму пору надіхав, — сказала наймичка, витягаючи з печи гуску і повними грудьми втягаючи в себе пахощі.

— То не тато, — Ксеня відповіла. — Якби тато, то затуркотівби візок. То верхові.

— Але задержалися перед нашою хатою. Може майстри в дорозі візок поломився і він вернув верхом?

— Заїхавби просто на подвір'я. То якісь чужі. Мушу подивитися, хто то такий. Судячи по тупоті, в їх два.

Ксеня пішла до світлиці і глянула крізь вікно. Перед хатою стояли два верхові. Оба буди їй добрі знакомі. Іван і Федір Терлецькі, сини шляхтича з сусіднього села. Іван скочив з коня і став ковтати у двері хати. Ксеня вийшла до сінній, відчинила двері і станула на порозі, заступаючи собою дорогу до хати. Федір також скочив з коня.

— Пан майстер дома? — спитаа Іван покловившись.

— Нема, — відповіла Ксеня — але мабуть нині приїде. Може таки зараз, може аж під вечір.

— Шкода. Ми до него з важним ділом.

— Мені не можна знати з яким?

Паничі зглянулися.

— Се не тайна, — відповів Федір, хвилю погадавши. — Нам потрібне нове сідло.

— До сего майстер вам цілком непотрібний, бо є челядник, — сказала Ксеня. — Зайдіть до робітні і побалакайте з челядником. Але зайдіть тамтими дверми від подвіря.

— Тамтими дверми від подвіря? — спитав Іван здивований. — Від коли Ситники просять старих і добрих знакомих тамтими дверми від подвіря?.. До робітні, не до світлиці?

— Та чуєте, що тата нема... Що люди сказалиби, колиби вчули, що дівка, як сама в хаті, впускає до себе хлопців? Пішовби поговорі... Вчера і передучера приходив ротмістр. Я й його не впустила. Сказала йому сідати на лавці під вікном. Він не гонорувався так як ви. Сів на тій лавці і балакав зі мною, хоч я ні до хати впустила його, ні сама до него вийшла.

— Ми пішлиби до робітні, але то така робота, що мусимо перебалакати її з самим майстром.

— Бачу, що ви до батька з якимсь иншим ділом, не з кульбакою, коли не маєте довіря до челядника. Або вертайте з нічим домів, або заждіть на него в яким заїзді. Схажіть мені, до якої гостинниці заїдете. Як батько верне, зараз пішлю по вас.

— До гостинниці? Того не буде, щоби ми, маючи тут такого приятеля, заїздили до гостинниці. Що ти сказалаби, якби приїхала до нас і ми справили тебе до корчми?

Дівчина тупнула ногою.

— Дурні ви! Ні, не дурні, лише не хочете розуміти того, що як нема батька, то я не можу впустити вас до себе. Боюся поговору. На добавок і мій брат повіявся кудись, вже два дни нема його дома.

Як би то лиш я один прийшов, — відповів Федір — або лиш один Іван, то ти справді малаби

право не впустити до хати. Але ми два тут. Всі будуть знати, що ти не з одним хлопцем сам на сам.

Дівчина подумала хвилию.

— Поки що, зайдіть до робітні. Обговоріть ваше діло з челядником і скажіть, що ще мусите побалакати з самим майстром. За хвилию вийду до вас і запрошу на обід до себе. Зараз пришлю хлопця, щоби завів ваші коні до стайні.

— Самі заведемо.

Ксеня заперла двері і пішла до пекарні. Паничі завели коні до стайні, розкульбачили і пішли до робітні. Обговорили діло з челядником і справді показалося, що треба дождити майстра. За яку годину до робітні заглянула Ксеня.

— Ви, паничі, мабуть голодні?

— Нігде правди діти, — відповів Федір — цигани вже давно в животі сваряться.

— І мені буркотить, — додав Іван.

— То вигодить мені, бо нема кому зісти гуски. Я спекла для тата, але він щось забарився... Нема тата, то ви допоможете мені зісти... Настуню, заріж зараз когута на вечеру для тата!

— І для гостей, додав Іван, — бо як приїде майстер, то ми так скоро не вступимося відси.

— Заріж два, бо може ще хтось прийде!

— Чи не ротмістр? — спитав Іван.

— Яке вам діло до того, хто?! Може й ротмістр. Як сам не прийде, то я запрошу його, щоби вас не вигоняти, коли до смерку тато не прийде. Вас не вижену, щоби без небезпеки поговору прийняти і погостити ротмістра.

— Таким способом ротмістр вигодить нам, ротмістрови ми, — сказав Федір.

Всі троє пішли до світлиці. Як довго їли, панувала мовчанка. Аж коли прийшов на стіл мід, розбалакалися.

— Защо тато зоперував жебрака і викинув з хати? — спитав Іван.

— Вже й ви чули про се? — спитала.

— Він був потому у нас і розказував, які то тепер в містах люди стали без серця.

Оба Терлецькі пильно вдивлялися в Ксеню, бо хотіли виміркувати, чи вона про того жебрака щось більше знає. Але на її лиці не помітили ніякого зацікавлення їх питанням, ані клопоту, що відповісти. Відповіла зараз і цілком байдужно.

— Бо пропив світку, яку раніше дістав був від батька. Ще й такий був безличний, що сам похвалився тим. Се тата так розсердило, що потягнув його пару разів ременем по спині і викинув з хати. Він може гадав, що дістане другу світку, але помилився.

— А може він чого иншого прийшов, не по другу світку? — спитав Іван, позираючи крадьки на Ксеню.

— По другу світку ні. Хотів будь якої милостині.

— Він мабуть з чим иншим прийшов і се тата так розсердило.

— Міг прийти лише з тим, з чим приходять кожний жебрак. Приходить по милостиню. Лише один менший нахаба, другий більший. Один не менше, другий більше.

— Челядник сказав нам, — промовив Федір, — що тато поїхав по шкіру, але куди, того в хаті ніхто не знає. Чи до Львова? Як до Львова, то не так скоро верне. Ми його нині не діждемося.

Оба знов глянули допитливо на Ксеню.

— І я не скажу вам, куди поїхав, бо сама не знаю. Не говорив мені. Сумніваюся, чи аж до Львова, бо казав, що верне за три дни. Поїхав мабуть до Бродів по шкіру.

— За три дни.., Нині третій день, як виїхав. Значить верне аж завтра.

— Казав, що нині. Хиба би через що инше загаявся.

— Що моглоби бути те що инше? — спитав Іван.

— Або я знаю? І він сам не годен знати, що в дорозі приключиться.. Може колесо зломитися.. кінь впасти.

Терлецькі хвилю мовчали в задумі. Вони прийшли сюдя з ділом, про яке не могли говорити, бо Ксеня або не знала нічого, або не хотіла виявити, що знає. Мовчанку перебила сама Ксеня.

— Ви оба, відколи вернули домів, вже двічі були в нас, але все з якимсь таким пильним ділом до батька і все так коротко, що не було коли розпитати вас, де ви бували, що робили, що бачили. Ви дома не були мабуть рік, чи півтора.

— Півтора, — відповів Іван. — Ми півтора року воювали. Були в цісарській війську і били Шведа.

— В цісарській війську?! Били Шведа?! — аж скрикнула здивована. — А я гадала..

— Що гадала? — спитав Іван.

Вона не відповідала, тільки якось чудно дивилася то на Івана, то на Федора. На її лиці видно було внутрішню усмішку.

— Ну, що гадала?

— Що гадала, те й гадала. Тепер гадаю, бачучи вас, що бити Шведа, то не така небезпечна і не дуже тяжка робота. Жадного вас не взяла ні шабля ні куля. І виглядаєте так, неначеб, не скажу, що півтора року спали на печі, але, що ваші шаблі заржавіли і війни не бачили.. Колиж ви все таки були на службі у католицького цісаря, то може би ви вступили на службу до вишинського гарнізону... Один з вас. Тут потрібний добрий пушкар. Такого

православного, що іде важити своїм житем в обороні католиків, Ляхи возьмуть дуже радо.

— Потрібний пушкар?! — скрикнули нараз оба, неначеб вчули якусь, для них дуже важну вість.

— Пушкар і жених для доньки посадника.

— Пушкар і жених! — спитав Іван. — Пушкар і жених в одній особі, чи окремо один, окремо другий. Пушкар для гармати, жених для Меланії?

— Окремо, чи в купі. Глядають одного, глядають другого. Ще ліпше булоби, якби пушкар і жених зійшлися в одній особі. Добре булоби йому тут.

Оба зглянулися і хвилю мовчали. Мовчанку перебив Іван несмілою заміткою.

— Всеж таки, ми оба православні. Тепер у воздуху щось висить, отже Ляхи дуже обережні, нашому братови не вірять. Хоч ми служили католикови, Ляхи в такий тривожний час не далиби в руки православного своєї гармати. Ні мене, ні Федора не возьмуть.

— Кажу вам, що й православного возьмуть, як його кости обросли ляцьким мясом. Ось ротмістр також не католик і не поляк. Але вірний як пес, отже держать його.

— Нас тут знають. Знають, що наше мясо не таке.

— Як почують, що ви з католиками били Шведа, або.. ще ліпше... Як би так один з вас вихрестився для Меланії, то...

— Агій! — скрикнули оба. — Для такої відьми? І католик вихрестивсь би на православє, щоби тільки не мусів брати її!

— Впрочім, — закрутив Іван — ми ще не такі бідні, щоби на хліб заробляти як пушкарі у вишинським гарнізоні.

— То чоґож ви так зацікавилися сим ділом? — спитала. — Ви наче втішилися, аж оба підскачили, коли від мене почули, що глядають пушкаря.

— Бо... бо може між нашими товаришами знайдеся який бідолаха, — сказав Іван. — Між нашою шляхтою тепер багато голопятників.

— Такий може й злакомиться на Мелянію, — додав Федір.

— На Мелянію? Хиба ви тої Мелянії не бачили. — Тепер Ксеня аж крикнула здивована.

— Як не на Мелянію, то може на Ксеню.

— Ксеня тільки міщанка. Той, що прийшов би, буде бене натус, себ то шляхтич. Шляхтич не для Ксені.

— Може знайдемо і пришлемо сюди якого міщанина.

— Нехай і так. Ксеня не для пушкаря!

— Не відрікайся. Хто знає, який прийде. Хиба, що пушкар замала фігура супроти отамана цілого гарнізону, пана ротмістра? Він вже сюди заходить. Його пушкар, і риба замала і не буде мати смілости суперничати зі своїм отаманом.

— Агій на вас! Той обляшений Німепь, цей лютер і мочиморда... Але ось що я вам тепер скажу, паничі... З хати не вигоняю вас. Лишу вас на часок, бо мушу до сусідів. Від батька з важним ділом.

Хлопці зміркували, що їм не ялося довше сидіти тут, коли дівчина сама. Може й не має ніякої орудки до сусідів, лише не хоче сидіти з ними, бо справді боїться поговору. Подякували за обід, сказали, що перед вечером ще раз навідаються, як батько не верне, то до порізаних когутів і вийшли. На середині пустого ринку, де ніхто не міг чути, що говорять, промовив Федір.

— Я дуже цікавий, чи вона справді нічого не знає, чи така обережна. Якби знала, чоґо жебрак

приходив до них, то коли почула, що він і в нас був, повинна би доміркуватися, що й ми причастні до того самого діла. Не повинна би таїтися. Цікаве також, чи вона справді не знає, куди поїхав її батько. Як він справді не сказав їй сего, то се свідчило би, що він до пересади обережний. Як сказав, то вона переборщує в обережності.

— Чи вона знає, чого приходив жебрак, — відповів Іван — і куди поїхав її батько, того не скажу. Або справді не знає, або, хоч така молода, кована на чотири копита. Але не помилюся, коли скажу, що вона не вірить, що ми не були в царськiм війську. Вона знає, що ми були на Запорожу.

— І я так думаю. Про се свідчило її, зразу здивоване, потому усміхнене лице, коли почула від нас, що ми били Шведа. Я гадав, що ось-ось скаже „брешете“! Се одно. Друге, тямлю добре, що того дня, коли ми відїздили на Запороже, Ситник був з нею у нас.

— Справді так. Тепер і я нагадую собі.

— Отже бачиш. Перед ними ми не робили тайни з сего. Тямлю добре, бо в садку я спіймав її і на пращане поцілував.

— Чому ти тепер не привитався так само?

— Бо тепер дістав би в писк. Тоді ще можна було, бо була молодша. Тепер вона вже не дитина.

— Відплатилася нам. Ми їй не сказали правди, бо набрехали про царське військо і Шведів, отже вона й нам брехала, що нічого не знає. Може й не знає, які ми тепер, отже й не дуже вірить нам.

— Всеж таки показала, що хоч баба, вмiє держати язик за зубами і не дати себе спантеличити невігідними й неожиданими питаннями. Така обережна, як її батько. З такими людьми безпено робити.

— І гарна дівка. Варта гріха!

— Шкода, що не добре уроджена... Неодин наш брат бувби щасливий, якби міг її взяти.

— Шкода! Шкода дівки, шкода маєтку. У Ситника мабуть великий покладний гріш.

— Це й який! Червінці, хата, поле, худоба... На все те лиш одна донька і малий синок, котрого, як підросте, Ситник хоче вислати за границю до школи, вивчити на лікаря.

— Чи то не Ситник надіхав?—сказав Федір—показуючи в сторону хати римаря, перед котрою зупинився візок наладований шкірою.

— Він. Підемо зараз до него?

— Нехай висапався і пообідає. За які дві, три години.

Обійшли місто і пішли до Ситника. Коли привиталися, Ситник спитав:

— Ви дуже обидилися, що донька не зараз запросила вас до світлиці і відтак... майже випросила з хати, бо пішла до сусідів?

— Ми самі зміркували, що неялося сидіти тут цілу днину, коли нема вас, — відповів Іван. — Але хоч би й справді випросила, то се сталося аж тоді, коли ми вже зіли гуску і випили коновчину меду. Чи се обида?

— Ви з якоюсь роботою до мене?

— З роботою і на балачку. Маємо вам дещо розказати. Може й від вас почуємо дещо... Ви куди їздили?

— По шкіру.

— Що по шкіру, ми вже чули... Від доньки. Куди, не сказала нам, бо сама не знала.

— Куди їздив, туди їздив. Се було потрібне для моєї роботи. Вам дали иншу роботу, отже... Зрозумієте, що в нашій ділі говориться другому лише се, що йому доконче треба знати до його роботи. Де я був, мають право знати лише ті, з котрими я ба-

чився і балакав. Впрочім ніхто більше. Так треба робити на те, щоби діло не виявилось, як ворог попаде на нитку і по сій нитці стане іти до клубка... Ксеня переповіла мені, що жебрак був у вас вчера. Чи правда се, що міський драб гнав його, бючи ременем, аж до ліса за містом?

Терлецькі не відповідали. Позирали то на Ситника, то на його доньку.

— Ви не говорите мабуть тому, бо Ксеня тут Вона всьо знає. Не всьо, лиш се, що я знаю.

— Знає?! — спитав Федір — знає, за чим жебрак приходив до вас, куди ви їздили?.. Знає, що ми ваші спільники?

— Знає. Вона в тім ділі також має свою роботу.

— То гарно так, Ксеню? — спитав Федір. — Всьо знати, знати, що ми спільники, і так обріхувати нас!

— Ксеня розсміялася.

— Не казав я, — промовив Іван — що вона всьо знає лише не має бабського язика.

— Ви також обріхували мене! — Ксеня відгризалася. — Сказали, що приїхали до батька тільки з сідлом і чванилися, що били Шведа. Ви Шведа й на очи не бачили.

— Тепер вже знаєте, — промовив Ситник, — що можете говорити при ній. Що маєте сказати може й вона чути.

— Отже зачинаймо! — сказав Іван сідаючи. — Драб жебрака цілком не бив. Він і не гнав за ним. Тільки вийшов за місто, сів при дорозі під липою і щось їв.

— Крадені курята, — замітила Ксеня.

— Обійшовши ліс, — Іван тягнув далі, — жебрак прийшов до нас. Ми сказали йому всіх тих шляхтичів наших сторін, до котрих він може посту-

пити і отверто балакати з ними. Він вже знає, від кого може дістати гроші, від кого зброю, від кого іншу поміч.

— Ксеня сказала мені, що вам вже говорила про се, що в гарнізоні нашого місточка потрібний добрий пушкар. Добре було би, якби на сю позицію вкрутився наш.

— Се справді було би добре. Коли Ксеня говорила нам про се, ми й не подумали, що вона має на умі наше діло. Ми гадали, що вона хоче тільки хліб дати нашому.

— Я давно мала таку гадку,—промовила Ксеня — але вам не говорила, на що мені се, бо ще не знала, наскільки ви причастні до нашого діла.

— Се справді її гадка, — сказав Ситник. — Що тут пушкар потрібний, що посадник і ротмістр розшибаються за таким, сказав їй таки сам ротмістр. Доси не могли знайти такого, бо пушкарів потребують тепер і королівські війська і різні вельможі... Не знаєте ви такого?

Іван і Федір призадумалися.

— Не знати, де тепер молодий Горпинський,— Федір перебив мовчанку. — Він вже тут, ще заки виїхав за границю, був добрий пушкар. І не знати, який він тепер... Чи такий, якого ми ще знали. Може й пішов до Ляхів на пушкаря, але не виключене, що на нашу згубу...

Який Горпинський? — спитав Ситник.

— Ви його не знаєте, може й не чули про него. То син Евстаха Горпинського, пана Горпина; села, що зараз за нашим.

— Деж той Горпинський? В його селі газдує орендар. Я чув, що той орендар страшно зруйнував сей маєток. Ліси вирубані на смолу, будинки розсипуються. Хлопам пообрізував ґрунта, завів потрійну панщину і страшно тисне їх данинами.

— Все те проти виразних і ясних постанов арендного контракту, — додав Іван. — На добавок вже від кількох літ не платить чиншу.

— І старий Горпинський терпить се?

— Терпів, але вже йому терпцю не стало. Позавтра викидає його. Ми оба будемо помагати.

— Прийде новий орендар?

— Ні, прийде сам Горпинський. Він, відколи оженився, жив постійно в Перемищині, в селі, яке дістав був за жінкою. У него було четверо дітей. Три доньки і син Роман. Син, наймолодша дитина. Віддаючи дві перші доньки, Горпинський вивінував їх грішми. Тогід віддав третю і дав їй село, се від жінки. Горпин задержав для Романа. „Так все водилося в моім роді“, говорив. „Відколи боярин князя Данила, Ілія Горпинський заснував Горпин, село все переходило з батька на сина, звичайно наймолодшого“.

— Горпинський заснував Горпин? — замітив Ситник. — Я гадав би, що Горпин вже був, ще заки Горпинський звався Горпинським; що Горпинський прозався так від Горпина, не навпаки.

— Так мало бути як ви кажете, але й так, як я сказав. Горпинський, той з часів Данила, мав звати ся Горпа. Дарований йому двір назвали Горпин. Від того Горпина Горпа прозався Горпинський... Нащадок Горпи, Ілія Горпинський задержав своє дідичне село для сина, щоби родовий маєток лишився в роді Горпинських. Загадав передати йому дідизну ще за свого життя, оженити його і при нім доживати свого віку... Щоби на вічний сон покдали його побіч його дідів, прадідів і прапрадідів. Йому вже сімдесять літ. Не дивота, що вже ладиться в дорогу на той світ і став порядкувати решту своїх справ на сім світі.

— Арендаря не легко усунути, як він сам не хоче вступитися.

— І сей не хоче. Вже й судовий декрет дістав, щоби передав маєток, і таки не вступаєся. Сказав, що Горпинський добереться до свого Горпина хіба по його трупі. Але й тоді прийде на згарища.

— Се значить, що Горпинський не верне. Буде мусів далі сидіти в Перемищині.

— Прийде. Прийде з війском, бо приведе челядь і зазброєних хлопів з жінчиного села. Він вже в дорозі, позавтра буде під Горпином. До него й ми прилучимося; наша челядь і наші хлопи. Возьмемо двір силою і арендаря проженемо, або й виведемо за десяту гору.

— Отже сина того Горпинського ви хотіли би всадити на пушкаря у Вишині?

— Як не змінив ся, як не став перевертнем. Він був би добрий, бо тут його ніхто не знає, його тут ще й ніхто не бачив.

— Колиж бо ви кажете, що він десь за границею. Шукай вітра в поли. Тут такий потрібний за раз.

— Він мабуть вже в дорозі сюди. Старий Горпинський сам книжник і лицар, отже хотів також сина зробити книжником і лицарем. Пішов за приміром всіх зажиточніших українських шляхтичів і вивчив Романа на науку за границю. По книжній науці в Італії, Роман пішов до найліпшої військової школи; ліпшої, як наше Запороже. Пішов до шведської армії, вишколеної покійним королем Густавом Адольфом. Та славною армією, тепер під проводом фельдмаршала Врангля вже двадцятьдевятый рік у війні з Німеччиною. Роман служив в корпусі графа Кенігсмарка. Се найславніший корпус шведської армії.

— Тепер вже не служить?

— Мабуть вже ні. Вибираючися до Горпина, старий написав до сина, щоби вернув домів газдувати.

— Чи старий позволить синові вступити на службу в такім гарнізоні? Ще як син потрібний йому в газдівстві.

— Гадаю, що позволить. Бо ще одна причина спонукала старого вернути до батьківського Горпина і відкликати сина ззаграниці. Причина та сама, котра нині нас привела сюди. Старий з нами, і сина хоче мати дома, щоби був під рукою на всякий случай. Коли до чого прийде, буде потрібна кожда шабля, не то досвідний вояк зі школи такого отамана, яким є Врангель. Правда, до тої хвилі, як гадає Горпинський і як ми думаємо, ще далеко. Рахують, що підготовна робота буде йти яких п'ять літ. Але Горпинський, котрий готов сина-одинця жертвувати вігчині, саме тому не хоче дозволити, щоби тоді, коли, сохрани Господи, син ляже головою, разом з ним вигас його рід. Загадав сина, таки зараз, скоро лиш верне, оженити, щоби, заки розшалієсь кровава хуртовина, був готовий новий дідич Горпина, продовжитель старого роду Горпинських.

— А має вже на примітю яку дівчину для него? — спитала Ксеня.

— Має, — відповів Федір, але з того мабуть нічо не вийде.

— Не хоче він її, чи вона його?

— Ні одно, ні друге, бо ні він ні вона ще не питали одно одного, „хочеш, чи ні?“

— То хіба він вже знайшов собі якусь, не питаючи батька? Або його батько ще не питав батьків дівчини і вони вже знайшли для неї иншого жениха?

— Його батько і батько дівчини вже давно були змовилися, але зробили неначе рахунок без газди. Мабуть сама дівчина зробить щось таке, що її батько і батько Романа прийдуть з Романом за пізно.

— Може то котрий з вас вже завернув дівчині голову і вона замість, як батьки змовилися, стати Горпинською, готова стати Терлецькою.

— Вона вже Терлецька!

— Вже?! — спитали нараз Ксеня і Ситник.

— Я не чула, що котрий з вас оженив ся, — додала Ксеня. — Я гадала, що ви оба ще парубки. Терлецькі розсміялися.

— То наша сестра, — пояснив Іван. — Вона нічого про се не знала, що батько держить її для сина свого приятеля. Завернула собі голову нашим товаришем. Впрочім, хоч би й знала, то на відстань тяжко залюбити ся. Старий Горпинський нехай би був не висилав сина за границю. Самому Романови наша сестричка не зробила ніякого збитка, бо коли він в останнє бачив її, вона була ще маленьке дівчатко. І не лиш вона, але й жадна инша не була йому тоді в голові.

— Хто знає, — додав Федір, — чи Роман не привезе з собою яку Німку? До його батька доходили слухи, що він лицяєся до якоїсь міщаночки, великої богачки. Старий троха не тріс з досади. Написав синові, що як би сі слухи справдили ся, то видідичить його і не впустить через поріг батьківської хати.

— Старий Горпинський так напосівся додержати умову з вашим батьком? — спитала Ксеня — чи може такий воріг Німців? Може тому що, та Німка католичка, або й лютерка?

— Старий Горпинський остаточно дозволив би синові взяти Німку, хоч би й лютерку, але вона

мусіла би бути донькою якогось рітерфона, себто якогось німецького шляхтича. Нехай би й голого, але шляхтича. Ся, про котру старому донесли, не добре уроджена. Вона не шляхтянка, але донька міщанина. Тільки того батько виписав синові таку погрозу. Роман відписав батькови, що то мабуть який його ворог наклепав на него. Він сам ще не забув і ніколи не забуде, що син Горпинського, син стародавнього шляхтича; що він бененатус.

— Наше щастє, — замітила Ксеня — що шхягичі не женяться з міщанками; міщани з шляхтянками! Якби не ся западня між міщанами і шляхтою, то й наше міщанство булоби давно поїхало ляцькими шляхами.

— І пани шляхта пропивали би працю міщанина, — додав Ситник, — так як нині пропивають хлопську працю.

— Так не кажіть, — заперечив Федір. — Самі знаєте таких шляхтичів, що ні ляцькими шляхами не пішли, ні вписалися до брацтва мочимордів. Хиба ми оба, наш батько, старший і молодший Горпинський ляхомани або мочиморди? Хто знає, якби то скінчилося, коли би не та западня, про яку згадала Ксеня. По тім збитку, який старому Горпинському мабуть зробить наша сестра, хто знає, що сказав би Роман і його батько, побачивши таку міщанку, як Ксеня?!

— Отже того Романа Горпинського ви хотіли би всунути до гарнізону в нашім місті? — заговорив Ситник вертаючи до діла.

— Як не змінився, — відповів Іван. — Як не став перевертнем. Се покажеся аж тоді, коли вже буде дома.

— Нам пора домів, — Федір перебив цілу розмову. — Позавтра военний похід на двір в Горпині.

Може ще нині будуть у нас гінці від Горпинського. Треба зробити плян наскоку на Горпин і гіндем сповістити старого, що він має робити.

— На щож я казала різати когути? Хто їх зїсть?! — спитала Ксеня.

— Я гадаю, — відповів Іван — що ротмістр дасть їм раду... Саме тому, що він мабуть смерком прийде сюди, треба нам зараз їхати. Ми не дуже велику маємо охоту балакати з ним, ще й у вас.

— Тягніть його добре за язик, — додав Федір. — Він десь колись має вісти для нас цінні.

— Ксеня видобуде з него всьо, що лиш він знає, — запевнив Ситник. — Вона у тім добрий майстер. Він, хоч обережний, дівчині не одно скаже, бо гадає, що вона не понесе далі.

Терлецькі відїхали. За часок справді прийшов ротмістр Лінде, отаман міського гарнізону. Ситник звів розмову на гарнізон і на міську гармату.

— Сими днями їду до Львова, — сказав ротмістр — може там знайду якого доброго пушкаря. Я чув, що між біднійшими міщанами є такі.

— Сумніваюся, чи між Львівчиками є добрі, випрактиковані пушкарі. Львівчики не ходять на війну ні з королівським військом, ні зі шляхецьким ополченням. Вони, як стріляють, то тільки на міській стрільниці, або з міських мурів, боронячи місто. Як ви хочете мати доброго отамана гармати, то питайте між такими, що орудували гарматою в полі, поза мурами міста. Таких, що стріляють тільки крізь бійницю в мурі, маєте досить між вашими пушкарями. Я радив би вам ще підждати. Кажуть, що за який місяць буде вертати багато наших, що служили в цїсарськїм війську проти Шведа. Війна скінчилася, отже вони вертають домів. Між ними будуть безпечно добрі пушкарі. До Німця пішли тільки хліба ради, отже за добрий жолд і до Вишина прийдуть.

— Послухаю вашої ради. Але довше як місяць ждати не може. Від Двіпра вітри несуть такі трівожні вісти, що нам треба скоро забезпечитися.

— Може вони й скорше надтягнуть. Як я що провідаю, зараз скажу вам. Може таки справлю просто до вас. Чи може бути православний?

— Або я католик? Я також не католик, а служу вірно католикам. Чий хліб їм, того й віру бороню. На добавок такому православному, що бився під прапорами католицького цїсаря, можна слїпо вірити.

* * *

Коли оба молоді Терлецькі вернули до батьківської хати, у них вже був, не гїнець Горпинського, але сам Горпинський. Він випередив свою силу збройну, полишаючи її на нічліг яку милю від двора Терлецького. Очевидно строго заборонив їм виявляти, чиї вони люде і куди йдуть. Разом з ним приїхав возьний польської річи посполитої з двома шляхтичами, як свідками. Возьний мав ще раз арендареві Горпина дати судовий декрет, приказуючий йому безпроволочно вступити ся з Горпина і заплатити Горпинському за всі літа взад арендний чинш. Зараз по вечери зачала ся воєнна рада.

— Кілько маєте людий? — спитав Терлецький.

— Трицять верхових, — відповів Горпинський.

— Десять гайдуків, десять челяди і десять хлопів. Всі зазброєні дуже добре. До них пристануть Горпинські хлопи.

— Горпинських хлопів не рахуйте. Тоді, коли баталія зачне ся, вони ще не будуть знати, хто побідить: ви, чи ваш арендар. Не схочуть пхати пальців між двері, щоби не стягнути на себе пімсти арендаря, колиби відбив ваш наїзд. Ваших хлопів лишім на боці. Добре буде, як не стануть в обороні арендаря. До вашої трицятки прийде і також

трицять моїх гайдуків і моєї челяди. Крім того возьму дві сотні моїх хлопів.

— Гадаю, що перед такою силою не остоїть ся. У него всего двадцять челяди. А нехай трицять. Се замало проти нашої сили. Є лиш одна небезпека. То очайдух. Як побачить, що буде мусів уступити, готов виконати свою погрозу. Готов спалити двір.

— Я вже й на те вигадав спосіб. Як похід ваших людей справді лишиться до послідної хвилі тайною для него, то я його виманю з двора в ліс. Тоді ми наскочимо на безборонний двір і... нехай тепер він бере його приступом. Зараз покажу вам, як.

Терлецький став писати лист.

— Слухайте, що я до него пишу! — сказав, скінчивши писати і став читати:

— „Минулої ночі ваші хлопи вкрали моїм хлопам з пасовиська кілька коров і пару биків. Без вашого відома се безпечно не сталося. Хто знає, для кого вони ту худобу крали. Я не гадаю правуватися з вами в суді, бо то тягне ся роками і багато коштує. Прошу вас чемненько, щоби завтра на зорях вкрадені корови і бики були в моїм дворі, звідки пошкодовані возьмуть їх собі. Як ще на зорях вкрадене добро не буде в моїм дворі, то досвіта загощу там, де стоїть ваша худоба і возьму, не питаючи вашої згоди, тільки штук, кілько пропало моїм хлопам. Очевидно, не буду такий дурний, щоби брати найгірші штуки. Ваш сусід Терлецький.“

— Десь неначе би на наше замовленє вашим хлопам пропала та худоба, — промовив Горпинський здивований. — Чи ви певні, що то саме його хлопи вкрали ті корови і воли?

— Я певний, що не вони вкрали, бо взагалі ніхто не вкрав. То моя вигадка.

— Ся ваша вигадка може обернутися проти нас. До сеї хвилі він про намірений наш заїзд на двір

нічого не знає і не приготувався відперти його. Як дістане ваш лист, зараз обставить село і двір вартовими."

— Він зробить що инше. Двірські будинки так знищені, що він в дворі не має де держати худоби. Отже держить її на полянці в лісі, подальше двора. Як дістане мій лист, піде туди разом зі своєю збройною челядію. Щоби справді гадав, що я важу лише на його худобу, я ще в ночі вишлю в сторону ліса гурток хлопів, неначе передню сторожу. Не сумніваюся, що він поведе туди своїх людей, щоби боронити свою худобу. Як вже буде в лісі, вдаримо на двір з противного боку.

Терлецький прикликав хлопця, казав сідати на коня і чвалом завезти лист до Горпина.

— Передай самому панови і зараз вертай. В дворі і їдучи селом придивися, чи нема якої метушні, чи не збираються зазброєні.

Наймит відїхав і всі засіли до вечери. По якій годині почули тупіт коня чвалаючого від Горпина.

— Післанець вже назад,—сказав Терлецький.— Я цікавий, що посесор відповів.

Коли перед двором тупіт затих, всі звернулися в сторону дверей, в котрих вже повинен був стати післанець. Але в двері ніхто не ковтав, в сінях не чути було кроків. Терлецький вже встав, щоби вийти на двір, коли бренькнула шибя і фляшка вина, що на столі стояла вже порожня, поцілена каменем, розлетіла ся на дрібні кусні. Перед двором знов затупотіло. Щораз тихше й тихше, і затихло. То якийсь їздець кинув у вікно камінь і втік.

— Се мабуть відповідь,—сказав Терлецький.

— Справді почта,—додав Федір, беручи в руку камінь, що лежав на столі. — До каменя прив'язаний мотузком лист.

Федір виймив з під мотузка папір і став читати:

— „Любенький сусідо! Чи мої хлопи обікрали Ваших, не скажу, бо я їм не питав їх, і їх стаєн не перетрущував. Як се правда, що Ви пишете про крадіж, то зверніть ся до суду. По мою худобу не трудіться, бо як би я не мав шаблі, то сказав би Вам, що побачите її, як власне вухо. Але у мене шабля. Отже кажу вам, що скорше побачите Ваше вухо, як мою худобу. Обчімхаю Вашу голову з осланих вух і дам зісти моїм безрогам. Вашого післанця я задержав у себе. Як би мені пропала одна штука худоби, повішу його! З щирого серця бажаю Вам, щоби Вам приснилася моя худоба. Ваш сусід і сердечний друг“.

— Ймився на підступ! — скрикнув Терлецький. — Коби лиш ваші люди незаметно підійшли... Ти Іване сідай зараз на коня. Поїдеш до людей пана Горпинського. Спровадиш їх лісом так, щоби досвіта були на краю ліса по тім боці Горпинського двора. Коли Іван вже буде під Горпином, і арендар піде в ліс по другім боці двора, щоби боронити свою худобу, Федір з полусотнею хлопів підійде під ліс, щоби посесорови перегородити дорогу назад до двора. Так дістанемо двір між два огні, від заходу і від сходу. Я з рештєю людей, з паном возьним і його свідками підійду від полудня. До Горпина пішло зараз звідунів, щоби в ночі придивлялися, чи нема яких приготовань до оборони двора.

Іван зараз таки відіхав. По яких двох годинах відійшов Федір зі своїм відділом, щоби лісами обійти Горпин і засісти по тім боці. Середупівночі прийшов з Горпина один звідун і сказав, що посесор з челядю і двома сотнями хлопів відійшов до ліса, де його худоба.

— Двір наш!—Терлецький затирав руки з воленя. — Як двір вже буде в наших руках, то хлопи, яких арендар взяв з собою до ліса, не атакують нас. Побачивши, що він вже програв, покинуть його.

Арендар зробив так, як се Терлецький предвидів був. Пішов зі своїми людьми до ліса, де була полянка і обставивши її заброєними, дожидав приходу ворога. Вже гадав, що Терлецький взяв з собою замало людей і боїться підступити ближше. Ніч була місячна, отже він доглянув, що під кладовищем стоїть гурток людей. То були люди вислані Терлецьким дурити арендаря, що відтам прийде наскок. Бачучи, що ті люди ані підступають до него, ані відходять, арендар промовив до своїх.

— Мій сусід мабуть збирає більшу силу. Може прижене ціле своє село. Я їх не боюся, бо вони не мають збруї. Сусідської помочі не дістане, бо в сусідстві нема панів його віри. Мабуть тепер каєся, що таке виписав мені.

Вже зійшло сонце, вже підоймилося понад землю, а ворог ще не приходив. Лише ті під кладовищем, як стояли, так стоять. Арендар став потерпати, що Терлецький може справді розщибає ся за якою підмогою. Не було виключене, що дістане її від якого подальшого шляхтича. До сего арендар не смів допустити, отже загадав сам розпочати офензиву, щоби спекатися тої ворожої сили, яка вже стояла готова проти него. При тім надіявся спіймати самого Терлецького.

— Тих кількох, — крикнув, — що там стоять, не знати чого, протрїпати! Але треба зайти їх з заду, щоби не втікли. Як між ними є Терлецький, спіймати і звязати!

Вже хотів вислати два гуртки своїх, щоби обійшли боками, коли від двора надбіг гайдук, одино-

кий, якого лишив був дома. Яких двіста кроків за ним ішов той післанець Терлецького, котрого арендар звязав, вкинув у лох і зачинив на колодку.

— Погано, пане! — крикнув гайдук. — Терлецький надув вас. Йому ані сниться іди сюди, бо важив не на худобу, а на сам двір. Він тепер в дворі. А знаєте з ким? З дідичем Горпинським!

— Пусте, вижену їх!

— Колиж бо вони не самі. З ними возьний і свідки. Возьний вичитав народови, що аренда скасована і газдуватиме дідич.

— Пусте! Возьного скажу розтягнути на лавці і поти тріпати, поки не вилізе гола світлина.. але червона від крові!

— Вони з великим військом. Горпинський привів своє, Терлецький додав своє. Дідич вже газдує в дворі. Перетрусив усі ваші річи. Децо вантажать на ваш віз.

Арендар поблід. Хвилю стояв німий.

— Брешеш! — крикнув, коли отямився.

— Якби я брехав, то той, що стоїть за мною, ще сидів би там, де ви його заперли. Але Терлецький казав розбити двері і випустив його.

— Арендар аж тепер побачив свого бувшого вязня.

— Се справді він! — крикнув. — Він мав повиснути.. Втік від шибениці, але від кулі не втеч!

Арендар підвів рушницю і випалив. Але той берігся. Заздалегідь станув так далеко, щоби куля не могла досягти його. Обернувся і накивав пятами.

— Люди, до двора! — Арендар крикнув. — Як проженемо напастників, кождий з вас буде до кінця сего року вільний від панщини.

Але люди вже доміркувалися, що панованню арендаря прийшов кінець. Замість іти за ним і за

кількома його гайдуками до двора, вони стали підступати до його худоби.

— Той мурий віл мій, — каже один хлоп до сусідного. — Взяв тому дві неділі, хоч йому від мене вже нічого не належалося. Я й потрійну панщину відробив був і дав потрійну данину.

— Від мене так само взяв ту перісту корову — сказав другий. — Вона ось там на горішнім краю полянки.

— То іди бери її і гони домів!

— А ти що зробиш з тим муриєм?

— Як ти поженеш перісту, то я з тобою мурого.

— Що я маю робити? — додав третій. — І від мене взяв бика, але його вже нема тут. Зарізав і зів.

— Бери иншого, — сказали тамті два.

— Бери! Тепер не тяжко взяти. Але що скаже дідич?

— Що найбільше відбере. Ще подякує, що ми худобу пригнали до села.

По хвили всі рушили з ліса в сторону села. Перед собою гнали всю худобу арендаря.

Арендаря не впустили до двора. Гайдуки Горпинського і Терлецького заступили йому дорогу ще перед обістям. З ними був возний і його шляхоцькі свідки.

— Я в дворі поклав судовий декрет, — возний став голосити. — Маєте двір і весь маєток передати дідичеві Горпинському, заплатити йому весь залеглий чинш і відшкодоване за знищені вами будинки...

— Заплачу канчуком! — заревів арендар.

— Горпинський з канчуків резигнує, чинш і відшкодоване вже виплатив собі сам, з вашої скрині. Не взяв ні більше ні менше як се, що йому прису-

див трибунал. При тім були свідки. Між ними в імени короля, я, вольний річипосполитої і ті два бене наті (добре уроджені) свідки.

— То ви перетрущували мої скрині?! — кричав арендар. — Взяли гроші?.. Ви злодії, ви опришки! Рабунок, морд!

Арендар кинув ся в перед, але отаман гайдуків Горпинського крикнув:

— Назад, бо стріляємо!

Побачивши цівки мушкетів, побачивши, що його люди не пішли за ним, зміркував, що нічого не вдіє.

— Де моя жінка, де діти? — кричав. — Де решта моєї праці? Рабунок, розбій!

— Ваше лахміть і решта людської праці, яку ви нагромадили в скрини, вже на возі, — сказав отаман гайдуків. — Ваша родина на другім возі. Дожидають вас. І ми хотілиби як найскорше сказати вам „щасливої дороги!“

— Де моя худоба?!

— Люди пігнали до села. Як міркуєте, що не мають до неї права, то до суду завдайте пана тих хлопів, дідича Горпинського.

— Я не сподівався, що піде так гладко, — сказав Горпинський, коли його арендар, кленучи і матіркуючи відіхав. — Вже тепер можу післати по жінку, котрої ще не взяв, бо не знав, як тут діла уложаться.

Терлецький ще не вірив, що з арендарем вже не буде клопоту. Він мігби наймити яких очайдухів, або дістати поміч якогось авантурничого шляхтича. Якби вернув, то хочби двора не дістав назад в свої руки, всеж таки мігби спалити його, багато лю-

дий побити. Отже Терлецький вислав людей, що за арендарем ішли назирцем, призираючися, що він по дорозі робить. Показалося, що ся обережність була непотрібна. Арендар не мав тільки грошей, щоби наймити бескидників, або сабатів з Угорщини, котрими шляхтичі Польщі звичайно побивали себе. Також не мав між шляхтою таких приятелів, які схотілиби в його користь розпочинати війну з Горпинським, котрого ще не знали, отже ще не мали нагоди посперечатися з ним. Арендар поїхав до гроду і в книзі гродського суду вписав протест проти напасти, розбою і морду. На сім протесті закінчив свою війну з Горпинським і з Терлецьким. Поїхав далі, мабуть до брата своєї жінки. Пімсти свого арендаря Горпинський вже не потребував бо-ятися.

* * *

Лист, взиваючий Романа вертати домів, привіз йому львівський купець, добрий знакомий його батька. В тім листі батько писав синові, щоби в повороті поступив до Львова і добу-дві задержався в заїзді Шуліма на краківським передмістю. До сеї гостинниці заїздили з усіх усюдів українські шляхтичі і українські купці з подальших сторін, що мали яку орудку у Львові. В тій великій торговельній стації між Сходом і Заходом сходилися також всякі новини. Роман сам був цікавий, що в ріжних українських землях дієся, отже заїхав до Шуліма. В заїзді дістав маленьку кімнатку і казав принести собі вечеру. Ледви попоїв і став тягнути мід, якого вже давно не пив, хтось застукав у двері. Увійшли два його товариші зі шкільної лавки, брати Терлецькі, Іван і Федір.

— Я чув, що ви оба на Запорожу! — Роман замітив здивований, коли розцілувалися.

— Пст! — перебив Іван. — Стіни мають уха. Тут про нас ніхто не сміє знати. Нас вислав до тебе твій батько. Передає тобі сего листа. Ми вже цілий тиждень сидимо у Львові, дожидаємо тебе.

Роман взяв від Івана листа, розпечатав його і став читати. Письмо було коротке:

„Зроби так, як тобі порадять сини нашого найблищого сусіда“.

— Що ж ви мені порадите? — Роман спитав.

— Погоди! — відповів Федір. — Не гладко будуть слова, коли горло не намащене. Тяжко вигадати розумну раду, коли в голові нема фантазії. Чи ти в біблії читав, щоби Соломон пив воду, коли збирався говорити як Соломон? Кажіть принести більше меду. Се, що на столі, для трех замало.

— Вибачте, що не зараз замовив, як лиш ви увійшли. Але то через батьківський лист. Я був цікавий, що пише.

— Чи жид Шулім знає, хто ти? — спитав Федір.

— Ще не було коли розмовитися з ним. Я що лиш приїхав.

— Отже він не сміє знати, хто ти. Тобі тепер на прізвище Гулевич... Сень Гулевич з під Сянока... Розумієш? Я тут не Федір Терлецький, а Самуїл Мединський. Івана клич Юрко Равський... Повтори, чи затамив...

— Я, Сень Гулевич з під Сянока, ти, Самуїл Мединський, він, Юрко Равський, — Роман повторив сміючися. — Буду так звати себе і вас, не питаючи нащо та комедія, бо батько пише, щоби я робив так, як ви порадите мені.

— З нашою порадою виїдемо аж прополочемо горло, — сказав Федір, тепер перехрещений на Са-

муїла. — Клич жида, нехай боржій принесе ведро меду... І пару горіхових та макових макагівів.

— Може і жидівську рибу? — спитав Роман, тепер Сень.

— У Шуліма добра риба. Давай!

Жид приніс рибу, макагігі і мід. Вони їли, попивали і балакали про се й те. Брати нарешто звели балачку на те, що діялося в їх вітчині, та на те, що висіло у воздуху. З тої балачки виміркували, що Роман за границею не змінився. Що, як був, так лишився вірним сином свого народу. Рішилися приступити до діла. Розказали йому, що їдучи з Запорожа домів, зупинилися в Чигирині, де їх справили до сотника реєстрових козаків, Богдана Хмельницького. Він ладить нове повстанє козаків. Сказав їм, що танець гадає розпочати за три роки. Але, додав, треба пильнуватися, бо може несподівано скоїтиса щось таке, що прискорить бурю. Буває, що проти волі провідників заговора нетерпеливість деяких заговірників не дозволить докінчити приготувань і танець зачинаєся скорше. Також не виключене, що противник пронохає до чого воно йде і тим заговірників присилує, не ждучи на якісь карні експедиції, самим зачинати. Не вияляючи обом братам всіх тайн заговора, сотник реєстровників казав їм назад вертати в рідні сторони і справив по докладнійші інструкції до римаря Ситника у Вишині. Вони вже були у него. Той Ситник сказав їм, що гарнізон Вишина не має доброго пушкаря. Скоро знайшовсь би який, нехай і православний Українець, місто взялоб його. Добре було би, казав Ситник, якби гармата города була в руках „нашого“.

— Коли ми від твого батька дізналися, — сказав Іван, — що ти в дорозі до Львова, так ми зараз розказали йому про все, що чули від Ситни-

ка, та просили його, щоби тобі дозволив вступити на службу в гарматі вишинського гарнізону. Батькови було се дуже не на руку, бо хотів тебе таки зараз оженити і зробити гречкосієм. Посесор сильно зруйнував маєток. Твій батько гадав, що заки тобі прийде пора взяти шаблю і сісти на коня, ти вступиш дома всьо привести до ладу. Наша просьба перечеркала його домашний рахунок. Але, остаточно, він таки згодив ся. Сказав, що родови Горпинських Україна є старшою дідизною чим Горпин і вона тепер в більший потребі.

— Чи батько справді згодився? — спитав Роман. — Він, правда, ще ніколи про таке не балакав зі мною, бо я, заки пустив мене в світ, був ще дитвак. Але я неодно чув, як він розмовляв з другими. Він все був противником реbelie слабо підготованих. Такі реbelie, казав, є лише непотрібним і шкідним опустом крови. Вони лише руйнують нас, та не дають зібрати ся до одного удару, але такого, що доразу розторощивби нашу тюрму.

— Отже тепер буде инакше; не так, як бувало, — відповів Федір. — Підготовна робота робить ся вже пару літ. Нею кермує чигиринський сотник. В наших сторонах Мрозовицький і Височан. Ті два розпочали були саме тоді, коли ти виїхав з хати. Твій батько в змові з ними. Тебе вислав до Шведів лише на те, щоби Україні дати опитного пушкаря. Хміль і Височан зачнуть аж тоді, коли будуть певні, що вистане перший удар.

— Я всеж таки хотів би вперед поговорити з батьком. Хоч він пише, щоби я пішов за вашою радою, значить справу вже сам передумав і я ні на хвилию не гадаю противитися, добре було би все те перебалакати з ним. Не так з ним, як з мамою.

Хто знає, чи вона тим не журить ся... більше, як треба?

— І се можна зробити. До Вишина згодиш ся лиш на пробу. Але зараз, щоби не взяли иншого. Ситник сповістить батька про твій приїзд до Вишина, та що ти навідаєш ся до него під чужим іменем. Два-три дни після того возьмеш від ротмістра відпустку. Скажеш, що хочеш познакомити ся зі шляхтою в найближшій околиці. Поїдеш до Горпина на день-два. Прізвище, очевидно, зміниш. У нас документи Сенька Гулевича, шляхтича з Сяніччини, котрого в сих сторонах ніхто ніколи не бачив. Впрочім він ще пару років тому пішов на Запороже і тогід погіб від татарської стріли, про що тут ще ніхто не знає. Возьмеш сі документи і будеш Сеньком Гулевичем так у Вишині як і у себе дома. В Горпині, ані взагалі в тих сторонах ти ще з роду не бував, отже ніхто тебе там не знає. Старий Проць, одинокий слуга, якого твій батько взяв з собою до Горпина, не зрадить тебе.

— Чи у Вишині приймуть мене? — спитав Роман. — Цілком чужого, незнакогого їм прибуду? Ще й до того православного! Гадаю, що тепер Ляхи будуть обережні. Не будь кого возьмуть на службу при гарматі.

— Що ти православний, не буде ніякою перешкодою. Є різні православні. Ще багато нашої братії дурить ся надією, що маючи в соймниках і в соймї права такі, які мають шляхтичі польські, колись таки запануємо в наших землях без кровавої реbelie. Потерпають, що кожда реbelie принесє нам тільки новий опуст крови. Поляки знають, що через ту надію і той страх не один Українець стане проти української реbelie. А що їм вигіднійше бити Українця Українцем, радо приймають на-

ших до свого війська. Нема нічого злого, що не вишло би на добре. Завдяки Українцям, котрих кости поросли лядським мясом, тепер багато наших заговорників в полькім війску. І тебе приймуть.

— Всьо складає ся як найліпше, — додав Федір. — Посадник Вишина, що розщигає ся за пушкарем, також заїхав сюди, до Шуліма. З собою привіз ротмістра, команданта цілого гарнізону. Завтра... потому скажу тобі, чому не нині... спитай Шуліма, чи не знає, де квартира ротмістра, що вербує військо для князя Яреми. Жид очевидно буде цікавий, нащо він тобі потрібний. Тоді скажеш, що ти був пушкарем в цісарській армії, котра біла ся зі Шведом і тепер хочеш служити вітчизні у війську Вишневецького. Жид зараз про все те розкаже посадишкови, бо знає, що йому потрібний пушкар. Заки таке набрешеш Шулімови, підемо завтра на місто, де будуть пробувати нові гармати, які король купив десь там аж в Італії і прислав до Львова. Король тепер насилає до Львова гармату і всяку збрую та громадить військо. Кажуть, що заносить ся на якусь велику війну. Одні гадають, що з Татарами, другі що з козаками. Гармати дуже добрі, та проте будуть зле стріляти. Пушкарі не виміркують в чім хиба.

— Такої химерної гармати я ще не мав в руках — замітив Роман. — Доси я кожду уговтав. Як мені гармата була високо, то я, відповідно до віддаленя ціли, ціляв низше. Збочували кулі в ліво, то я справляв пушку, кільки треба було, на право.

— Отже сим гарматам і ти не даш ради, поки не будеш знати, що не в гарматі хиба, лише в кулях. З сих гармат, і з кождої иншої, коли будуть стріляти тими кулями, які виливав нарощно для нових гармат коваль, що в змові з нами, та сама ку-

ля піде... раз на ліво, раз на право... раз в гору, раз зарие перед самою гарматою в землю.

— Вгадую, в чім тайна. То будуть химерні кулі... Неодностайні в середині. Частина з лекшого, або з тяжшого матеріялу.

— Ти вгадав. Але про се пізнійше. Скоро завтра зачне ся стрілянина і львівські пушкарі стануть безраді, то зголоси ся ти і проси, щоби тобі дозволили зробити пробу. Як тобі поведе ся, то посадник Вишина напевно сам зголосить ся до тебе.

— Піду, — відповів Роман, — бо я з гарматами, а їх грохотом, з запахом спаленого пороху зжив ся так, що від коли покинув військо Шведів, наче мені щось хибує.

— Тепер, — сказав Федір, — підемо на передмістє галицьке, до попа Богоявленської церкви. У него будуть деякі Львівчики, що в змові з нами. Буде також той коваль, що виливав кулі до нових гармат.

— Підемо через Львів? — спитав Роман, коли вийшли з заїзду.

— Ліпше оминати, — відповів Іван. — Тепер кождому сторонському дуже призирають ся. Треба би увійти краківською брамою, вийти галицькою. В одній і другій міській ціпаки чи гайдуки готові спитати, хто ми. Завтра на стрільниці готові пізнати.

Всі три пішли до попа на галицькім передмістю. Коваль розказав Романови, яка вага нових гарматних куль, з якого вони матеріялу і як зроблені. Від попа, обійшовши місто, пішли показати Романови гарматну стрільницю.

У Львові був такий звичай, що кождий міщанин мусів що року на міській стрільниці дати при-

писане число стрільців. Стрільниця, на котрій обов'язково пописували ся всі міщани, припірала до мурів міста за краківською брамою, там, де тепер уліця Скарбківська. Там стріляли тільки з рушниць і з малих гармат. Велика гарматна стрільниця для військових пушкарів була троха далі, по дорозі від малої стрільниці на горішний, замиський замок, де тепер палата польського арцибіскупа. По однім боці, під замком був монастир сестер милосердія, по другім монастир Кармелітів. Вигін, що служив за стрільницю, підіймав ся звільна в сторону Лисої гори. Там, де вигін став сильніше підіймати ся, стояла клуня, котру сим разом призначено на ціль для гармат. Недалеко клуні якась баба пасла корови.

Роман оглянув цілий сей простір, відмірив кроками відстань від клуні до місця на гармати, і з товаришами вернув до заїзду. На другий день, пообідавши, Роман з обома Терлецькими пішов на стрільницю, де вже була велика юрба народу. Посідали на мураві недалеко місця, де мали станути гармати і терпеливо дожидали приходу міської старшини, міських пушкарів і міщан, що самі зголосили ся, чи були обов'язані взяти участь в пробній стрілянині.

В місті вже від рана був великий рух. Насамперед всі ремісничі цехи (як закон строго приказував, без жадного п'яного) зібрали ся в латинській катедрі. По богослуженню всі пішли під міський цекгавз між бернадинським монастирем і волоською церквою. Старшина цехів пішла до ратуша просити бурмістра і райців, щоби зволили своєю участю звеличати стрілецький похід. Коли бурмістр і райці зволили прийти, з під цекгавзу рушив похід. Попереду їхали верхом два сурмачі. Аж очі вилазили їм на верх, так дули. За ними їхав полковник, ведучи свій полк з бубнами і з прапорами. За ними

ішов другий такий полк з полковником на чолі. За полком ступав наймолодший цейкварт, за ним ішла міська гармата, обмотана гірляндами цвітів. При кожній гарматі ступав один пушкар з цигротом. За гарматою ішли два міські ціпаки з ціпами кованими залізом. Се була стрілецька частина походу.

За нею ішли чотири нагороди для стрільців. Першою йшла четверта, найменша нагорода. Був нею баран з закрашеними і позолоченими рогами. Вели його два різники з вінцями на головах. На третю нагороду несли на списі півчверта ліктя фалендишевого сукна, не дорожшого як 21 золотих. На другу нагороду чотири різники в білих сорочках в білих фартухах вели увінчаного вола з позолоченими рогами. За волом стрілецький король, себто найліпший тогідний стрілець. Сунув з короною на голові, окружений сурмачами, що несли також казани. Він ніс першу і найбільшу нагороду: розструхан. За нагородами їхав цайкварт і його слуга з королівським привілеєм на таку забаву. Далі ступали повагом райці, лавники і інші достойники „львівської річипосполитої“. Похід замикали два полки піхоти. За походом тягнули ся коляски з цікавими міщанками, та сторонськими людьми.

Сидячи на горі, Роман і товариші добре бачили цілий сей похід, що з низу поволи сунув ся під гору.

— Я цікавий, — промови Федір до товаришів — що буде, як справді прийде до того, що Романови позволят стріляти і він покаже, що він найліпший стрілець. Чи дадуть йому першу нагороду, та чи зроблять його курковим королем?

— Гадаю, — відповів Іван, — що ті нагороди лише для міщан. Романови може й цілком не позволят стріляти. Як позволят, то хіба так, як би йо-

му робили ласку і честь, за яку не вони йому, лише він їм повинен би заплатити.

— Хоч би й хотіли яким способом показати мені свою ласку, — перебив Роман, — то я не можу прийняти. Заки ще прийшов до того, я мусів би здимидіти, щоби не притисли мене до муру питаннями, хто я, „з ким окаязія і що за кондуїта?“

Коли похід підходив під стрілецьку гору, ціпаки і гайдуки розіпхали юрбу на два боки. Зробили місце для гармат, для міських достойників і для тих міщан, на котрих саме тепер прийшла черга дати міським правом приписане число стрілів. З гарматами прийшли також наймлені затяжці-пушкарі. Однак вони були тільки на те, щоби гармату по кождім стрілі вичистити, подати кулю, тощо. Ціляти і стріляти мали самі міщани.

Роман протовпився до місця для гармат і пушкарів. Похід надійшов, гармати станули на своїм місці. Між гарматами і тим гуртком видців, в котрім був Роман, станули пушкарі. При самих гарматах вірменська молодь і деякі сини міських патрицій. Самі Німці, хоч польські патріоти. По тім боці гармат, на лавках за столами позасідали райці з бурмістром, лавники, старшини цехів і інші достойники міста. Перед ними на столах появилися, очевидно, закуски, горівка, вино й мід.

Заграла сурма. Се був знак, що зараз зачнеся канонада. З застола виступив райца доктор Гербінгер.

— Перший стріл мій! — крикнув. — Покажу пуцьвіркам, що не святі горшки ліплять.

Доктор Гербінгер був не лиш добрим купцем і добрим лікарем, але й першим в місті стрільцем. З ним не виграв жаден пушкар, жаден мушкетир, жаден лучник. Приступив до гармати і не довго ціляючи, випалив.

— Сусе Христе! Боже милосерний! — Почули крик якоїсь баби. — Се був мій одинокий масток... Одинока кормителька моєї недужої доньки і немовлятка, моєї внучки!

Коли вітер відкотив облаки диму, всі глянули в сторону клуні. Праворуч, кількадесять кроків від клуні, ломила руки і рипіла якась баба, стоячи над коровою, що ревучи лежала на землі в послідних судорогах. З корови висипалися тельбухи, бо гарматна куля роздерла ціле черево. Дві товаришки корови, не розуміючи, яким чудом се сталося, стояли преспокійно оподалік і глядячи великими очима на покійну товаришку, неначе похитували головами. Баба рипіла дальше, проклинаючи гармату, пушкаря і того, що таку дідьчу машину винайшов.

Ціле товариство неfortunного пушкаря зареготало. Зареготала юрба видців. В першій хвилі докторови Гербінгерови виступив піт на чоло. Стояв стуманілий і став хреститися.

— Як хибив Гербінгер, — промовив, відступаючи від гармати, — то в тій пушці якась нечиста сила. Більше не рушу її. Стрібую з другої.

— Щоби вбити другу корову? — дразнив його бурмістр Гайдер. — Хто буде платити за шкоду? Може магістрат? Зруйнуєте міські фінанси.

Гербінгер почіхався в потилицю, виймив з гаманця шість злотих, бо така була ціна корови, і казав передати бабі.

— Затуліть їй пельку, — промовив, — нехай не кричить. Подайте кулю. Стрібую з другої гармати... Або ні... Таки ще раз з тої самої. Гармата бє на право. Лихий виріб. Тепер возьму троха у ліву руку. Хиба би я не був син мого тата, як би тепер, знаючи в чім хиба, не влучив!

— Поволи, поволи! — кричала баба, відганяючи дві корови. — Нехай вступлюся з худобсю, бо ще одну забє. То під мою опікою корови моєї сусідки.

Гербінгер ціляв тепер стараннїше. Гармату відвернув троха на лїво від ціли і випалив. Вистрілови відповів ломїт, трїск, крик і регїт юрби. Її, що були близько гармат, зразу не бачили нічого, бо стояли закутані облаком диму. Однак вони не сумнівалися, що Гербінгер розбив клуню. Лавник Рабеншварц крикнув:

— За здоровлє найлїпшого стрїлця львівської рїчі посполитої!

Бурмістр, всі райці і лавники вихилили за здоровні чаші. Одну чашу подали Гербінгерови. Ві взяв чашу і вихилив до дна. Саме тоді розійшовся дим і Гербінгер глянув вліво, відки долїтав регїт товпи. Здрїгнувся і лютий верг срібну чашу на землє з такою силою, що аж зігнулася. І всі міські старшини звернули свої очі в сторону монастиря сестер милосердія. Там, де в мурі оперїзуючїм монастир була фірта, лежали тепер поломані дошки і трїски, бо куля пішла туди і розторожила монастирську фірту. Гербінгер, найлїпший в місті пушкар стояв блїдий, уста дрожали з досади і сорому.

— Щастє, що саме в сїй хвили не виходила велебна ксені, — смїялися люди, — бо була би, так само як корова, дістала в саме черево. Саме так високо куля вдарила у фірту. Доктора було би се коштувало бїльше як три золоті, які дав за небїжку корову.

— Ся гармата нїдочого! — доктор крикнув спльовуючи. — Друга сюди!

Гайдуки підтягли другу. Куля впала бїля вбитої корови. Доктор лиш розвів руки.

— Або я п'яний, або гармати! — сказав, — ки-
нувши льонт на землю. — Але я нині ще цілком не
пив, а гармати взагалі не пють.

Пробував райця Найман засоромити доктора.
Пробували лавники Штарк, Швах, Егерман, Лях-
штайн і інші патриції міста. Добре, що товпа на-
роду вступилися взад, бо не одна куля впала там,
де при перших двох стрілах стояли видді. Пробу-
вали щастя сини польських міщан: Краусгар, Зелігер,
Кіндерман, Голюндер і Кіршбавм. По тих Поляках
пописувала ся вірменська молодь. Коби один влуч-
ний стріл! Найщасливішому вірменському стрільцеві
куля впала п'ять кроків від клуні. Між міщанами
виринуло питанє:

— Що буде з курковим королем? Чи поли-
шимо, що ще ніколи не бувало, ще на один рік
тогідного? Чи старий буде ще один рік носити
стрілецьку корону, чи може буде без короліве? Таке
без короліве було би перший раз, від коли Лембург
Лембургом!

Порішенє сего питаня старшина відклала на
пізнійше і покликала до гармат пушкарів-затяжців.
Але й вони не мали щастя. Пріли, матіркували
з досади, казилися, та ніяк не могли влучити
в клуню. Клуня далі стояла нігде не продіравлена,
без найменшого шраму. Пішла куля на ліво, то
стріляли звернувши гармату на право від ціли. Куля
пішла ще далі на право, та впала біля постріленої
і дорізаної корови. Відвернули гармату ще більше
на ліво. Куля пішла, правда, просто до ціли, але
не долетіла. Запоролла землю пару кроків перед
гарматою, підскочила і лишилася в траві в половині
дороги до ціли.

— Гармати нідочого, — пушкарі говорили, спльо-
вуючи. — Мабуть Таліяни зробили збитка нашому
королеви і нарощно змайстрували такі гармати.

— Може Турок підкупив фабриканта? — замітив один райця.

— Може! — сказав пушкар. — Сяк чи так, шкода пороху на дальші проби.

Пушкарі відступили від гармат і пішли за приміром міщан. Не маючи лавок і столів, посідали на мураву, повитягали з коша, який за ними принесли, напнтки і закуски, та стали покріплятися.

З товпи за пушкарями висунувся Роман. Оглянув одну гармату з верха, всунув руку в руру, оглянув кулі, важив їх в руці. Поклонився утомленим і збентеженим пушкарям і каже:

— Позвольте мені зробити пробу. За змарнований порох заплачу.

Він вже знав, що кожда куля має ледви замітний значок. Знав, що всуваючи кулю в гармату, треба уважати і зятямити, з котрого боку той значок. Вистрілена куля збочує в ту сторону, де значок. Вже при стрілянині міських пушкарів Роман бачив, наскільки кулі ішли в бік. Отже він вже знав, на скільки гармату відвертати від цілі. В котру сторону відвертати, говорив йому значок на кулі.

— Позвольте? — спитав ще раз.

Пушкарі не відповідали, бо вони самі не мали права ні дозволяти, ні забороняти. Міщани, що сиділи кілька кроків по сім боці, також чули преложене сего незнакомого. Всі були здивовані, що хтось доброхить, знаючи вже, що гармати хіба спродати, залізні ковалям на залізо, мідяні на дзвони, сам хоче підоймати себе на сміх.

— Нехай трібує, — сказав один міщанин до товариша. — На всі сторони літали кулі, але ще жадному з нас куля не пішла в зад. Може йому по-таланить виказати совершенність міської гармати і в сім напрямі.

Роман ждав хвилю. Коли ніхто не відповідав йому, він сію мовчанку і звернені на него цікаво погляди міщан взяв за дозвіл. Поклав на землі перед пушкарями свою шапку і всипав до неї пару грошів.

— Се за порох, — сказав.

Наставив дві гармати, нарядив і запалюючи льонт, каже:

— Беру оба угли клуні. Надіюся, що як не пощастить за першим разом, то поцілю за другим.

Станув між обома гарматами і випалив з обох. Гукнули два вистріли, один по однім; бухнув великий облак диму. Пушкарі і міські старшини цікаві схопилися всі на рівні ноги, хто з чаркою, хто з ковбасою в руці. Скоро дим розійшовся, всі глянули в сторону клуні. Від лівого угла відскочила велика тріска, правий угол стояв перебакирений, дах в сім місці запався. Всі позирали, то на клуню, то на незнакомого пушкаря. Ніхто не озивався словом. Він також не говорив нічого, лише став наряджати дві другі гармати.

Один член магістрату, Поляк Штайнгофер приступив до Романа з кухлем в руці. За ним ступав поручник міських пушкарів.

— Випий, хлопче! — Штайнгофер промовив. — Тепер дістанеш лише один кухоль, бо ще мусиш стрібувати прочі гармати. Як покажеш, що то не було випадкове щасте, то возьмемо тебе з собою до цельштату, де нині бенкет львівських стрільців. На смерть запемо тебе. І поговоримо з тобою. Як ти справді такий добрий пушкар, то мусимо дістати тебе до нашої гармати.

— Або случайно мав щасте, — замітив поручник, — або він в змові з антипком, щез би. За раз покажешся, котре з двох.

Роман потягнув з кухля меду, подякував і випалив з двох других гармат. Кождий витягнув шию в сторону клуні, випуdiv очі, щоби зором пронизати дим і скорше побачити, який успіх.

— Ура! — почувся крик товпи, котра стояла поза облаками диму. — Клуня лежить як та корова!

Пушкарі стали вихитувати головами. Ротмістр, що вже раз висказався був недовілично, приступив до Романа, схилився і став обшупувати його стопу.

— Що хочеш? — Роман спитав здивований.

— Хочу знати, чоловік ти, чи сам нечистий. Покажи, чи в твоїм чоботі людська стопа, чи може копито... ну, знаєш, чие.

Ротмістр загреб пальці в чуприні Романа.

— Стопа в тебе людська і ріжків не маєш... Але ти, небоже, як не сам антипко, то з ним знюхався.

Ротмістр перехрестився і каже:

— Ось тут, на сім медаліоні Мати Божа... з Ченстохови. Посвячена молитвою і свяченою водою... Перехрестися і полілуй!

Роман розсміявся, перехрестився і поцілував. Біля них стояв другий пушкар з шапкою Романа в одній руці, з його грішми в другій.

— Порох не змарнований — каже. Бери свої гроші назад!

— Се таки нечиста справа! — воркотів міський ротмістр.

Роман взяв свою шапку, гроші всипав назад в кишеню, і хотів відійти. Але батьки міста вже окружили його і не пустили.

— Тепер напешся з нами, — сказав Байншварц. — Розкажеш нам, що ти за один і де ти навчився пушкарського ремесла.

— Моєю школою була цісарська армія, що біла Шведів, — Роман збрехав. — Але я банував за рідною землею, отже покинув ту службу.

— Хочеш знайти службу у вітчизні?.. Мавш щасте. Не потребуеш довго шукати. У Львові потрібний пушкар.

— Львів не для мене.

— Львів не для тебе? Львів, найбільше місто в сих сторонах? Місто богате, веселе...

— Не в тім, що то Львів, а в тім, що місто. Як іду до війська, то з замилюваня до военного промислу. Львів ні з ким не воює. Для такого, як я, військова служба в міськім гарнізоні дуже скучна, бо не буде ніякої лицарської роботи. У вас гармати хиба на те, щоби з них стріляти на віват при празничних okazіях, чистити їх, та пильнувати, щоби хто не вкрав. Спокійне жите в місті не по нутру мені. Я привик до війни, зрісся з нею. Гадаю зголоситися до князя Яреми Вишневецького. У него все є робота. Як не з Татарами, то воює з козаками, то відвойовує городи від других вельмож. Сороки-ворони переказували мені, що його гармати незабаром будуть мати велику роботу, бо козачому вулієви грозить рійка.

— Ви, такий лицар до такого Яреми?! Ви, бачу, справді довго були за границею, коли не знаєте, який то лицар, той Ярема, і яка в него служба. Як у него є робота, то хиба робота різника, не лицарська.

— Я чув, що він вічно бєся і бє. Кажуть, що бє Кримців, бє козаків.

Один райца, Поляк Фельдман, сіпнув Романа за рукав і відступив на бік. Роман доміркував ся, що той хоче йому сказати щось на ухо, отже пішов за ним.

— Ярема бе Кримців, бе козаків? — райця спитав, озираючи ся, чи хто невідслухує. — Ми тут все лиш чуємо, що князь Ярема звоював то якесь село, то якогось шляхтича чи вельможу, та загорнув його села, його городи, цілі землі. Деколи чуємо, що вирізавав якесь безборонне хлопське село, що збунтувало ся проти побільшеня панщини, або вигнало жида, котрому шляхтич виарендував церкву. Приятелі князя зараз голосять по всій короні, що він здавив і в крови затопив козацьку ребелію. Де йому воювати з Кримцями, або справжніми козацькими лицарями! Таких він все виминає. Справжній лицар соромивсь би служити у різника... Львів не воює ні з шляхтичами, ні з хлопами. Платимо добре і точно, не так, як в королівським війську, котре, щоби не згинуть з голоду, реквірує села і міста. Гайдукони платимо одинацять злотих квартально. Гайдукони-пушкареви трицять. Тебе, гадаю, зроблять хорунжим, який у нас дістає десять злотих на тиждень. Ходи до гурту, не дорожи ся...

— Я мусів би все те передумати, — Роман відповів, — порадити ся товаришів.

— Зажди хвилику, я поговорю з бурмістром. Райця підійшов до гуртка міських старшин. Всі були тої думки, що такого пушкаря треба взяти, хоч би прийшло ся платити потрійний жолд.

— Приведіть його сюди, — сказав бурмістр. — Побалакаємо з ним!

Райця пішов до Романа, але його вже не було. Райця озирив ся, розпитував, але ніхто не вмів сказати йому, де той незнакомий пушкарь дів ся.

На пробі був також вишинський посадник з ротмістром вишинського гарнізону. Коли райця балакав з Романом, посадник шепнув до свого ротмістра:

— Ось такого дістати би до нас! Трібуймо стягнути його до Вишина.

— Він мусить знати ся з лихим! — замітив ротмістр. — Клуно розтороцив на трісочки.

— Нехай знає ся! — відповів посадник. — Нехай сам буде родом з пекла... Коби лише добре стріляв, не марнував муніцю. Коби знати, що він за один і де його знайти! Може, як би добре заплатив, прийшов би до нас?

— Добре заплатив! Чим? Буками, чи благословенством пріора Бернадинів, вашого брата?.. Бо гроший у вас нема. Богато платите моім гайдукам?

— Не місто має оплачувати вас і ваших гайдуків. Пригадайте собі, якто було. Заки ви до нас прийшли, місто мало всего навсего десять драбів і ротмістра над ними. Кождий драб діставав з міської каси одного золотого і п'ятнацять грошів на тиждень; ротмістр марних дванацять золотих, сукно і чоботи. Разом платило місто на свій гарнізон тисячу чотиреста і чотири золотих. Великий тягар, але була вигода. Більшого гарнізону наше місто не потребувало і не потребує. Але наш король має свої химери. Забаглось йому війни і став громадити війська. Щоби свої военні сили скріпити одним полком піхоти і ще більше, щоби купити собі прихильність великого опозиційного ревуна Пшишмінського, король зробив його оберстером і позволив йому звербувати цілий полк з пяти компаній по сто вояків. Гроший дістає на шістьсот мужви, отже шістьсот порцій по трицять шість золотих. З тих гроший Пшишмінські бере поголовне, місячне по два золоті від порції для себе, на оберштляйтнанта і майора. Але, щоби він тих двох офіцирів не потребував оплачувати, король зробив так, що вони полкови непотрібні і їх цілком нема. Король приказав сим полком обсадити місточка в нашій стороні, так щоби в кождім стояла гарнізоном одна

компанія з полку Пршишмінського. Над компаніями є лише капітани, чи ротмістри. Таким способом Пршишмінські задержує для себе ціле поголовне — річно чотирнацять тисяч чотиреста злотих. За сі гроші вже купив два села.

— Се на наш кошт. На мій кошт і моїх го-
яків!

— Очевидно. Се ви мабуть вже знали. Але не знаєте, що він ще зробив. Отже король приказав йому одну компанію осадовити гарнізоном в нашім місті. Ми не знали, що такий королівський приказ і він надув нас. Прийшов і каже: „Ви платите річно безмалъ півтора тисячі злотих і за се маєте лише десять драбів. Платіть сі гроші мені, то я дам вам цілу компанію, сто гайдуків“.

— Ми згодилися на його предложене, бо за ті самі гроші дістали замість десять наших драбів, цілу сотню королівського війська. Ми за вас і за вашу компанію платимо Пршишмінському по півтора тисячі злотих.

— Значить, він за мою компанію, за одну і ту саму компанію бере гроші від короля і від вас?

— Не инакше. Як так само бере від інших міст, в котрих розміщені чотири інші компанії його полку, то окрім того, що бере для себе з порцій має ще півосьма тисячі злотих придачі.

— Такий він пан?! Бере від короля і від вас, а нам не платить нічого. Хоч би й від вас нічого не брав, то повинен платити нам річно чотирнацять тисяч і чотиреста злотих. Коли се королівське військо і за королівські гроші, то не платіть ви йому. Ті гроші, які брали від вас ваші драби, платіть мені. Будемо мати бодай тих марних пятнацять соток.

— Не можна. Ваш оберстер в ласках короля. Пояснить королеви, що гарнізон в нашім місті не-

потрібний, або й без того пояснення забере вашу компанію. Ще й скаже своєму війську робити нам всякі пакости. Нехай вже так буде, як є.

— Отже бачите! Ні оберстер не платить нам, ні ви. Як би мої вояки не реквірували в околиці, очевидно не платячи, то давно всі здезертирували би. Як би не глупота кількох міщан, то я був би вже давно здох з голоду. Кождий міщанин, що має доньку, тягне мене до себе, бо гадає, що їдою і напитками купить собі зятя. Я лиш від одного до одного і всіх обідаю. Чим заплатите такого пушкаря? Самі кажете, що такого треба добре заплатити.

— Кажучи „добре заплатити“, не думаю бувально. Більшу плату думаю лише обіцяти йому... так як ваш оберстер обіцяв вам. Коби лише приймив і прийшов до нас. Опісля буде жити так, як ви з цілим нашим гарнізоном. Гадаю, що вам у нас не так то дуже зле з тою вашою платою, хоч лише обіцяною.

— Трібуйте. Але мені бачить ся, що й Львівчики хочуть дістати його для своєї гармати. Як він взагалі має охоту служити в яким міським гарнізоні, то Львівчики переліцитують вас.

Посадник став роззирати ся за Романом, але як райця, так і він, безуспішно. Роман непомітно проглотив ся був крізь юрбу і в купі з обома Терлецькими вертав до заїзду Шуліма.

— Я знав, що ти несогірший пушкарь, — Іван промовив до Романа. — Але я ніколи не думав, що ти такий! Неодин погадав собі, що ти в спілці з нечистим.

Прийшовши до заїзду, Роман спитав Шуліма:

— Не знаєте ви, де заїхав ротмістр князя Яреми Вишневецького?

— Не скажу, — жид відповів. — Я й не чув, щоби він взагалі приїхав до Львова. На що він вам потрібний?

— Я чув, що князь Ярема Вишневецький вербує пушкарів. Маю охоту вступити до него на службу.

— До мене заїхав ротмістр з Вишина. Як ротмістр князя Яреми тут, то вишинський ротмістр буде знати, де його знайти. Тепер вишинського ротмістра нема в хаті. Скоро прийде, спитаю його і скажу вам.

Оба Терлецькі сказали Романови, що смерком навідаються до него і вийшли. Роман зів обід і ліг на ліжко, щоби продрімати.

Скоро лиш посадник вернув до заїзду, Шулім прийшов до него.

— З вами — каже — приїхав ваш ротмістр. Мабуть буде знати свого товариша по ремеслу, ротмістра у князя Яреми. Може би ви були ласкаві спитати свого ротмістра, де тамтой заїхав? До мене заїхав пушкар, що нині здивував всіх пушкарів нашого міста. Хоче іти на службу до Яреми...

— Що? Той молодий пушкар тут, під одним дахом зі мною?! — скрикнув посадник. — То палець божий, що ми так зійшлися. Він напевно буде мій. Веди мене до него!

Коли смерком до Романа прийшли брати Терлецькі, почули від него, що він разом з посадником міста, ще сеї ночі виїздить до Вишина. Згодився на пробу. Наймився місту, не оберстерови, але зобов'язався бути під командою ротмістра гарнізону. В імени міста посадник зобов'язався платити йому дві третини того, що оберстер повинен був платити ротмістрови. На пращанє Іван сказав Романови:

— Не забувай, що ти не Роман Горпинський, а Сень Гулевич з під Сянока. У Вишині зайди до римаря Ситника. Він наш. Від него дізнаєшся про все, що тобі треба буде знати. Він сповістить також про тебе твого батька. Лише сокоти ся. У него дві небезпеки. Одна — мід, наливки, яких ти ще може в житю не пив; друга... очи його доньки. Пильнуйся, бо ті очи заведуть тебе в пропасть.

— Така вже доля всіх нас парубків,—відповів Роман — що як прийде пора, мусимо провалити ся у ту пропасть. Я не від того.

— Ти не від того, але тут не буде нічо з того. На баламуцтво не піде вона, а оженитися з нею не можеш ти.

— Чому? Яж парубок, ще й не заручений, ні залюблений.

— Ти бене натус (добре уроджений). вона ні. Проста міщанка. Ось в чім хиба.

— Се справді непоборима перешкода. Як би не те, що я шляхтич, то був бивже тепер вернув не сам. Я був би батькови привіз синову, німецьку міщаночку. Аж серце краялось мені, коли я подумав, що таку красавицю і таку богачку, яких мало між нашими шляхтянками, возьме якийсь німецький колтун. Я цікавий, чи тота Ситниківна, перед котрою ти мене перестерігаєш, така гарна, як та Каті, котра тепер мабуть плаче за мною і до котрої я, не гріх признатися, ще тепер зітхаю. Але, годі! Бог поділив людство на шляхту і поспільство.

Роман ще не цілком згодив ся вступити на службу до гарнізону Вишина, але й не відказувався. Посадникови сказав, що вперід мусить придивитися, яке місто, які люди, яка околиця і які сусіди. Як йому сподобає ся сторона і люди, то не виключене, що лишиться там. Посадник допевняв його, що нігде в світі не живе ся так добре і весело як у Вишині.

Є що їсти, є що пити. Місточко і околиця гарні, люде добрі, веселі, гостинні. Лише оден шляхтич грецької віри східного послушенства, пан Горпина якийсь непривітливий до Ляхів. Ще гірше любить православних, що живуть в згоді з Ляхами.

— Я таки поїду до него — промовив Роман. — Чейже не викине мене за двері за те, що я, хоч грецької віри, може вступлю до вас на службу.

— Сего не зробіть, але й не дуже щиро буде гостити вас. Найліпше начхайте на него. Миле товариство будете мати у нас... у мене дома. У мене що днини буває мій брат, пріор Бернадинів. В його товаристві, ну, і при коновці меду й мерлець зареоче. У мене донька... Лиш ту одну дитину маю... У мене скриня повна... Ви парубок... Ніхто не знає, що кому написане в книзі житя, що кому присуджено.

У посадника справді була донька, стара дівка. Дуже побожна, завзята католичка і місіонарка. Кождого православного, зокрема всіх парубків, що випорожнювали батьківські бочки з медом і вином, навертала на католицтво. Як би так гарна, як була погана, то може те місіонарство було би хоч раз увінчалось успіхом. Ще більше, як в католицькі правди голошені її стриком, пріором Бернадинів, вірила в те, що їй казали карти старої вдовиці Агафії. Мелянія забігала з часта до неї і казала розмітувати собі карти. В картах мала щасте. Вони все виворожили їй якогось вродливого хлопця, та що справа з ним на найліпшій дорозі. В те, що казали Агафині карти, Мелянія все свято вірила. Як відходила від ворожки, то ніколи не сумнівала ся, що до місяця, двох... „ах, як то мусить бути солдоко, мати мужа!“

Гостинність посадника скріплена горячим бажанем раз вже віддати доньку, була виновником того,

що карти ніколи не збрехали — в першій часті во-
рожби. Все якийсь парубок і залицяйник трапився.
Заходив до посадника, їв, пив і укріпляв Мелянію
у вірі, що „отсей вже напевно мій“, бо бувало, що
десь в темнім куті обіймив і поцілував її — як був
п'яний. На превелике її диво, сей поцілуй, „солод-
кий поцілуй“ все був перший і послідний. Хоч за
кождим разом скінчилося не так, як то, заповіла
була Агафія, Мелянія таки не тратила віри в її
карти. Все пригадала собі, що карта, віщуючи їй
щастє, заповіла була також якісь майже непоборимі
перешкоди. Очевидно, що як стала передумувати
історію взад, то все показалося, що заповіджені
картою перешкоди справді були. Між іншими карта
призначила була Мелянії також ротмістра. Пере-
шкодою було тут се, що той Німець, Роберт Лін-
де був лютер і не думав вихрестити ся. Раз гадала,
що вже його має в руках. Правда, по п'яному було
се, але божився, що плюне на своє лютерство і ви-
хреститься. Тоді й поцілував її. Але на другий
і третій день не прийшов до них. Коли навідався
четвертої днини, то він, хоч як тягли його за язик,
не годен був чи не хотів пригадати собі того, що
обіщовав і що припечатав був горячим цілунком.
Пізнали, що даремний труд; що того вретика не
навернуть на правдиву віру. Отже махнули рукою,
бо лютерське завзяте було непоборимою перешкодою.
Вони не знали, що тою перешкодою був ніс рот-
містра. За кождим разом, коли перешкода розбила
се, що вже ось-ось клеїло ся, Мелянія знов бігла до
Агафії.

— Коби то, раз вже — зітхала — вийшла карта
без того додатку про перешкоди!

Посадник з Романом, чи Сеньком Гулевичем
приїхав до Вишина перед полуднем. Пообідавши
у посадника, Гулевич пішов до римаря Ситника,

кажучи посадникови, що мусить у него замовити нову кульбаку, бо його стара кульбака вже дуже спотреблена. Мелянія, очевидно, почимчикувала до Агафії. Ситник вже відкись знав, що то за гість приїхав до посадника і чого сюди приїхав. Знав, що Мелянія побіжить до ворожки. Не гаючись пішов до Агафії і розповів, що треба. Баба вже знала, що Мелянії мають сказати її карти. Від Ситника Гулевич вернув до посадника, бо до завтра, заки зладять хату для нового пушкаря, був гостем голови міста. Вернув підмелеий. Іван не жартував, коли перестерігав його перед медом Ситника і перед очима римарівни. Випив за богато, бо в товаристві такої дівчини пило ся більше, чим пилось би в товаристві одного римаря. Отсей мід завинив, що у молодого пушкаря язик не так держав ся за зубами, як се наказувала би обережність.

— Лишаюся! — гукнув до посадника, ударивши п'ястуком об стіл. — Лишаюся. Тут мені добре буде... дуже добре.

— Чи не рішив добрий вишняк або малиняк у римаря? — спитав пріор Бернадинів, котрий прийшов до брата на вечеру, щоби придивити ся кандидатови на міського пушкаря.

— Я вам казав — додав посадник, що в нашім місті є що їсти, є що пити. Тут зголоду не вмереш, не зів'янеш ні вскнеш від спраги. Будете мати веселе життя.

— Я не мочиморда! — відповів Гулевич. — Про радо, та віру. Як нема що пити, то й не думаю, що десь на світі є такий дар божий, як вишняк Ситника. До кухля не тягне мене так сильно, щоби ним руководити ся в так важній справі.

— Щож таке ви у Вишині побачили, що так скоро перестали вагувати ся і рішилися лишитись у нас? — спитала Меланія.

— Що побачив?... Дівочі очі...

Мелянія спаленіла і соромливо спустила зір під стіл. Гість прикусив язика. Тепер отямився. Пригадав собі, що ковтнув через край. Став потерпати, що як буде говорити далі, то готов сказати дещо заобогато. Погадав, що найліпше буде таки зараз піти спати.

— Вибачте, — промовив — що буду нечемний і піду спати. Але то не моя вина, лише зрадливість наливка римаря. Другим разом буду обережніший. Заведіть мене до моєї спальні. Про діло поговоримо завтра, як вишумить...

— Отже Агафіні карти правду сказали!..— дріботіла Мелянія тупцюючи навкруги стола, коли слуга завів гостя до його спальні, — аж сим разом правду. Все, що стара з карти читала, подобає на Гулевича. Вичитала також, що залюбиться на першій погляд, що прикують його до мене мої очі. І дивним дивом він заговорив про очі!

— Чи неговорила вона і сим разом про перешкоди, та ще й майже непоборимі? — спитав батько недовірливо.

— Говорила, але не про непоборимі. Перешкода якась буде, казала карта, але така, що її мож буде побороти, усунути.

— Чи тою перешкодою не буде римарівна? Бо хто знає, чи то не про її очі говорив!

— Вона не може бути перешкодою. Вона йому не рівня. Вона не уроджена, лише проста міщанка. Він шляхотно уроджений. Не впаде так низько, щоби сватати ся до простої дівки. Таким подружем жаден уроджений не скаляє свого клейноду шляхотського. Перешкода хиба в тім, що він грецької віри. Але Агафія добре сказала, що сю перешкоду мож буде усунути... Буду над ним працювати і при помочи стрійка доведу до того, що він вихреститься.

Пріор все картав братаницю за се, що вона вірить в карти, бо то поганський забобон, великий гріх. Однак пріор гримав лише про око, з песього обовязку. Потайне і він сам вірив в неомильність карт Агафії; таксамо його брат. І вони оба тепер не сумнівалися, що одну душу вирвуть з кігтів православного чорта і приймуть Гулевича до своєї родини.

З неділі поручник Гулевич розпочав правильну службу команданта міської гармати. Одиноким його зверхником був ротмістр. Сідло, яке Гулевич замовив був у Ситника ще того дня, коли приїхав до Вишина, довго не було готове. Отже поручник ходив що вечера до римаря. Сів, балакав і відходив. Звичайно забалакався так, що й не згадав про сідло. Тим то й мусів зайти до римаря ще раз і відходив з таким же успіхом. І його ротмістр бував у Ситника майже щоденним гостем, бо все мав для римаря якусь роботу. Інші римарі в місті говорили, що ротмістр з всіма ними посварився нарощно на те, щоби люди думали, що він справді лише для римарських робіт заходить до Ситника, що він змушений лише йому давати роботу і так часто забігати до него, бо то одинокий в місті римар, котрий його до сеї пори нічим не обидив. Знехтовані ротмістром римарі розповідали, що ротмістр лазить не так до Ситника, як до Ксені, його доньки; що він, просто, дурів за нею. Сміялися з него, бо знали, що Ксеня не дурна дівчина. Ситник також знав, чого ротмістр заходить до него. За доньку не боявся, а з ротмістра мав подвійну користь: заробляв добре і ротмістр зносив до него всякі вісти. Як випив більше, той урядову тайну виспівав. Ось нині сказав, що чигиринський сотник реєстрових козаків утік на Запороже бунтувати проти Польщі, та що вже пішла польська погоня, щоби його спіймати і вбити на палі.

Гулевич просив Ситника, щоби вислав когось певного до Горпина і сповістив батька про се, що в Чигирині сталося, та що він приїде до него, не як його син, але як новий, йому ще незнакомий сусід Сень Гулевич. Римар вислав доньку. Коли Ксеня прийшла до Горпинського, у него був батько Івана і Федора, сусід Терлецький. Дівчина передала Горпинському писульку від Романа з кількома словами без підпису:

„Приїду завтра. Головне розповідь вам післанець“.

— Отже Роман — Горпинський зачав — завтра...

— Який Роман?! — перебила дівчина. — Не Роман, а Сень. Сень Гулевич. Як буде у вас, то ні ви, ні паніматка не кличте його Роман, бо може скоїти ся яка біда... І вашим поведенем не показуйте, що то ваша дитина. Паніматка нехай ні при людях, ні при вікні не цілує його, ані гладить по голові... Приїде завтра з полудня.

Розказала, яким способом Сень став пушкарем у Вишині і як йому живеся. Переказала новини, які прийшли до її батька і вернула домів.

— Я сю дівку бачив нині вперше — замітив Терлецький, коли Ксеня відійшла. — Чув, що у того римаря гарна донька, та що парубки ізза неї оден одному обтовкають ребра. Але я не гадав, що вона така красуня. Не дуже то безпечно, що Роман... Ага! Не Роман, а Сень... Не дуже безпечно, що Сень заходить до її батька. Потерпаю, що з нашої злагоди готово нічо не вийти. Моєї Олені ваш син ще цілком не бачив, ну, і я, хоч її батько, мушу признати, що римарівна краша. Хлопчище... молода кров. Готов задуритися. Добре, що я Олені ще нічого не згадував про нашу злагоду, що вона призначена для Романа. Добре й те, що вона його не бачила ще. Не знаю, який він тепер, чи не змінився. Наколи та-

кий, як заповідався, то я його й не покажу Олені, щоби не задивилась на него і не задурилася.

— Що ви?! — скрикнув Горпинський. — Мій син знає, хто він. Я виховував його строго в таких звичаях, в яких мене виховав мій батько, царство йому небесне. Гадаю, що сего вихованя не знівечила загранична наука. Гадаю, що його не чемили ся всякі чужинецькі ереси, котрі тепер затроюють душі нашої молоді. Чейже не забудь, чий він син... Що він бене натус, та що дівчина з поспільства, хочби й така, як отся, не для него... Чи, радше, навпаки, він не для неї. І сама дівчина та її батько будуть знати, що вона йому не рівня, не для шляхтича. Будуть знати, що між нею і моїм сином бездонна пропасть!

— Жартую, батьку, жартую.

— Як би я не знав, що така ваша звичка, що вам вічно жарти в голові, то я инакше відповів би вам. Але і жарти мають свою межу. То був несмачний жарт!

Саме тоді, коли Ксеня була в Горпині, у Ситника сидів ротмістр. Нині прийшов скорше як звичайно, ще перед вечером, бо хотів побалакати з Ситником довірочно. Пізнійше було би се неможливе, через Гулевича, що вечером був постійним гостем римаря. Ситник зміркував, що ротмістр має до него якесь діло, але за язик не тягнув. Поставив на столі вишняк і мовчки робив дальше свою роботу. Знав, що як гість ковтне пару чарок, то його якик сам розвяжеся. По третій чарці ротмістр перебив мовчанку.

— Ви, пане майстер, досвідний чоловік...

— Ну?...

— Ви мені, міркую, не ворог...

— Ну?...

— Хочу почути вашу раду в ділі для мене дуже важнім...

Ну?...

— Скажу вам, що мене морочить... Як рідному батькови... Ні, як рідній мамі скажу вам...

— То я закличу Агафію. Вона була колись мамою, отже має маминий досвід. На добавок ще й карти...

— Ні, ні! Лишіть жарти. Як рідному батькови скажу і ви порадьте мені так, якби рідний батько радив рідному синови...

— Чи не загадали ви женитися?

— Ви так, неначеб, якто у нас кажуть, трафили цвях в голову.

— Отже сороки-ворони правду переказували нам...

— Яку правду? Я ще нікому про се не говорив... Хіба Ксеня сама здогадалася?

— Ксеня дуже невгадлива. Але як ви не говорили, то говорила друга сторона. І вона мавгубу, в губі язик.

— Друга сторона не могла говорити, бо тої другої сторони ще до сеї пори нема; значить, вона є, але ще нічого не знає про мій намір: про те, що вона друга сторона.

— Не відпирайтеся, бо про се вже на ратуши і на моїй стрісі воробці цвірінкають... Що ви готові вихреститися; що ідуть заходи, щоб вас nobілітувати, себто спечи вас на шляхтича... Що за віно дістанете становище і доходи посадника нашого міста...

Ротмістр аж затрусився. Вдарив п'ястком об стіл і ковтнув чашу меду.

— Брехня! — крикнув. — Воробці на ратуши і на вашій стрісі брешуть.

— Але щось в тім таки мусіло бути...

— Та воно, щоби не збрехати, неначе ішло до того. Тягли мене, ловили. І може були би спіймали, якби не... бррр!

Ротмістр вхопився за ніс.

— Ніс вам розбили? — спитав римар, тепер справді цікавий. — Ви може, заки ще дістали формальне право до пестошів, себто ще перед заручинами, за богато дозволили собі?, „Нахабно...“

— Моє щастє, що справді так було!.. Коли вже зачав, мушу кінчати. Мушу пояснити, що то було і як се було. Бо я нині прийшов до вас з таким ділом, що ви маєте право знати, який я. Також мушу допевнити вас, що Мелянія ні троха не вхопила мене за серце... Добре, що Ксеня не дома, можу розказати все... не затаюючи нічого... Я доміркувавсь до того, що мені вже крайна пора женитися. Моє серце било до Ксені. Але я не мав смілости, бо вона все жартувала з мене і, хоч делікатно, підіймала на сміх... Раз, коли я вже до половини виїхав з тою справою, вона знов так болючо кольнула мене своїм жартом, що я з досади, до того ще підхмелений, щось таке, що приготувив був для уха Ксені, бовтнув до уха Мелянії. Вона з сим зараз до батька і до пріора! Вони держалися пословиці: „коваль клепле, поки тепле“. Приперли мене так, що нікуди було втікати. Вхопили за пяне слово і не пускали. Отже ішло до того, що на щастя, розійшлося. А розійшлося так... Скоро я вже сказав собі: „раз мати родила!“, дістав право, міркую, до дечого. Я взяв, тай поцілував її в уста... Боже!

Ротмістр, знов вхопився за ніс.

— Ви її поцілували, а вона вас, невдячна, пястуком тарах в ніс?

— Та де там! Не тарах... Було, тарах, але не пястуком...

— Ов! Ще гірше? Макогоном?

— Ще гірше! Тепер знаю, чому вона стара дівка, і чому лишиться такою. Вона мала не одного залищайника, бо богачка. Але кожний, як не по пару днях,

то зараз по заручинах утік і більше не показався. Подумайте собі і уявіть собі! Як би так хто зробив мішанину з бочки гнилої капусти, ділетки сильно зглівілого сира і копи смердячих покладок, тай всю ту воню тицьнув вам під ніс?! Таке почув мій ніс, коли я її поцілував! Таке бухнуло з її рота.

Ситник зареготав. Від реготу аж хата дріжала.

— І що ви скажете! — ротмістр розповідав дальше. — Вона ще раз наставила свої уста. Ті уста! Брр... Але я вже прочунав. Мені лячно стало, коли я уявив собі, що оженившись з нею, мусів би тоті пахощі винохувати ціле мое жите! Я до решти витверезився. Вихопився з її рук, сказав, що маю службу, мушу йти на контролю вартових, і втік. Прикра то була пригода, але вийшла мені на добро, бо я її ні троха не любив. Я любив люблю лише одну, вашу Ксеню.

Ситник не чув кінця його оповідання, бо реготав. Реготав так що аж давило його, сльози котилися по лици. Ротмістр замовк збентежений. Римар утихомирився, обтер слези, і став потішати.

— Може воно так зле не в. Тут мабуть якась похибка, мале непорозуміне...

— Непорозуміне?.. Ще й мале, кажете? Добре, мале. Я ще нині чую, млоїть мене.

— Погодїть. Розкажіть мені докладнїйше, як до того прийшло. Чи ви цілували Меляню в білий день, або при світлі, чи може в комнаті темній, на помацки?

— Деж при світлі! Я не осміливсь би. Було так. Ми сидїли в столовій. Я, вона, посадник і пріор. Було вже по вечери і, очевидно, по кількох чарках. Вона взяла каганець і казала, щоби я ішов за нею до сусідної кімнати, бо хоче мені щось показати. Показувала якісь свої золоті та срібні чічки. Що

се було, я й не не розібрав, бо був добре підхмелений. Показуючи, вона пригорталася до мене. Се мене ще більше розігріло. Нагло каганець погас. Зробилося темно. Я не бачив нічого, і, так на помацки — нещасте сталося. Я її поцілував. Кажу, нещасте... Брешу! То було щасте. Мій ангел хранитель розбурхав мою кров і нагнув мене до неї, щоби спасти мене від... брр...

— Тепер вже знаю — промовив Ситник — як то було. Се таки так, як я гадав, непорозуміне. Так зле не є, як ви гадаєте. Ви кривдите дівчину і осмішуете, розповідаючи таке. Можете безпечно до Меланії назад вернути.

— Крий Боже! Що ви говорите про непорозуміне! — крикнув ротмістр. — Ідіть ви! — додав з досади.

— Самі кажете — говорив Ситник поважно — що се сталося в темній комнаті, що то було на помацки і ви нічого не бачили. Звідки, від кого, знаєте, що ви в уста поцілили, коли там було темно? Чи то вона сама сказала вам, що ви, цілуючи її, влучили не деінде, але саме в уста?... Розумієте?... В уста?! Ідіть до неї і стрібуйте ще раз, але в білий день.

Ротмістр схопився, випулив очи і станув перед Ситником так, начеб хотів вхопити його обіроч за горло. В тій хвили в комнату увійшла Ксеня, що вернула з Горпина. Ротмістр вхопив шапку і втік. На порозі обернувся, глянув на римаря і поклав палець на устах. Се була просьба, щоби все те, про що говорилося, задержав для себе, не розповів Ксені. Затис шапку і пігнав за місто в ліс. До Ситника не приходив цілі дві неділі. Гнівався. Аж коли римар, зустрівши його на улиці, перепросив за жарт, ротмістр подобрів. Таки того самого вечера прийшов на мід.

* * *

Прийшла вість про пилявський розгром. Принесли її недобитки, що мов божевільні втікали на захід. За ними котилася людська лявіна, що по дорозі то рошила всьо стрічне. В містах ладили ся до оборони. До Вишина прийшло пару нових гармат, і великий запас свіжого пороху. Ротмістр дістав приказ провирити свій гарнізон і місто, чи у війську і взагалі між людьми грецької віри нема зрадників. Така обережність була конечна, бо грека фідес (грецька віра) спричинила перші розгроми під Корсунем і Жовтими Водами, де всі Українці, що були в польськїм війську, перейшли на сторону повстанців. Як на кого з міщан не мож було покладатися, зараз треба було його з міста усунути. Як би були познаки зради, то зараз таки скарати на горло. Ротмістр був тої думки, що в його війську, ні взагалі в городі зрадників нема. Він не сумнівався, що у Вишині всі люди грецької віри — вірні сини і слуги річипосполитої. Лише оден був йому не довподоби: його власний пушкар, Сень Гулевич. Не помітив, правда, нічого такого, що вказувалоб на зраду, або хочби байдужність до справи річипосполитої, але Гулевич зачасто бував у римаря. Частійше, як се потрібно було, бо роботи вже не мав для него ніякої. Сідло вже давно було готове. Ротмістр не заходив туди так часто. Одно не ялося, друге, йому ніяково було сидіти в товаристві, котре знало історію його цілунок в темній комнаті. З натяків і усмішок він здогадував ся, що про сей цілунок і пояснене римаря знала й Ксеня, знав і Гулевич. Але, хоч осміщений, ротмістр таки не покинув гадки здобути Ксеню для себе. Він лише змінив свою тактику.

— В твердій скалі видовбають яму каплі мягкой води, коли постійно капають—ротмістр думав.—

Чому постійно капаючі каплі „твердої“ любові не мали би дібратися до нутра м'якого серця дівчини?! Рішився не наглити лише давати їй малими порціями, але постійно, докази своєї любові.

— Лише коби не керинив Гулевич! Пощо він до неї лазить?! Знає, що з нею не оженився, бо він шляхтич. Знає, що не збаламутить, бо то не дурна дівчина. Ксеня також знає, що вона не для шляхтича. Але через те, що все в товаристві гарного, здорового, жвавого і веселого хлопця, вона не думає про другого, на мене й не дивиться. Вона, як те сіно, на котрім до сонця вигріває ся лютий пес. І сам не їсть і другому не дасть. Коби то яким способом збути ся його відси! Я ще троха підждав би, аж забуде ся моє нещасне сватане у посадника і тоді сказав би римареви: „давай дівку, буде пані!“ Хиба би я знайшов позначки зради Гулевича, або, що він не цілком певний! то треба би, щоби хто инший зробив донос. Я сам міг би усунути його в кожій хвили. Але римар і Ксеня зараз сказали би тоді, що я зробив се з зависти. Я мусів би мати певні докази зради, щоби в його обороні не станув посадник і вся рідня посадника. В їх ласках тепер мій поручник. Втративши надію на мене, тепер мабуть його тягнуть... Хотів би я бути при тім, як він Мелянію поцілує!

Ротмістр став слідкувати за Романом. Обставив його шпіонами, котрі пильнували кожного його кроку. Підглядали, чи не заходять до него сторонські люди, чи він сам не навідує ся до людей не цілком певних. Чи ідучи на торговицю, до церкви, або за місто, не заговорює до прохожих, або чи не балакає зі старцями, лірниками, кобзарями. Отсей жебрачий народ калік і сліпих музикантів був найнебезпечніший. Вони були найліпшими післанцями і звідунами Хмельницького. Але хоч як слідили

нюхтили і нашорощували уха, шпігуни ротмістра нічого підозреного не чули. Навпаки. Передше Гулевич бував у православних шляхтичів околиці. Найчастійше їздив до Горпинського і Терлецького. Бував у вишинського православного попа, ходив пильно до православної церкви. Відколи, прийшла перша вість, що Хмельницький вигребся з Запорожа „на волость“, Гулевич відчачнувся від всего, що заносить православем. Залишив прогульки до Горпинського і до Терлецького, попівського порога не переступив, церкву оминав з далека. Озлоблені тим православні міщани, котрі тут добачували вплив родини посадника, говорили, що Гулевич оминає церкву, щоби перед православною святинею, котру загадав зрадити, й шапки не здоймати. Ротмістр сам чув від Мелянії, що пріор нетерпеливив ся. Не розумів тої галянки, що Гулевич, котрий час до часу до посадника заходив, раз вже не прийде до него з просьбою, щоби вихрестив його. „Хиба такий гордий, що хоче, щоби ми його просили?“ — казав.

Отже признаки проти Гулевича ротмістр не мав ніякої. Раз знов зайшов до римаря з поважним наміром. Нині знов хотів пробувати щастя. Хотів заговорити про козацькі і хлопські загоны, що випереджують головне військо Хмельницького; про татарські чамбули, що помагають козакам і як заплагу за свою поміч, скрізь беруть ясир. Очевидно, головно молоді і гарні дівчата. Розмова мусілаб зійти на те, що Ксеня в крайній небезпеці, та що спасти моглоб її лише одно: як би віддалася. Але зараз і за такою, що має змогу оборонити її. З такої розмови мусілоб вийти також, що у Вишині одним оборонцем дівчини і її родини, оборонцем певним є лиш один ротмістр. Очевидно, тільки тоді, коли дівчина стане його жінкою, а її батько його тестем. Певний успіху, пішов до Ситника. Повісив

бурку в сінях на кілку. На сусіднім кілку висіла друга бурка, але він не звернув на се уваги. Не стукаючи вступив у світлицю і... троха не тріс з досади. Се був день і пора, коли Гулевич заходив до посадника. Заки ротмістр вийшов з хати, сам бачив крізь вікно, що Гулевич, вийшовши з касарні, пустився в сторону хати посадника. Отсе й спонукало ротмістра саме тепер зайти до римаря, бо був би дав своє горло за се, що Гулевич тепер залицяється до Мелянії і він сам буде міг свобідно свататися до Ксені. Певний свого відчиняє двері, а тут сидить... його пушкар. З досади запер за собою двері з таким лопотом, що аж шиби забреніли. Саме тоді Гулевич говорив про похід Хмельницького.

— Ротмістр знає, додав на закінчене, що загони простують до нас. Але ані гадки йому, що філі козачого потопу вже так близько. Не знає, що його звідуні, наші люди і обрікують його.

Лопіт дверей заглушив послідні слова. Хоч присутність Гулевича знівечила цілий плян ротмістра, він рішив ся зробити нині бодай підготовну роботу; оповіданнями про злочини козаків і звірства їх татарських союзників затривожити родину і зробити її податливійшою на своє пізніше предложене. Отже розпочав розмову про козацьке повстанє, при чім переповідав все те, що чув від утікаючих через Вишин окраїнних польських панів. Були се, очевидно, самі звірства доконувані головно хлопами і Татарами на панах та дівчатах без розбору: польських чи українських. Коли так ротмістр кидав громи на козаків, Ксеня і Гулевич скинулися очима, злорадно підсміхаючи ся. Хоч стояли за плечима ротмістра, він задрів се. Просто него було зеркало і воно зрадило їх.

— Тепер я вже на стежці в горох! — ротмістр думав, вертаючи домів. — Тепер вже знаю, чому Гу-

левич, від коли вибухло повстанє, не заходить до православних, хіба лише до одного Ситника. Се пісок в наші очи! Він заговорник і хоче відсунути від себе й тїнь підозріня, що держить зі своєю вірою, котра збунтувала ся. Але, щоби бути в зносинах з бунтом, він не потребує говорити з всіма православними гадинами. Йому вистане одна. До одиного православного, до Ситника заходить тому, бо гадає, що на виправданє вистануть меди римаря і гарна та весела донька його. Так то він нам засиує піском очи. Але що він у римаря так часто буває, доказ, що й Ситник оден із заговорників; що хата Ситника гніздо бунту в сій стороні. Се добре для мене. Тепер треба буде слїдити се товариство. Головно самого Ситника. Як лиш викрию щось таке, що пахне зрадою, скажу йому: „або, або! Або Ксеня моя шлюбна жінка, або повиснеш і в спадщині лишеш мені Ксеню без шлюбу!“

Ротмістр аж руки затер з радости, що як по доброму не дістане дівчини, то вимусить її. Поки не має в руках хоч слабих доказів зради, хотїв дальше пробувати по доброму, способом, який вже передше вигадав був. На другий день знов пішов до римаря. На случай, коли би знов зійшов ся там з Гулевичем, вигадав спосіб, як його збути ся. Загадав вислати його на контролю вартових. Сарака не знав, що саме нині Гулевич сам загадав вийти скорше і лишити ротмістра з Ксенею. Коли ротмістр прийшов і вішав бурку в сінех на кілку, побачив на сусіднім кілку другу бурку. Значить, Гулевич вже був там. До світлиці вступив насуплений. Ксеня, котра знала, що таке йому не влад, знала також, як його задобрити. Їй треба було нині як найдовше задержати його у себе. Сказала весело пару ласкавих слів і пильнувала, щоби кухоль перед ним був повний. Нині також більше говорила з ним, очевидно,

занедбуючи і нехтуючи Гулевича. Вже два кухлі вишняку випогодили ротмістра, розв'язали язик. Став розповідати, що саме перед хвилиєю звідуни принесли йому вісти про загони, які наближаються до границі руського воеводства. За три, чотири дні можуть бути під Вишином. Не знав, що тоті звідуни ще раніше були у Ситника і сказали йому, що козаки загостять сюди скорше.

— Може схочуть брати наш город, — говорив ротмістр. — Нехай пробують, на свою загибель. Гармата у нас така, що зметемо в десятеро більшу силу, як та, що на нас іде!

Ротмістр зиркнув у зеркало. Нині він нарешті сів так, щоби бути між зеркалом і Гулевичем, коло котрого саме тепер стояла Ксеня. Вони і тепер зглянулися. Страшна вість про прихід „тих звірів“, як ротмістр казав, цілком не збентежила ні затрівожила їх. Навпаки, неначе врадувала. Для него було ясно, що се давлена його присутністю радість зрадників. Для него самого їх поведене було незбитим доказом зради. Його зізнане заприсяжене перед судом вистало би, щоби їх обоє вислати на шибеницю. Але совість казала йому також, що се ще не доказ проти батька. Погадав хвилию і рішився приступити до діла, з яким сюди прийшов, але без такого свідка, як його пушкар.

— Хміль перед ворітми, пане Гулевич! Треба берегти ся. Я нині розставив сильну варту. Ідїть на обзорини. Провірте, чи на мурах замку, на валах кругом міста і на дорогах за городом вартові на своїх становищах. Обїйдїть їх тричі. Се конечно, бо як обїдете лиш раз, то вони, гадаючи, що обзорини вже скінчені, полягають спати, або стануть метати кости, або в карти грати. Будуть і такі, що підуть до шинку.

Ротмістр побачив у зеркалі, що Гулевич і Ксеня знов зглянули ся. Гулевич зробив п'ястуком рух, наче скручував щось, Ксеня кивнула головою.

— Чи зараз іти? — спитав Гулевич. — Я випив би ще кухлик меду.

— Так дуже не наглю на вас. Випийте і два.

Ксеня подоливала сповна і вийшла до сіній, де побіч себе висіли бурки Гулевича і ротмістра. Перетрусила кишені бурки ротмістра, виймила якийсь ключ і всунула до кишені бурки Гулевича. Пішла до пекарні, взяла жменю клоча, поклала в середину жевріючий вуголь, вкинула се до глечика, винесла до сіній і поставила біля порога. Скоро вернула до світлиці, ротмістр побачив у зеркалі, що моргнула на Гулевича. Гулевич вихилив кухоль і вийшов.

Розмова ішла тепер вяло, бо ротмістр міркував, як використати неприсутність Гулевича, щоби вже нині полагодити справу, з якою сюди прийшов. Ксеня лише доливала, римар заохочував.

— Пийте, їжте... їжте і пийте!

Ротмістр пив і їв, їв і пив. Так минула добра година. Ротмістр не знав, як зачинати. Пешили його то глумливі усмішки на лиці Ксені, то якесь її, неначе трівожне вижидане.

Нараз з рук ротмістра вилетів куколь. Римар і донька сполотніли. Хата затрусилася, шиби з бренькотом посипали ся черепом і всі свічки згасли. Лиснуло так, що всі долонями закрили очі і страшний гук заглушив їх. На хвилю всі заніміли. Перший схопився ротмістр.

— То порохівня вилетіла у воздух!—крикнув.

Так як стояв без бурки, без шапки вистрибнув з хати. Ксеня вибігла за ним, але зупинила ся на порозі хати. Відмовляла шепотом: „Отче наш“. За малу хвилю надбіг Гулевич. Всунув у руку Ксен.

ключ і скочив назад в місто. Ксеня вкинула ключ в кишеню бурки ротмістра.

Хати, що були довкола порохівні, горіли. Все військо, не виключаючи вартових, збіглися сюди: одні, щоби ратувати, що лиш дасться винести з горючих домів, другі щоби призирати ся пожежі, інші, щоби використати метушню і красти. Між тим Гулевич з жменею цвяхів в одній руці, в другій з дубовою довбенькою метнув ся до гармат. Вартових тепер, очевидно, при них не було. Скоро з всіма справив ся, підбіг до найближчої горючої клуні, кинув в огонь довбеньку, роззув ся і чоботи також верг в огонь. З під бурки виймив другу пару чобіт, взув і побіг до горючих хатів, помагати ратувати. Одному при гарматі, що лінував ся, німцези Бахманови дав у писок.

На другий день досвіта до римаря прийшов ротмістр. Прийшов по свою бурку, котру в трівозі вчора забув взяти. В сінях не було нікого. Надяг бурку і сягнув правою рукою до кишені. В сій кишені все носив ключ від порохівні. Тепер його не було. Ротмістр призадумав ся.

— Чи я згубив його?... Чи може хто вкрав?... Очевидно той, хто підпалив порохівню. Як вкрав, то хіба тут, у римаря. Як я вчора ішов сюди, то ключ був у кишені. Цілком певно був.

Він мав таку звичку, що як був у бурці, то все руки мав у кишені і що в ній було, держав у руці. Ключ від порохівні все носив у тій кишені і все, як в ній була рука, держав його в руці. Отже не сумнівав ся, що ключ був там. Як би не було, то ще вчора був би помітив се. Не знайшовши ключа в правій кишені, всунув руку в ліву.

— Гм... ключ тут? В лій, не в правій?...

До сіний вийшов римар.

— Чи не бачили ви кого, — спитав ротмістр — щоби крутяться коло моєї бурки? Вчора у вечір, перед тим вибухом... Ще й може після того?

— Не бачив нікого. Самі знаєте що я аж до вибуху зі світлиці не виходив. Сидів з вами.

Ротмістр пішов, вихитуючи головою. Метнув ся між своїх вояків, став допитувати... При гарматах був уже як лиш зазоріло. Від гармати до гармати вели виразні сліди одних чобіт.

— Сі сліди, — думав — дадуть мені його в руки... ту собаку!

Обставив вартовими всю гармату і під карою горла приказав пильнувати, щоби сих слідів ніхто не позадоптував. Тепер, скоро закінчив допити, вже не сумніваючися, хто злочинець. Щоби був доказ, треба було ще лиш прирівнати чоботи до слідів. Взяв пару гайдуків і пустив ся до Гулевича.

Гулевич нині ще цілком не виходив з хати. Сонце вже було високо, коли він підвів ся з постелі і глянув у вікно. Побачив ротмістра з кількома посіпаками...

— Погано! — воркнув. — Ідуть по мене. Треба було таки зараз втечи... Якийсь чорт мусів бачити мене... Пропало!... А може ще вибреду ся... А ні, то раз мати родила. Я своє вже й так зробив.

Метнув ся назад у постіль і затягнув покривало на голову. В сінях почув ся тяжкий хід. У двері застукав хтось. Застукав раз, застукав другий. Гулевич не озивав ся.

— Мабуть втік, — заговорив за дверми ротмістр. — Загляньмо, чи клітка порожна.

Ротмістр потиснув клямку, відчинив двері і станув на порозі.

— Чудо, тай диво! — скрикнув — спить так, що не чує, як гримаю. Неначеб мав совість таку

чисту, як що лиш хрещена дитина... Гей! Гулевич! Вставай... Переведемо тебе на иншу квартиру.

— Га? Що? — скрикнув Гулевич схопивши ся і протираючи очі. — Що таке стало ся? Чого ви прийшли?

— Ти, начеб не знав, — відповів ротмістр глумливо, — що треба йти лаштувати гармату... Хміль перед ворітьми. Як би ми не прийшли, то ти спав би до вечера.

— Я так знеміг ся, ратуючи поза північ горіючі доми...

— І заклепуючи гармати, — додав ротмістр. — Ходи з нами! Але спершу подай руки. Вони підкладали огонь під порохівню, заклепували гармати. Тепер ми їх заклепемо!

— Ви сказали ся?! — спитав Гулевич. — Чи може вже так рано вицідили коновку меду?

— Де друга пара чобіт? — спитав ротмістр, показуючи на чоботи, що лежали біля ліжка.

— Яка друга? Маю лиш одну. Ага... ще одні старі, в котрих вже давно не ходив. Вони під ліжком.

— Витягнути! — скрикнув ротмістр.

Оден посіпака вліз під ліжку і витягнув сильно припорошені та зацвілі чоботи.

— Се не тоті! — сказав ротмістр. — Покажи ті, що вчера мав на ногах... Де вони?

— Инших не маю, лиш ті, що ось тут лежать і ті старі зпід ліжка.

— Брешеш! Ще маєш одну пару. Ще вчера мав на ногах... у Ситника. Я добре бачив. Ті, що тут лежать, ясні. Тамті також були жовті, але темнійші.

— Ви хиба крізь мід дивили ся. То не чоботи були темнійші, лише вам від меду потемніло в очах! — відповів Гулевич сердито.

— Мені потемніло в очах від меду?... Бережи ся, щоби тобі не потемніло від паля! Беріть його! Гулевича скували і повели в тюрму.

Не весело було в хаті Ситника. Ксеня заплакана, Ситник, що саме повернув з міста, похнюплений.

— Погано! — промовив. — Ротмістр, Бог би його побив, здогадав ся, хто їм зробив такого збитка. На тропу Сенька попав через те, що ключ від порохівні знайшов не в правій кишени, а в лівій. Значить, хтось виймив ключ, і, вкладаючи назад, не попав у ту саму кишню.

— То я завинила, — хлипала Ксеня. — Я й не думала про се, що то не одно, права чи ліва кишня Аби лише ключ був назад в бурці... То я навела на Сенька посіпаків...

— Годі! Допуст Божий. Через отсей ключ в лівій кишени ротмістр став розпитувати людей, чи не бачив хто, щоби Гулевич після вибуху ішов до нас. Знайшов ся такий, що бачив. Значить, ротмістр міркував цілком слушно, Гулевич міг взяти ключ, коли виходив від нас і опісля, коли ротмістра вже не було в нас, вернути, та всунути ключ назад в кишню полишеної ним бурки. Не знаючи, що ротмістр лише в правій носить ключ, всунув в ту кишню, на котру скорше попав.

— То я... я виновниця нещастя! Ліпше було ключ цілком викинути. Був би гадав, що згубив.

— Ротмістр ще одно підгледів. Десь він всьо бачить і з всього вимудрує щось... Чи ти знаєш, які Сенько має чоботи?

— Жовті. В прочім, чоботи як чоботи.

— Але чи не бачила ти, що мав дві пари жовтих. Одну темнішу, другу яснішу.

— Я вдуріла, чи що? Призирати ся чийсь чоботам!

— Отже ротмістр призивав ся. Знає, що Сень вчора був у чоботах темніших від тих, які нині знайшов у него дома. Ротмістр коло кожної зацьвованої гармати бачив сліди. Коло всіх гармат однакові. Скоро вже через отсей ключ в лівій кишени виринуло у него підозріне проти Гулевича, загадав прикласти його чоботи до тих слідів. Пішов до Гулевича по чоботи і питає, де ті, що він мав їх вчора. Гулевич показує йому свої чоботи, а він каже, що се не ті, бо вчора був в темніших. Як справді Сень був вчора в інших чоботах і вони щезли, то підозріне ротмістра проти Гулевича мусіло перемінити ся в певність, що таки він зацьвяхував гармати. Знаючи, що сліди можуть зрадити його, Сень спрятав ті чоботи і в хаті лишив такі, котрих підошви не відповідають слідам. Ті темніші чоботи, саме тому, що десь щезли, ще небезпечніший свідок проти Гулевича, як той ключ в лівій кишени бурки ротмістра.

— А я думаю, що як не знайдуть чобіт і як не докажуть, що се таки Гулевич полишив ті сліди коло гармат, то ніяк не сміють його засудити, бо не буде доказу.

— Коби то інші часи! Але тепер, коли народ скрізь бунтує ся, вистане найменше підозріне. На добавок ротмістр і без того не дуже добрим духом дише на него. Засудять. Безпечно засудять і скарають на горло.

Ксеня погадала трохи і каже:

— Від сего ключа в лівій кишени я викручу його. Піду до ротмістра і скажу, що то я переклала ключ з одної кишени до другої. Скажу, що біля його бурки висіла також твоя бурка. Я, шукаючи щось на помацки в твоїх кишнях, попала рукою в його бурку. Аж коли витягла ключ, покмітила,

що залізла в чужу комору. Тоді вкинула ключ назад, не дивлячи ся, в котру кишеню.

— І не пробуй. Було сказати так, коли він був тут і питав, чи ми не бачили кого коло його бурки. Як скажеш тепер, то він буде знати, що то вигадка; що брешеш, щоби спасти Гулевича. Йому не поможеш, ще й нас втягнеш в ту кабалу.

— Я таки вигадую щось, щоби спасти його!

— Насамперед треба сповістити про се його батька. Щоби не погіршив справи, коли від кого иншого дізнасть ся про се. Готов приїхати сюди і виявити, що то його син. Тоді засудять цілком певно. Се, що він змінив прізвище і затаїв хто він, буде найліпшим доказом, що він зрадник... Може би ти таки зараз поїхала... Але не до Горпина, лише до Терлецького. Розповідж йому про все. Нехай зараз їде до старого і скаже йому, щоби не рипав ся, лише сидів дома, бо тут нічого не поможе. Може ми самі вигидаємо якийсь ратунок.

— Чи не було би якого способу дібрати ся до темниці і сказати Сенькови, щоби відпекував ся до самого кінця? Він горда штука. Готов сказати собі „раз мати родила!... Нехай народ знає, що вмираю за рідний край, як вже тисячі погибли раніше мене“, і признасть ся до всего. Як буде постійно перечити, то дасть нам час вигадати щось путнього.

— Спосіб був би. Піду до темничника. Скажу, що Гулевич винен мені за кульбаку і інші роботи. Скажу, що він має у когось покладний гріш і я хочу видобути від него письменно поручене, щоби той, що має його гроші, заплатив за него довг. Темничникови приречу, що скоро дістану гроші, то за се, що впустить мене до темниці, відступлю йому четвертину.

— Се добра гадка. Знакомить ся. Той темничник за гроші й рідну маму спродав би. Як би так

старий Горпинський мав більшу готівку, то за гроші темничник, хто знає, чи не випустив би його. Разом з ним втік би до козаків. Вони й так мабуть недалеко.

— Недалеко, але мабуть задалеко, щоби наспіти в пору і силою увільнити Сенька. Я всеж таки пішлаю гінця до найближшого загону. Тепер іду до темничника.

— Може добре було би взяти з собою гроші, бодай на завдаток? Темничник готов заждати свою пайку зараз, з гори.

— І се правда. На готові гроші злакомить ся скорше як на обцяні.

Ситник отворив скриню, став числити гроші. Ксеня міжтим думала. Коли Ситник всунув у кишеню гаманець з грішми і вже був в дверех, Ксеня схопила ся.

— Тату!.. Вертайте. Сідайте і слухайте. Може воно дурне, то, що я вигадала. Але мені бачить ся, що піде. Спасаймо його трема способами. Першим способом, цілком простим видобудемо його з тої скрути, як темничник злакомить ся на гроші і як батько Сенька має ті гроші.

— Як старий не має, то я дам мої гроші... Але... як би я попрощав ся з сим світом, не доробившись нових, то з чим ти лишиш ся?

Ксеня спаленіла. Схопила ся, обіймила батька за шию, поцідувала і каже:

— Віддасть його батько. А ні, то віддасть він сам, скоро дістане батьківський маєток. Впрочім, хоч би й гроші пропали, то... Не мені жадати їх звороту. То я обговорила з ним се, що він зробив, заохочувала його. І я завинила, що він попав у їх руки. Сей ключ в лівій кишені піддав ротмістрови думку, що то Сенькова робота... Але до нашої справи... Другим способом ратунку було би спровадити

козаків, ще заки його передадуть в руки ката. Але се мабуть не легко буде зробити, бо вони ще зада- леко. Я маю ще третій спосіб. Скочу до Агафії. Як до неї прийде Меланія, а безпечно прийде, то нехай їй таке наговорить...

Ксеня довго розповідала: що сказати Агафії, що сказати Сенькови, що сказати Горпинському і Терлецькому.

— Добре, — сказав Ситник, коли Ксеня скінчила. — Іди до Агафії, а я йому переповім, що ка- жеш. Воно вимудроване штудерно. Але чи піде так гладко, як воно говорить ся і як ти надієш ся?

— Піде, піде! Лише всім нам треба мати го- лови на карках.

По яких двох годинах Ситник вернув. Ксеня, що ходила до Агафії, також вже була дома.

— Темничник впустив мене, — промовив Сит- ник — але казав, так як я здогадував ся, свою пайку заплатити собі згори. Щастє, що я прийшов, бо Сень вже хотів до всего признати ся. Зразу і чути не хотів про цілий твій плян, але остаточно згодив ся. Згодивсь тише тому, бо як казав, скоро поталанить, то буде сміх на всю околицю.

Ксеня таки зараз поїхала до Терлецького. Роз- повіла, що Гулевич зробив, що його вхопили і став- лять перед суд, та що її батько хоче підкупити тем- ничника, щоби випустив вязня і разом з ним втік до козаків. Розповіла також про той послідний спо- сіб, яким на її думку Гулевича можна би спасти. Терлецький слухав уважно. Скоро скінчила, схопив ся, обіймив дівчину і став цілувати, як власну доньку.

— Зараз їду до старого, — сказав. — Спасе- мо його. Моя рада така, щоби викупу не пробува- ти. Нехай не прийме і зрадить? Тоді і Гулевича не спасемо і твій батько заплатить горлом. Твій спо-

сіб ліпший. Як не всьо піде так, як се ти вимудрувала, то бодай зискаємо відволоку. Між тим може підоспіють наші. Вони вже не далеко. Я зараз їду до старого Горпинського і побалакаю з ним, щоби сам ні дочого не вторкався. Збрую і коні я дам. Саме нині до мене прийшов гінець від того загона, що надтягає до нас. Разом з ним заведу коні до пустинника і сам поїду до міста. Може там стану вам в пригоді.

Поцілував Ксеню ще раз в чоло і поїхав до Горпина. Ксеня пустила ся назад до Вишина. Не доходячи до Вишина які дві верси, зійшла з дороги на стежку в лісі. Стежкою зайшла аж до річки. Кладкою перейшла на той бік і взяла на ліво, де зачиало ся багно покрите низькими хщами. Край самого багна, з боків і з заду обтулена густими корчами, стояла землянка пустинника. Ксеня заковтала у двери, але ніхто не відгукнувся. Зажурила ся, потерпаючи, що пустинник може кудись повіяв ся, або й цілком покинув сі сторони. Закувала зазулею і стала надслухувати. Закувала ще раз і, аж підскочила з радости. Зазуля відповіла їй і по хвили почула в землянці стукіт. Двери відчинили ся і на порозі станув пустинник.

— Гулевича засудять на горло, я прийшла просити вас, щоби ви помогли мені спасти його, — Ксеня промовила до затвірника. — Я вже вигадала спосіб. Вибачайте, що й для вас вигадала роботу, хоч не спитала вас, чи схочете її зробити. Але не було коли питати. Від коли вас тато будьто би набив і викинув з хати, ви не приходите до нас, а я мусила бути у Терлецького. Саме тепер вертаю від него.

— Що Гулевича заперли і защо, вже знаю. Я був у місті, але боявся поступити до вас. І гут не-

безпечно балакати про таке, бо хто може надійти. Ходи за мною.

Ксеня увійшла за пустинником в землянку і задними дверми вийшла в хащі. Вів її крутою стежкою і вивів на сухий горбочок, на котрім стояла колиба.

— Сядь тут біля мене і розкажуй, як ти загадала спасти його.

Ксеня сіла на мураві під колибою і стала розказувати. Дід, чи пустинник не перебивав ні словом. Аж коли закінчила кажучи, що якийсь козак висланий Терлецьким приведе в ночі до кладки над річкою два окульбачені коні і зброю, пустинник сказав:

— Зачнемо так, як ти кажеш, але закінчимо троха инакше. Ти хочеш, щоби Гулевичеви дати коня і зброю, та щоби він при моїй помочи вирубався і втік. А як се не піде скоро і до него хтось стрілить?

— Всеж таки є надія, що...

— Надія є, але не велика... Чи ти добре сидиш на коні?

— Ще й як!

— Ти випросила коні; для Гулевича і для мене. Мені кінь Терлецького, не потрібний, бо я тут маю свого. Той другий кінь Терлецького буде для тебе.

— Для мене? — Ксеня спиталася здивована.

— Хиба що не дуже рвешся спасати Гулевича?

— Все, все зроблю, щоби його спасти з руки кага. Як треба, то.., то й жите своє дам!

— Коли так, то ходи за мною.

Пустинник взяв її за руку і ввів у колибу. Там вона побачила порозвішувані на кілках найріж-

нійші одяги: жebraцькі, хлопські, міщанські, шляхоцькі, чернечі, жидівські. Він взяв один і сказав до неї:

— Я вийду, ти натягай на себе. Так як стоїш, не скидаючи з себе твого одяду. Хочу знати, чи з тебе буде добрий джура.

Коли вона крикнула, що вже готова, вернув до колиби. Взяв смушкову шапку, підгорнув її косу в гору і на голову насадив шапку, глибоко аж до очей і на карк. Оглянув її з усіх боків і каже:

— Добре буде! Тепер скидай.

Коли скинула з себе одяг джури, знов посідали перед колибою і він розказував їй своє поповнене її пляну.

— Іди до хати, — закінчив, — розкажи батькови, як то ми змовили ся повести діло і зараз вертай назад до мене. Тут переночуєш, бо в ночі багна не пройдеш, а виїхати відси мусимо вже на зорях.

Провів її через багно назад до землянки і вона пішла до міста.

*

Розмова з римарем перемінила Гулевича цілком. Він повеселів і на допитах відповідав з веселою усмішкою, начеб ще не вірив, що його справді підозрівають і судять. Заперечив все. Ключа не бачив, двох пар чобіт нараз, чобіт добрих, та ще й жовтих з роду не мав. Мав лише ту пару, в якій нодив і одну подерту, яку лише тому ще не викинув на смітник, бо забув, що лежить під ліжком. ротмістр казав, що мабуть тоді, коли горіли припитаючі до порохівні хати, Гулевич заклепував гармаи, користаючи з того, що всі вартові побігли ратувати людську працю. Гулевич покликав пушкаря Бахмана на свідка, що й він був з іншими при по-

жежі. Бахман посвідчив, що бачив його. Запитаний судьями, чи добре бачив і чи добре пам'ять, що се було саме тоді коли хати горіли, пушкар відповів:

— На жаль, бачив... Більше як бачив, бо почув на моїй власній щощі. Так луснув мене, що ще нині чую шум в ухах!

Все те обжалованому не помогло. Був свідок, що Гулевич по експлозії поступив був на хвилину до Ситника. Ротмістр присяг, що в день вибуху на ногах Гулевича бачив інші чоботи, які кудись заділи ся. До того ще обжалований не міг приставити свідків, котрі бачили би його в часі між тою хвилею, коли вийшов від Ситника і хвилею вибуху, та ще часок після того. Він мав перевірити, чи вартові на своїх місцях. Однак з переслухання вартових вийшло, що бачили його лише деякі і то тільки ті, що були в місті. Гулевича засудили, для остраху, щоби інші затівники зради знали, що їх жде, на... паль.

Горпинський прийняв вість про ув'язнене сина і про небезпеку яка йому грозить, спокійніше, як Терлецький побоював ся. Біль на лиці показав ся лише на хвилю, коли сказав:

— Послідній Горпинський... Не лишає мені внука. Сонце волі сходить, але рід мій згасне!

— Дарма! — додав. — Де дрова рубають, там тріски летять. Гадаєте, що наші голови безпечно сидять на наших карках? Як ми на таке наважили ся, то й в кожній хвили мусимо бути готові на се, що кат вишле нас туди, де вже нема ні болізни, ні печали. Не вірю в те, щоби при виконанню цілого того штудерного пляну Ситника нікому не поховзла ся нога. А поховзне ся лише на волос, то пропав не лиш він, але й ті, що його спасали,

— А я вірю, що всьо піде добре, — відповів Терлецький. — Я присяг би, що спосіб вигадав не Ситник, але його донька, та Ксеня. В пляні забагато фантазії на звичайного ремісника. Вона й жертвує себе. Як не всьо піде гладко, як в сій машині трісне лиш одна шприха одного колеса, то й вона пропала. Герой дівчина, бо й вона свідома того, яка небезпека грозить їй самій.

— Я також думаю, що то вона душа цілої сеї роботи... І се мені не влад. Через те одно я пляном не одушевляю ся так дуже... як ось ви. Було би ліпше пробувати грішми. Гадаю, що темничника мож буде купити. Осел навантажений золотом перелізе й через мур вязниці і крізь діру від ключа

— Се не певне... І кривда вам, що ваше золото лишить ся у вашій скрини?

— Мені честь дорожша чим золото!

Терлецький видивив ся на старого здивуваний такою заміткою.

— Про яку, чию честь говорите? — спитав.

— Скажіть мені, ізза чого чужа дівчина, цілком чужа так дуже побиваєть ся, щоби Романа видобути з тюрми?

— Між міщанками є завзяті патріотки. Попри те можлива ще одна причина, стара як світ.

— Отже бачите. Се, отся друга причина трівожить мене.

— Тривожить?...Що може дівчина любитьхлопця?

— Не тривожить мене, що може вона його любить, а те, що може й він у ній задурений.

— Хотів би я бачити такого, що в такій дівчині не задуривсь би! Хиба ви її не бачили?! Не второпаю, чому вам се не влад? Що вона любить сина, а не батька? — сміяв ся Терлецький.

— Вам вічно жарти в голові, та ще в таку прикру, тривожну пору... Питанє, з якого вона роду.

Сумніваю ся, чи bene ната. Шляхтич не зійшов би на ремісника, та ще й на римаря.

— Нехай би Ксеня Ситниківна і хлопкою була, то для Романа повинна бути шляхотнійша від усіх уроджених шляхтянок. На него жде кат, а вона жертвує себе, щоби спасти його жите, дати йому волю. Я також шляхтич. Мій рід не підряднійший від вашого. Але я в сім одним случаю не думаю так строго.

— Ви так говорите, бо то не ваш сим і не вашого роду честь в небезпечі. У мене ліпша смерть з руки ката, чим опозорене роду. Має він спасти ся, щоби відтак сісти на публіку, то ліпше нехай з честію гине за рідний край, за свою віру!

Терлецький знав, що в сім пункті спір з Горпинським безвиглядний. Так думала вся тодішня братія шляхотська, так думав старий Горпинський. Потішав старого, що воно може так зле не є; що Ксеню вислав мабуть її батько, щоби спасати товариша заговора, бо се святий його обовязок. Розпращав ся і поїхав до міста, щоби з римарем обговорити подробиці ратункової роботи. Хотів також виміркувати, чи між Ксенєю і Романом є звязь тіснійша, як робота для рідного краю. Скороб заносило ся на те, що старому Горпинському було таке осоружне, загадав помогчи молодятam, щоби дівчину винадгородити за поміч і саможертву. Терлецький думав таксамо, як і вся тодішня шляхта, але він всеж таки не був такий заскорузлий у тій старосвідчині. Хоч і він дивив ся з гори на весь нешляхоцький світ, про те не забував, що Бог уліпив людий з одної глини, та що аж ген пізнійше з людий звизайних поробилися шляхтичі.

— І мій пращур, і твій, пане Горпинський, були колись посполнтими — думав. — Шляхтичами по-

робили їх якісь шляхотні діла. Може й не такі шляхотні, як отсе, на яке наважила ся нешляхотно уроджена міщаночка.

У посадника метушня. Витягали, що дома було цінніше і тим добром напихали міхи й скрині. До Вишина наближав ся козацький відділ з великим загоном хлопства. Город був безборонний. Гармати зацьвяховані, порох розійшов ся хмарою у воздухах. Вибух розірвав міський мур в тім місци, де до него припирала порохівня, з башти лишила ся купа каменя. Боронити ся не було як. Треба було з тим, що дасть ся наборзі захопити і вивезти, втікати до найблизшого оборонного города.

— Десь чорт вхопив Мелянію! — кляв посадник. — Тут тільки роботи, а вона кудись то повіяла ся.

— Про вовка помовка, — відповів пріор, глядячи крізь вікно. — Мелянія біжить. Мабуть вертає від Агафії.

— Агій! Ще тепер дурній дівці в голові таке!

— Ратуйте його, він не винен! — кричала, вбігаючи в комнату. — То злоба, зависить і заздрість того лютра запроторила його в тюрму. Ще й дасть його в руки ката.

— Не винен? — спитав батько здивований. — Відки знаєш, що не винен?

— Ключ був у лівій кишени, — додав пріор. — Спрятав другу пару жовтих чобіт... І ти ще кажеш, що не винен? Ключ сам перескочив з кишені до кишені? Другу пару чобіт вкрав йому хто? Через ніч забув, що сночі мав на ногах жовті чоботи, ті темніші? Забув, що звагалі мав такі чоботи? Чи се не доказ вини, ясний, як сонце?!

— Все те міг зробити і вигадати сам ротмістр — відповіла Мелянія. — Лютер до всего спосібний.

— Якуж би то ротмістр міг мати причину? — спитав пріор. — І відки ти знаєш, що Гулевич не винен.

— Вже та одна причина вистала би, — відповіла Мелянія, — що він лютер. Друга причина така, що ви не хотіли дати йому мене, заки вихрестить ся. Він хоче відомстити ся, видираючи послідного призначеного мені хлопця. Що Гулевич не винен, сказала мені Агафія. Я саме тепер була у неї. Вона розмігувала карти. З карт вийшло, що тою перешкодою, про котру карта говорила тоді, коли Гулевич заїхав до нас, не є ані Ксеня, ані його грецька віра, лише той триклятий лютер. Перешкодою — казала тепер карта — є той, що раніше був мені призначений. Перешкода руда... Хто був призначений, як не ротмістр? Хто у Вишині рудий, як не один одинокий наш ротмістр?! Карта сказала, що перешкода саме тепер зачала свою роботу, та що прийшла найбільша небезпека. Чи все те не відносить ся до Гулевича і до мене?! Ще й тото карта сказала, як його спасти, бо сказала, хто винник.

— Що ти кажеш?! — скрикнули оба, сплеснувши долонями.

— Послухайте! Перешкода прийшла тому, бо вмішав ся хтось третій... хтось з ліса. Так говорили Агафіні карти... Він, раз жебрак, раз жовнір, або міщанин. Виходить з ліса і щезає в лісі. Отже той, що позаклепував гармати і наробив тільки біди, мабуть сидить десь в лісі. Хто знає, чи він не в спілці з тим лютром!

— Чудне, все те, — промовив пріор. — Не хочу прогнівити Бога і в те, що карта говорить не вірю, але й мені здаєть ся, що Гулевич не винен. Що ротмістр не добрим духом дище на него, я також помітив. Правду кажеш, що лютер до всего спосібний. Піду я до вязниці і поговорю з Гулевичем.

Заговорю до його совісти. Чейже перед смертю; а засуд на горло майже певний, не буде брехати. Скажу йому, нехай говорить, як на сповіди. Як не винен, то може знайде ся спосіб розяснення тайни, може знайде ся спосіб ратунку. Як спасу його, буде наш.

Пріор таки зараз вибрав ся до тюрми. Від темничника дізнав ся, що саме тепер скінчився суд, та що Гулевича засудили вбити на паль. До засудженого впустив піора, бо Бернадин сказав йому, що хоче стрібувати, чи добре слово не сокрушить грішника і він, не лиш признасть ся до вини, але ще й перед самою смертю наверне ся до правдивої віри. З Гулевичем розпочав розмову так, як би свято вірив, що то він зацьвяхував гармати і підпалив порохівню. Намовляв його, щоби признав ся до вини та вихрестився на католика, бо лише тим способом спасе ся від кари ще тяжшої, як смерть на палю, кари на тім світі.

— Як судії почують, — закінчив, — що ти покаюя ся, та ще вернув до правдивої віри, то може, може змякне їх серце і вони змінять засуд. Може присудять тобі лекшу смерть. Може помилують тебе на... шибеницю. А може й цілком пустять.

— Як би я признав ся до того, за що мене засудили, то збрехав би. Щоби спасти від лютої муки грішне тіло, не буду запропащувати брехнею душі. Ви ліпше зробили би, як би пішли наvertати ротмістра, та роздрухати його совість. Він знає, що я не винен.

— То правда, що лютер до всего спосібний. Але що ти вдіяв йому, що він забув за Бога і віддав тебе в руки ката?

— Добре кажете, що лютер до всього спосібний. Для лютра вистане, що ваш брат не хотів дати йому пани Мелянії, доки не вихрестить ся

Він бачив, що ви, ваш брат і панна Мелянія до мене ласкаві. Він зміркував, що я готов самохіть пійти на те, що ви від него жадали... чи не досить, щоби такого поганця лють пірвала?

— Отже він зміркував, що ти готов зробити се, чого він не хотів зробити? Себ то вихрестити ся? Кажи, чи так маю розуміти тебе? Ти хотів...

— Йому бачить ся, що має ще одну причину до зависти — заговорював Гулевич, щоби не відповісти на питанє пріора. — Я з часта мав діло до римаря Ситника, отже заходив до него. До того Ситника... не так до него, як до його Ксені заходив також мій ротмістр. Ксеня гарна дівчина. Така, якої я ще в житю не бачив. Шкода, що не добре уроджена, та що така краса марнує ся в міщанськім стані! Мені дівчина не в голові була. Дівчині не був в голові ротмістр, бо рудий і лютер. Як я зміркував, ротмістра дратувало, коли дівчина говорила зі мною більше як з ним.

— Ага... агм... Гарна дівчина, кажеш? І я чув, що вона гарна, але на власні очи ще не бачив... І вона тобі не в голові була?... Очевидно ні; ти шляхтич... Ротмістр був заздрісний?

— Ще й який! В послідних днях став потерпати, щоби... Та що про се говорити! Я став виминати його, щоби від напасти не пропасти.

— Агм... кажеш, гарна дівчина... Ротмістр був заздрісний... Гадав, що ти йому на заваді... Агм... Отже ти справді не зазирає до правої кишені бурки ротмістра, не всунув ключа порохівні у ліву кишеню і не мав другої пари жовтих чобіт?.. Чому ж він бачив у тебе дві пари?

— Може й справді він бачив дві пари, хоч була тільки одна.

— А то як могло бути?

— Дуже легко. У Ситника не лиш гарна дівчина, але й добрі наливки. Через ті наливки, через вишняк і малиняк очи ротмістра мабуть бачили подвійно... Дивив ся на одну пару чобіт, а бачив дві. Таке буває, що від меду в очах двоїть ся... Від доброго меду.

Агм... Ксеня гарна дівчина... Ротмістр заздрисний, хотів тебе збути ся. У Ситника добрі наливки. Такі, що від них двоїться в очах... Я вже чув, що у того римаря добрі меди, але сам ще не кушав їх. Отже кажеж, що так буває... Я сего досвіду ще не маю. Вперве чую, що від меду Ситника двоїться в очах... Хто пе його мід і дивить ся на пару чобіт, бачить дві... Але хтож то міг бути той злочинець, що підпалив порох і позаклегував гармати?... Ще й ключ перекинув з одної кишени до другої...

— Я маю підзор, але не присяг би, що то він...

— Може сам ротмістр? Щоби тебе збути ся? Щоби дівчина лишила ся виключно для него, та щоби ніхто не бачив його на підпитку?

— Сохрань Господи! Він, хоч лютер, такий вірний слуга річипосполитої, як і я. Хоч то він вислав мене на паль, то я таки не скажу нічого лихого про него. Таким гріхом не обтяжу моєї душі, хоч би се мало спасти мене від смерти і зробити коронним гетьманом. Я кого иншого маю на умі. В лісі за Вишином сидить пустинник. Я його не раз бачив. Око маю добре і ніхто не збаламутить мене, як переодягне ся... Приміром, хлоп за жовніря, або шляхтич за жиду, або... такий пустинник за жebraка, чи за міщанина.

— Або він передягав ся?

— Не лиш передягав ся, але й переодягнений за лірника, за купця, за жовніра ходив по наших місті. Також до того пустинника подібні лірники, жов-

ніри, купці й інші все виходили з ліса і щезали в лісі.

— Виходили з ліса і щезали в лісі?! — пріор аж крикнув. — Точнісько те саме вчитала...

Пріор прикусив язика.

— Чомуж ти сего не сказав на суді? Можеби перетрусили місто й ліс і знайшли його. Може він ще тепер там?... Скоро його чоботи покажуть, що то їх сліди між гарматами, то ти будеш вільний. Я зараз піду до суду і скажу... Може спасу тебе.

Але тоді ти не забудь, що спас тебе слуга Бога католицького, що спас тебе Бог католиків!

— Ні, отче! На суді я не сказав сего і вам говорю під умовою, що се лишить ся тайною між нами обома. Я не знаю, чи сей пустинник справді виновник. Може то чистий случай, що ті, котрих я тут бачив, такі подібні до него. Ануж нещасте хоче, що спіймають та приведуть невинного і я скажу, що то саме той, котрого я бачив. Його безпечно вб'ють на паль, хоч би не було доказу. Тепер такі часи, що для приміру, щоби грецьку віру відстрашити від зради, треба строго карати кожного підозрілого. І не знати, чи се помогло би мені. Вб'ють на паль нас обох. Мною не журить ся. Я радо умру. Ся мученича смерть буде карою за всі мої гріхи. Ліпше перетерпіти се коротке конане на палю, чим вічну муку в горячій смолі.

По сій розмові пріор був певний, що виновником закиненого Гулевичеви злочину був той пустинник в лісі. Точнісенко те саме, що чув від Гулевича, сказала Мелянії карта Агафії. Пріор сказав Гулевичеви, щоби не тратив надії і просто з тюрми пішов до Ситника, щоби допевнити ся, чи ротмістр справді залищав ся до Ксені; чи вона справді така гарна, щоби лютрови могла прийти гадка спртяяти такого, що йому ліз в дорогу. По довшій розмові з Ксенею пріор вже знав, що йому треба було

знати. Все сходило ся з тим, що Агафія вчитала з карт і що йому розповів був Гулевич. Попри те він допевнив ся також, що Ксеня справді дуже гарна, що вишняк Ситника подвоєє всі предмети, не лиш жовті чоботи. Він тепер догадав ся також, чому ротмістр чоботи Гулевича бачив темнішими... Від вишняку робилося темно в очах.

Від римаря пріор пішов між тих старшин, що судили Гулевича. Розмовляв також з деякими кумоньками. Вони сами заступали йому дорогу. Знали, що був у тюрмі і були цікаві, чи засуджений признав ся до вини. Пріор говорив з бабами дуже обережно і крутив, але все таки, буцім від нехочу виявив не одно. До вечера вже всі баби в місточку були певні, що Гулевич жертва заздрости ротмістра. І деякі судії стали жалувати, що судили запоквапно. Але годі! Засуд був... познаків вини Гулевич не обезсилів. Як би його випустили, то народ сміявся би з них і зрадники, які безпечно були між людьми гредької віри, не мали би відстрашачого приміру. Пріор просив лише о відволоку, але й на се не згодили ся.

Засуд мав бути виконаний на другий день в полудне. Зроблено так нарешно на те, щоби було як найбільше свідків кари, не лиш з міста, але й з околичних сіл. Народу справді збігло ся чимало. Одні хотіли розкошувати ся, дивлячись на муки зрадника. Другі прийшли з цікавості, щоби побачити вивидище. Прийшли також такі, що міркували, чи не дасть би висвободити засудженого.

На яку годину до полудня пріор ще раз зайшов до Гулевича. Він вигатав плян рятунку при помочи товпи народу, яка через баби вже набрала ся тої думки, що судії засудили невинного. Всеж таки хотів ще раз переконати ся, чи засуджений справді невинен. Чи вчера не надув його гадаючи, що брех-

нею спасе себе. Скоро тепер — думав пріор — побачить, що не переливки; що брехня не помогла, і йому таки прийде ся стати перед найвисшим судією, то скаже правду... Ще й може скаже вихрестити себе.

Сину! — промовив. — Забудь, що вчера говорив мені. І я забуду. За пару хвилин віддаш душу... Богови, або чортови. Висповідай ся! Як тобі тяжко самому, власноустно розповісти все, то я буду питати. Ти лиш відповідай: „так“, або „ні“. Як не годен дивити ся мені просто в очи, то відверни ся. Глянь крізь вікно на торговицю. Бачиш ту непроглядну товпу народу, що збігла ся з усіх усюдів і зглотила ся навкруги... паля? Бачиш яму на паль, біля неї паль загострений, залізом, щоби гладко ліз в тіло? Бачиш пару коний, котрими тебе будуть насилувати на той рожен? Чей же тепер не затаїш нічого.

Бернадин взяв Гулевича за плече і обернув лицем до вікна.

Гулевич глянув крізь вікно і побачив паль, коні, катів, жовнярів і товпу народу. В товпі, біля паля і катів побачив шляхтича на коні і, також на кони молоденького хлопця, мабуть чуру шляхтича. Шляхтича зараз пізнав. Був ним не хто инший, як пустинник з ліса. І лице чури видалося йому не чужим, але ніяк не міг відгадати, де то він бачив того хлопчину.

— Я питаю, ти відповідай! — Бернадин гримнув. — Чи то ти брав ключ з бурки ротмістра? Чи ти мав другу пару жовтих чобіт?

Гулевич не відповідав. Бернадин знов вхопив Гулевича за плече і потрусив ним мов грушею.

— Грішнику! Потворо... мерзо! Чи то ти позаклепував гармати, підпалив порохівню?

— Чого ви, отче, мучите мене?! Я вже казав вам і ви знаєте, хто се зробив.

В сій хвили з сіний почув ся стукіт. Двери відчинили ся і на порозі станули гайдуки, що прийшли по Гулевича. Пріор здригнув ся, метнувся до дверей і побіг на майдан, де біля паля стояли судії і кати. Навкруги них зглотив ся народ. Бернадин ледви проглотив ся до судіїв.

— Мордуєте невинного! — крикнув так, що чула його вся товпа від краю до краю майдану. — В усякім разі слідство не переведене до кінця.

Бернадин розповів, на кого Гулевич має підзор. Що він в карти Агафії більше вірив як в то, що йому розповів Гулевич, не говорив. Справу з картами взагалі промовчав.

В товпі було багато прихильників Гулевича. Вони вже знали про того загадочного затвірника в лісі. Загадали в останній хвили при помочи товпи присилувати суддів відкласти езекуцію і зревідувати ліс, чи там справді не скриваєся виновник. Пріор прийшов якби замовлений ними. Наробив крику і се заговірникам улекшило роботу. Розставлені по цілій торговици, стали викрикувати „до ліса!“

— До ліса! — заревіла товпа. — Езекуцію здержати! Гулевич нехай іде з нами, покаже до рогу. Паль і коні візьмемо з собою. Як збрехав, то там вбємо його на паль.

Баби і ті, що прийшли на те, щоби, як буде нагода, спасти Гулевича, ревіли найголоснійше. Вони то, підбадьорувані вигукуванем шляхтича на кони, проломили кордон війська, вхопили паль приготовлений для Гулевича і стали тягнути до ліса. Судії бачили, що не сила оперти ся народови. Привели Гулевича і звязали руки на спині. Довгий ланцух війська рушив півкаблуком вперед і вступив в ліс. Зараз за війском ішов Гулевич між двома вартовими. Поруч них ступав пріор. За ними ринула вся товпа, що була на майдані. Паль, очевидно, несли зараз за

Гулевичем. Коли прийшли до кладки на річці, ротмістр спинив похід.

— Гулевич лишить ся тут під вартою! — сказав. — Ми всі проберемо ся на той бік і раптом з усіх боків наскочимо на землянку.

— Щоби арештант не втік, вистане, як з ним ишаться пріор і мій джура з нарядженою пістолею в руді, — промовив шляхтич, зіскакуючи з коня і передаючи віжки джурі. — Жовніря шкода лишати тут, бо гніздо того лиса треба густо обступити. І я піду з вами. Зв'язаному Гулевичеві пріор і джура не дозволять втечи.

— Добре. Але якби пробував утікати, то кулю в лоб! — ротмістр промовив до джури і пустив ся кладкою на той бік ріки. За ним пішло військо, за війском вся товпа народу. По сім боці річки лишили ся тільки Гулевич, пріор, чура і шляхтич.

— Як спіймаємо злочинця, дам вам знати. Закую двічі по двічі зазулею, — шляхтич промовив до пріора.

— Тоді Гулевичеві розтяти пута? — спитав пріор.

— Гадаю, що так, бо не годить ся довше мучити невинного.

Шляхтич відіпняв шаблю, повісив її на кульбаці і побіг за товпою. До землянки добіг саме в хвили, коли ротмістр перетрушував її.

— Нема нікого? — шляхтич спитав.

— Та нема! — ротмістр відповів. — Не знаю, куди він міг втечи. Також не знаю, на що в землянці ті задні двері. Там багно.

— Мабуть буде потайна стежечка, яку лиш він один знає. Його леговище мабуть не в тій землянці, а в якимсь неприступнім місці багна. Бачучи, що ви підходите до землянки, він захистився в багні. Прикажіть принести матеріал кладки. Перекинемо через багно і доберемося до його скритка.

— Добра гадка! — ротмістр крикнув.

Люди побігли до річки і стали під багно тягнути бальки, дошки, жердки. Коли шляхтич побачив, що вже тащать кладку, отже річка без кладки відрізала військо від Гулевича, він непомітно пірнув у кущі. Коли ротмістр показував жовнірам, де на багні класти дошку, в кущах пару кроків перед ним закувала зозуля. Він не мало здивувався, що той птах такий ласкавий, та ще не втік перед голосним гамором великої юрби. Коли клали другу дошку, далі в кущах бухнув у гору стовп диму. Се ротмістра допевнило, що злочинець тут, та що його дістане в свої руки.

— Зауля кує, злочинець спійманий! — Пріор крикнув, звертаючи ся до Гулевича. — На коліна! Подякуй католицькому Всевишньому за ратунок. Успішне посередництво завдячуєш мені, слугі католицького Бога. Гадаю, з вдячності навернеш ся до правдивої віри і я тебе ще нині вихресчу.

Пріор сам став навколішки і підвів руки й очи до неба.

— Як мені молити ся із звязаними руками на спині? — спитав Гулевич.

До него приступив джура, вихопивши з холяви ножа.

— Правда, — замітив пріор. — Тепер, коли злочинець вже є, то гріх держати тебе дальше звязаного... Дай хлопче ніж! Сам розітну.

Пріор взяв ніж з руки джури і порозрізував пута.

— На коліна!.. Ну? Чого стоїш? Не віриш, що ти вільний?

Гулевич приступив до пріора ближше і поклепав його по рамени.

— Отче духовний! Спасибі вам за ту вигоду. Ви спасли мене від лютої смерти. За те від такої

самої, або й ще лютішої смерті я спасу вас і вашу рідню. На довшу розмову тепер не маю часу.

Гулевич здохнув з кульбаки шаблю, припоясав і скочив на коня полишеного шляхтичем. Джура скочив на свого.

— Як маю розуміти твої слова? — пріор спитав. — Ти куди?

— До мого війська, що йде брати ваш город.

— Не второпаю... не второпаю!--прошептав пріор.

— Бо Агафіні карти ще не розповіли вашій Мелянїї рещти. Не розповіли про отсего коня, збрую і козаче війско, що вже наближає ся до міста. Пильнуйте, щоби не втік той пустинник.

Кінь заповорив землю копитами і разом з Гулевичем щез з очий пріора. За Гулевичем почвалав джура. Обое заїхали до броду висше багна і пробралися на той бік річки. Джура пустився вперед, Гулевич за ним. Віхали в густу ліщину, де дождав їх шляхтич. Був ним не хто инший, як наш пустинник. Тепер сидів на своїм власнім коні. Біля него горів огонь і стояв кошелік з грибами.

— Я підпалив мою колибу, сів на коня і втік в другу сторону. Хочби ротмістр попав на сліди коня, то не скоро прийде сюди, бо багна не знає так добре як я.. Джура тепер нам вже непотрібний...

Джура скочив з коня і став скоро роздягати ся. Що скинув з себе, метав на огонь. По хвили перед остовпілим Гулевичем стояла Ксеня. Вхопила кошелік, крикнула „щасливої дороги!“ і щезла за кущем ліщини. Гулевич хотів скочити з коня і пуститися за нею, але його товариш предвидів се. Одною рукою вхопив уздечку Гулевичевого коня, другою того коня, на котрім приїхала була Ксеня і пустив ся в противну сторону.

— Я лиш хочу дівчині подякувати! — крикнув до него Гулевич.

— Щоби надбігли жовніри і спіймали нас всіх?
Гайда!

Ксеня вертала домів, будьто би ходила на гриби. Обійшла багно і прийшла над річку саме в хвили, коли жовніри тащили назад матеріял кладки. Почула, що перетрусили багно, але знайшли тільки догоряючу колибу. Бачили також знаки, по котрих доміркувалися, що злочинець мав коня і на кони втік.

Гулевич з товаришем виїхали з ліса на дорогу і пустилися ід сходови. Дві милі стріли ся з передними стежами козачого війська, що від Пиляви ішло на Львів. Ще тої самої днини військо увійшло до міста, ведене Гулевичем. Пріор бернадинів не жалував, що дав себе надути. Тепер Гулевич спас жите йому і його родині, розганяючи юрбу добичників, що тягла за війском. Сень Гулевич став назад Романом Горпинським. Всі міщани вироїли ся на місто зазброєні. Одні мали власну зброю, другі відіймили її від вояків міського гарнізону. Зібрали ся в сотню і проголосили Романа сотником. Він саме тоді був у Ситника, розмовляв з Ксенією.

— Сотництва не прийму — відповів, коли міщани прийшли сповістити його про вибір. — Між вами є достойніші, старші і опитніші у военнім ремеслі. Моє ремесло, не проводити війском, лише ставити гармату. Се одно. Друге, я піду дальше з козачим війском. Вам потрібний сотник, що лишив ся би в місті.

— Ми вибрали тебе сотником, бо се твоя заслуга, що козаки взяли місто без проливу крови. Ти важив житем, ледви спас ся від паля.

— Що я зробив, невелика була штука. Не зробив хто другий, бо не мав такої доброї нагоди, як я. Але, як ви хочете віддячити мені, то дайте мені яких двадцять жвавих хлопців на оден день. Хочу спасти мого батька.

— Твого батька вхопили ляхи? — спитав Ситник. — Хиба вони знали, що ти його син? Може й здогадалися, що він в заговорі з нами?

— Не вхопили його Ляхи і не від Ляхів грозить йому небезпека, а таки від нашої віри. Хиба ви не чули, що скрізь, де лиш наспіє козацтво, підіймаєся також весь народ? Підіймаєся проти панів. Тепер народ вже не боїться панських міліцій, отже кине ся на панів. А мій батько, також пан...

Роман ще не договорив, як перед хатою стали дві фіри і кілька верхових. До хати увійшов Терлецький, за ним старий Горпинський. Син і батько обнялись, та розцілували ся. Старий озирнув ся і вдививсь в Ксеню, що стояла біля вікна.

— Чи то ваша дочка? — спитав Ситника. — Я її раз бачив і не добре затамив.

— Так. — відповів за него Терлецький. — Тота, що Романа вимудрувала від лютої смерти на палю.

Старий приступив до неї, вхопив голову в руки і поцілував в чоло.

— Я саме тепер вибирав ся до вас з війском, — промовив Роман, — щоби які свавольні...

— І запізно і не треба, — перебив Терлецький. — Я предвиджував, які наслідки проти нас самих буде мати наш бунт проти Польщі. Я знав, що за нашу волю, як коли... її здобудемо, заплатимо, як не нашим власним житем, то що найменше нашим майном. Ми між молотом і ковалом: між Польщию і нашим власним поспільством. Жите чи майно, або одно й друге відійме від нас, як не Польща, то наш власний народ. Ось тому я порадив твому батькови заздалегідь зібрати все, що цінніше, і, скоро лише піде чутка, що козаки вже йдуть, утікати під опіку нашого лицарства, утікати перед нашим влас-

ним народом. Худобу ми ще вчора вигнали під охроною кількох добре зазброєних шляхтичів. Пігнали її туди, відки наближає ся козаچه військо. Рабівники замарнували би дар божий, а так бодай військо поживить ся. Всякі дорогоцінності ми навантажили на вози. Все проче в хатах, що мало яку вартість, ми спалили. Як рабівники наскочать на наші двори, то лише облизуть ся. Я покинув мій двір ще вчора і з моїм возом заїхав до Горпина. Нині рано я приїхав сюди, бо гадав, що поможу тобі. Скоро лиш військо і весь народ разом з тобою рушили до ліса, щоби спіймати того затвірника, я вернув до Горпина. По селу вже розійшка ся була чутка, що козаки підходять під місто. В селі настала метушня. Ми бачили, що до двора зачинають підходити гуртки зазброєні сокирами, ціпами, косами. Не дожидуючи їх, ми зняли коні і виїхали з села противним боком і поїхали на Броди. По дорозі почули ми, що місто вже взяли козаки, отже звернули сюди. Наші маєтки приїхали з нами. Вони на отсих фірах перед хатою. Наші люди мабуть пліндрують тепер наші пусті хати. Вже може й з димом пустили. З досади, що не знайшли нічого вартнішого. Але се пусте... Де ми могли би тут приміститися? Нас чимало тут. На торговици лишила ся фіра з твоєю мамою, моєю жінкою і донькою...

— Вони там? — скрикнув Роман. — Біжу по них.

— Стривай! — відповів старий Горпинський. — Вони там під охроною козаків. Як знайдете для нас квартиру, то доразу справте їх туди.

— Вам буде вигідно в хаті, в котрій доси мешкав наш ротмістр — промовив Ситник. — Він тепер у вязниці. Там, де до полудня сидів Роман. Ми його задержали, бо може треба буде кого з наших вимінити за него.

Старий Горпинський вийшов з хати і отворив одну із скринь на фірі. Виймив малу коробочку і вернув до хати.

— Отсе, доню, для тебе — промовив, звертаючи ся до Ксені. — Ти спасла мого одинокого... Послідного в моім роді. Не знаю, чим віддячитись тобі. Прийми бодай се, на спомин. Се лишило ся по моїй мамі, царство їй небесне. Моїй жінці се не потрібне. Спершу держали ми то для будучої синові. Але така ще не скоро буде, бо Роман піде з війском. Може ми цілком не будемо мати синові, — зітхнув. — Але як буде, то і для неї ще дещо знайде ся. А не знайдесь, то нехай вдоволить ся самим Романом.

В коробці було намисто з самих ізмарагдів вправлених в золоті звена ланцюшка.

— Може, тату, — промовив Роман несміло, — може отсе, що було призначене для вашої синові, той родовий клейнод... таки лишить ся в нашім роді?... Може у тім буде пишати ся таки не хто инший, як саме ваша синова... Як призначене сего клейноду, лишити ся у вашім роді, то послідного з вашого роду не йметь ся ні шабля ні куля. Я справді готов вернути з походу цілий і здоровий... щоби сей клейнод таки лишив ся... в вашім роді... Але тепер війна, не пора про таке говорити.

При тих словах Ксеня спаленіла і в туже мить поблідла. Вона бачила, яким суворим поглядом старий Горпинський змірив сина. І Романови стало ніяково. Він розумів, що се значить. І вона зрозуміла. Надійшла головна сила Хмельницького, що простував на Львів. До неї пристав Роман.

— Чи ти з батьком вже говорив? — спитала його Ксеня, коли прийшов пращати ся і сказав їй, щоби дожидала його.

— Не говорив, бо гадаю, що батько прихильний мені і знає, чого я заходив до вас. Надіюсь, що не надумуючи ся дасть мені тебе.

— Не про мого батька говорю. Він знає, що я люблю тебе. Але чи тобі дозволить твій батько? Хиба не знаєш, яка прірва між шляхтичем і міщанином, чи міщанкою? Твій батько завзятий шляхтич. Старі шляхоцькі звичаї у него святі. Терлецький вже не такий. Але дідич Горпина твердий. Для него шляхоцькі звичаї святійші від догмів православної віри.

Роман замняв ся.

— Ще не говорив... До того ще далеко. Пощо вже тепер дратувати його? Верну з походу, то поговорю. Тепер висповідую ся мамі. Вона не така тверда, як тато. Вона буде за нами. Може, заки верну, обробить його.

— Отже бачиш! Сам знаєш, що буде противний. І не попустить. Мама також не pomoже, хоч би й була за нами. Батько радше вирече ся тебе, а не дозволить.

— Так зле не буде. Чейже він знає, що ти спасла мене. Знає, що як би не ти, то він був би стратив сина і, що для старинного шляхтича найважнійше, з ним був би згас його старинний рід, Горпин був би вийшов зрук Горпинських. Отсе, що у мене брата нема, що я одинець, є нашою найсильнішою зброєю проти його шляхоцького завзятя. Як я скажу рішучо, що иншої не возьму, то він згодить ся. Як таки не дозволить, то поберемо ся проти його волі. Лишу ся при козаках і шабля заступить мені Горпин.

— А я думаю, що він тоді скаже рішучо: „не маю сина!“ Горпин переболію, бо він нам потрібний. Але родини розбивати не хочу. Не хочу, щоби через мене син відчахнув ся від батька, бать-

ко від сина. Проти його волі за тебе не вийду. Лишу ся старою дівкою.

— Кажу тобі, що до того не прийде. Він змякне. Я ще й з Терлецьким поговорю. Він батька оброзумить. Не жури ся і дожидай мене.

— Для моєї Олени вже маю хлопця, — Терлецький заговорив раз до Горпинського, коли був у него. — Ви його не знаєте. Військовий товариш моїх хлопців, сотник винницького полку...

Горпинський видивив ся на сусіда здивований.

— Чи ви забули, яка між нами злагода? — промовив. — Що ваша Олена для мого Романа... Хіба, що її збаламутив поза вашими плечима той другий...

— Роман не раз і не два був у мене і до Олени цілком не сватав ся... І не пробував баламутити її. Я не думав лапати його. На милуване нема силуваня. Се одно. Друге, я гадав, що Роман вже має дівчину, — відповів Терлецький, глядячи допитливо на Горпинського.

Чоло старого захмарило ся.

— Чи ви може знов хочете виїхати з вашим несмачним жартом? — спитав — Гадаєте ту міщанку?... По моїм трупі!

Терлецький звернув розмову на інші справи і вже більше про Ксеню не натякав.

Хмельницький вернув на Подніпрове. Роман пішов з ним, не поступаючи ні до Горпина, ні до Вишина. Так йому порадив Терлецький, пишучи, що ще не пора. Ксеня не вірила в своє щасте, але дожидала його.

Раз Терлецький вибрав ся в довшу подорож. Заїхав в сянницькі гори, щоби в якімсь селі шляхтичів відвідати свого приятеля, котрого вже дуже давно не бачив. Доїздячи до села розпитував, які там тепер люди, які в них гаразди; як живуть з собою

— Не говорив, бо гадаю, що батько прихильний мені і знає, чого я заходив до вас. Надіюсь, що не надумуючи ся дасть мені тебе.

— Не про мого батька говорю. Він знає, що я люблю тебе. Але чи тобі дозволить твій батько? Хиба не знаєш, яка прірва між шляхтичем і міщанином, чи міщанкою? Твій батько завзятий шляхтич. Старі шляхоцькі звичаї у него святі. Терлецький вже не такий. Але дідич Горпина твердий. Для него шляхоцькі звичаї святійші від догмів православної віри.

Роман замняв ся.

— Ще не говорив... До того ще далеко. Пощо вже тепер дратувати його? Верну з походу, то поговорю. Тепер висповідую ся мамі. Вона не така тверда, як тато. Вона буде за нами. Може, заки верну, обробить його.

— Отже бачиш! Сам знаєш, що буде противний. І не попустить. Мама також не допоможе, хоч би й була за нами. Батько радше вирече ся тебе, а не дозволить.

— Так зле не буде. Чейже він знає, що ти спасла мене. Знає, що як би не ти, то він був би стратив сина і, що для старинного шляхтича найважніше, з ним був би згас його старинний рід, Горпин був би вийшов з рук Горпинських. Отсе, що у мене брата нема, що я одинець, є нашою найсильнішою зброєю проти його шляхоцького завзяття. Як я скажу рішучо, що иншої не возьму, то він згодить ся. Як таки не дозволить, то поберемо ся проти його волі. Лишу ся при козаках і шабля заступить мені Горпин.

— А я думаю, що він тоді скаже рішучо: „не маю сина!“ Горпин переболію, бо він нам непотрібний. Але родини розбивати не хочу. Не хочу, щоб через мене син відчахнув ся від батька, бать-

ко від сина. Проти його волі за тебе не вийду. Лишу ся старою дівкою.

— Кажу тобі, що до того не прийде. Він змякне. Я ще й з Терлецьким поговорю. Він батька образумить. Не жури ся і дожидай мене.

— Для моєї Олени вже маю хлопця, — Терлецький заговорив раз до Горпинського, коли був у него. — Ви його не знаєте. Військовий товариш моїх хлопців, сотник винницького полку..

Горпинський видивив ся на сусіда здивований.

— Чи ви забули, яка між нами злагода? — промовив. — Що ваша Олена для мого Романа... Хіба, що її збаламутив поза вашими плечима той другий...

— Роман не раз і не два був у мене і до Олени цілком не сватав ся.. І не пробував баламути ти її. Я не думав лапати його. На милуване нема силуваня. Се одно. Друге, я гадав, що Роман вже має дівчину, — відповів Терлецький, глядячи допитливо на Горпинського.

Чоло старого захмарило ся.

— Чи ви може знов хочете виїхати з вашим несмачним жартом? — спитав — Гадаєте ту міщанку?... По моїм трупі!

Терлецький звернув розмову на інші справи і вже більше про Ксеню не натякав.

Хмельницький вернув на Подніпрове. Роман пішов з ним, не поступаючи ні до Горпина, ні до Вишина. Так йому порадив Терлецький, пишучи, що ще не пора. Ксеня не вірила в своє щастє, але дожидала його.

Раз Терлецький вибрав ся в довшу подорож. Заїхав в сянські гори, щоби в якімсь селі шляхтичів відвідати свого приятеля, котрого вже дуже давно не бачив. Доїздячи до села розпитував, які там тепер люди, які в них гаразди; як живуть з собою

і з сусідними селами. Дізнав ся, що його приятель вже не жив. Погиб, помагаючи якомусь вельможі при заїзді на иншого вельможу. Саме село тепер біднійше як колись було. Деякі заобогатили, але не на довго. В часі наїзду Хмельницького на Галичину ходили з хлопами здобувати замки, до котрих шляхта позвозила свої дорогоцінності. Одні сю добичу зараз пропивали, другим по відході козаків повідбирали давні властители пограблених річий. Два вельможі польські таки збройно, з великим війском напали на село, бо дізнали ся, що шляхта сего села брала участь в нападах на їх двори. Не питаючи, котрий, взяли собі відшкодоване від всіх. Забрали не лиш майже всю худобу, але взагалі все, що знайшли. Саме село пустили з димом.

Тепер шляхта цілого села сиділа в колибах поставлених наборзі, без хулоби, без хліба. По дорозі до села Терлецький також довідав ся, що в тих походах проти панів найбільше доказували три найбіднійші шляхтичі села, три брати: Ілько, Васько і Демко Татаринець Кальнофоські. Ілька зарубав обчміханий ним шляхтич польський, стрітивши ся з ним в Сяноці на ринку. Васькови і Демкови грозить те саме. Як справа піде не безпосередно на шаблі, лише до суду, то грозить їм кара на горло, а що найменше баніція і інфамія. Очевидно також конфіскаата того клаптика їх землі, з якого вони й так негодні вижити. Ратунку для них нема жадного, бо вони не лиш між великою шляхтою, але й в родиннім селі не мають ніяких свояків, що помогли би їм своїми шаблями. Які були, то вимерли і вони послідні з роду Кальнофойських Татаринців. Ніхто за ними не обстане. Як би здорові, то захистились би на Запорожу. Козакованем заробили би на прожиток. А то один і другий окалічив в часі торішньої гуртовини.

Терлецький дав доказ, що знає Польщу, коли

пустив ся аж сюди глядати потрібних йому людей. Для братів Кальнофойських міг бути лише один спосіб ратунку. Щоби не стратити останків дідизни, повинні були зараз таки продати її і щезнути противникови з очий. Щоби він, як їх таки знайде, бояв ся дальше наступати на них, повинні були знайти опіку якогось ще дужшого шляхтича. Тоді хоч би їх ворог дістав на них засуд, не вдіяв би їм нічого, бо в Польщі засуд мусіла виекзеквувати собі сторона сама, власними гайдуками і власними шаблями. Терлецький загадав Кальнофойським принести такий ратунок, але не за дурно. Скоро приїхав до села, став питати за Ільком Кальнофойським, неначе не знав, що він вже не жиє. Терлецького справили до Васька і Демка. Оба сиділи з жінками і дітьми в одній колибі. Не лиш колиба, але й те лахміте, яке звисало з них, і вялі лиця були доказом крайньої нужди.

— Я не знав, панове братя, — зачав Терлецький, — що мій сердечний друг, шляхотний Ілько Татаринець Кальнофойський, царство йому небесне, погиб лицарською смертю за віру і рідний край. Отже я приїхав до него, бо він ще давно обіцяв був вигодити мені в однім ділі. Тепер довідую ся, що я надармо їхав так далеко. Випємо, що маю, за здоровля його душі і верну домів, не зорудувавши орудки.

Брати були цікаві, що се за діло було. Терлецький взяв їх на бік і став розповідати, що сестра жінки Ілька, вже також царство їй небесне, віддала ся за шляхотно уродженого Юрія Ситника. Тепер в часі наскоку козаків він погорів і стратив усі документи. Його вороги, польська братія шляхоцька, хочуть завдати його до суду за се, що він неправно зве себе шляхтичем. Мій друг, покійний ваш брат, обіцяв був мені посвідчити, що той Юрій

Ситник... бене натус з його роду. Обіцяв також, що приставить ще двох свідків.

Васько і Демко зглянули ся. Вони доразу зміркували, що Терлецький бреше, бо покійна жінка Ілька не мала ніякої сестри і в їх роді не було жадного Ситника. Як їх покійний брат справді обіцяв щось таке Терлецькому, то хиба на те, щоби заробити. Але зарібок і їм був потрібний. Отже Васько і не загикнувшись, відповів:

— Тобі, брате, Ілько до сего діла непотрібний. Ми цілу ту справу знаємо, бо покійний брат наш, царство йому небесне, згадував нам про се. Його нема, але посвідчити можемо ми.

— Отже приступаймо зараз до діла, — відповів урадуваний Терлецький. — Очевидно, держім ся того, що рука руку мие. Ви шляхтичі, отже обидились би, як би я вам заплатив, бо се виглядало би, що я ваше свідоцтво купив від вас. І на таке предложене ви готові би плюнути мені в очи...

— Очевидно, очевидно, — відповів Васько, але дуже непевним голосом, як би розчарований.

— Але може бути вигода за вигоду. Ви зробите мені вигоду, для мене і Ситника неоцінену; я зроблю вам вигоду, котра, міркую, буде для вас також мати більшу вартість. Говорім отверто. Вам тут, міркую, горить земля під ногами... Але до сеї справи верну в другім пункті. Насамперед перший пункт: Жінка шляхотно уродженого Юрка Ситника винна своїй сестрі, покійній жінці вашого покійного брата гроші. Ваш брат був спадкоємцем жінки; ви, спадкоємці Ілька. Отже сі гроші належать ся вам по половині. Ті гроші я привіз. Ви оба зізнасте в гроді до книги і посвідчите мені на папери, що ваш родич бене натус Юрко Ситник, тепер у Вишині, віддав вам гроші, тисячу злотих, які його жінка винна була жінці шляхотно уродженого Ілька Татаринця

Кальнофойського. Сю тисячу злотих виплачу вам... Ну?

— Посвідчимо, бо воно так справді було, — відповіли оба бене наті. — Ілько не раз нарікав, що сестра його покійної жінки, що віддалася десьтам аж на кінець світа, не віддає грошей.. Тисячу злотих, чи більше, вже не тямлю.

— То був би один пункт, — тягнув далі Терлецький. — Тепер другий: ваша дідизна в небезпеці. Шляхотно уроджений Юрко Ситник купить від вас ваш ґрунт. Заплатить вам так, що ви за сі гроші купите від мене двічі тільки. Нікому в селі не кажучи нічого, проберете ся туди на постійний прожиток. Коли би хто й там винайшов вас і важив на вас, чи без засуду, чи й з декретом судовим в руці, за вами обстане моя шабля і шаблі моїх гайдуків. Очевидно, в гроді впишете і мені дасте документ, що ви спродали ваш ґрунт добре уродженому родичеві вашому, Юркови Ситникови у Вишині... Ну?

— Мусимо нарадити ся, — відповів Демко, — бо дідизна, то не що будь.

Відійшли на бік і радили ся не цілу мінуту. Для них не було иншого виходу. Для них сей Терлецький зі своїми пропозиціями, неначе ратунок з неба впав.

— Хоч з тяжким серцем, — промовив Демко до Терлецького, — але продамо нашу дідизну добре, себто шляхотно уродженому Юркови Ситникови. Він і так наш родич, най ся преч каже.

— Ще одно посвідчимо вам окремо, — додав Васько. — Що той Юрко Ситник таки з нашого роду, лише до свого прізвища Кальнофойський і до іменища Татаринець додав ще друге іменище „Ситник“. І не потребує бояти ся, що хтось завдасть його до суду за се, що Татаринцям Кальнофойським

вкрав прізвище і шляхоцтво. Ми оба, послідні з нашого роду... Лише одно мусимо сказати вам. До Сянока, щоби все те подати до гродських книг, ми з вами не поїдемо. Там, або може ще й подорозі, можемо зійти ся з шляхтичами, яких торік ми повідскубували. Ви тут не маєте з собою ваших гайдуків, щоби оборонити нас. Не хочемо, так як наш брат Ілько, марно загибати.

— Поїдемо до Перемишля.

Сіли на телігу Терлецького і поїхали. Кожний бачив, що то їдуть три шляхтичі. Хоч Васько і Демко не були, так як Терлецький, в сапянцях і шабель не мали, лише в постолах і з бучками в руках, то всеж таки мали на хребтах останки жупанів, яких ні хлопи, ні міщани не мали права носити. В гроді писар викланював ся їм таксамо, як пишному Терлецькому. Попідписували документи хрестиками, бо писати, очевидно, не уміли. Взяли від Терлецького гроші і вернули домів, щоби забрати жінки й діти та разом з ними прабратися в инші сторони, на ґрунт куплений від Терлецького. З рідного села винесли ся в ночі, щоби ніхто не бачив, куди вони повіяли ся. Коли за пару днів зявивсь з гайдуками їх ворог, то по них вже й слід пропав.

* * *

У себе дома Терлецький застав гостя... Як би на замовленє. Приїхав Роман, але ще заки заїхав до батька, поступив до сусіда, щоби провідати, чи батько вже змяк, чи може дальше про Ксеню не хоче чути. Терлецький не сказав йому куди їздив, за чим і з яким успіхом. Не сказав, бо ще не знав, як все те прийме старий Горпинський.

— Нічого не знаю, — сказав Романови, — бо я з ним які дві неділи не бачив ся. Лиши ся, хлопче, у мене. Я завтра поїду до мего, Надію ся, що всьо буде добре.

Старий Горпинський сидів в малій хатчині, наборзі построній на місци двора спаленого його хлопами. Коли надїхав Терлецький, від него відходив піп. Горпинський сповідався.

— Вас може дивує, — промовив до сусіда, — що я кликав попа, хоч на смертельно недужого не подобаю. Але я таки чую близький кінець. Моєю недугою мій вік. Чую, що колись, як всну, то не пробуджу ся. Кладучи ся спати хочу бути спокійний, що не понесу на той світ моїх гріхів... Добре, що ви приїхали. Я вже зладив завіщанє. Хочу сказати вам яке, бо мушу мати й вашу згоду. Горпин записую Романови. Але він може взяти його в посіданє аж тоді, коли оженить ся з такою, що бене ната. До тої пори ви завідуєте селом і прибуток складаєте. Йому з того ані шелига! Як вдуріє і возьме жінку, яка йому родом не рівня, то з призебраного прибутку постройте монастир і вивінуєте його селом. Очевидно, часть прибутку записую на прожиток жінці... Боже, Боже! За які гріхи ти так покарав мене? Я сина так строго виховував в старосвітських звичаях... Собі на біду вислав я його за границю. Він там набрав ся того бунту.

Терлецький не перечив йому, не потішав його. Виймив з за пояса три документи, в яких неоспоримі шляхтичі звали Ситника шляхтичем. Кажучи коротко, „прочитайте!“, Терлецький поклав ті документи перед старим. Горпинський читав похитуючи головою. Його чоло стало випогоджувати ся. Підсміхав ся. Він знав, яким способом такі документи можна було дістати. Не сумнівав ся також, що оба брати Кальнофойські такі самі свояки Ситника, як він, шляхотно уроджений дідич Горпина. Але перед ним лежали три урядові документи, з котрих виходило, що Ситник йому „брат“, такий шляхтич, як

і він сам. Сі документи були таксамо важні, як докази шляхецтва Горпинських.

— Чи Роман і Ситник знають про сі документи? — спитав. — Чи бачили їх?

— Ще не знає ні один, ні другий.

Старий довго мовчав. Нарешті обізвав ся.

— Отже не кажіть їм нічого... Коби Роман приїхав і раз вже ся морока скінчила ся! Він воює і готов не лишити Горпинови дідича...

Терлецький вже знав, що Роман виграв справу.

— Роман приїде ще таки нині.

— Але не кажіть йому нічого про се, як стоїть його справа.

Терлецький вернув домів і казав Романови негаючи ся їхати до батька. По короткім привитаню, старий заговорив.

— Мої дні почислені. Заки засну вічним сном, хочу знати, хто по мені буде паном Горпина. Призначену тобі Олену Терлецьку вхопив тобі з під носа якийсь козак... Чи ти вже мавш на примітю яку?.. Мовчиш?... Як не мавш, то я знайду тобі... Не бій ся, гарбуза не дістанеш.

Роман поблід. Подумав хвилю і рішив сяговорити отверто, обстаючи при своїм, хоч би мало прийти до розлуки з батьком.

— Маю, — відповів, дивлячи ся йому просто в очи. — Маю, але...

— Але?... Є яка перешкода?... Може знова який козак вліз тобі в дорогу?

— Ніхто не вліз. Є инша перешкода. Вона... вона про себе не може сказати, що вона... що вона добре уроджена.

— Така жінкою мого сина не буде! Як воно справді так, то се перешкода непоборима.

— Непоборимою є... є... перешкода... старий звичай, — Роман ледви вигикав.

— Я тобі скажу, яка є перешкода! — старий гукнув сердито. — Є лиш одна... твоя непорадність, твоя глупота. Кажи запрягати коні. Поїдемо до Вишина!

В дорозі до Вишина батько ні словом не обізвав ся до сина. Роман ломив собі голову на питаннями: „Куди батько везе мене? Чи має для мене яку дівчину? Може Мелянію?“ Аж мороз пройшов по його тілі. На всякий случай рішив ся не уступити. На превелике його диво старий казав станути перед хатою Ситника.

— Може батько хоче Ситникам зробити бучу за те, що збаламутили шляхтича?

— Зажди тут хвилию, — сказав батько, — аж вийду.

В хаті була ціла родина в купі. Ксеня, скоро побачила старого, поблідла. Схопила ся і хотіла втечи. Горпинський вхопив її за руку.

— Не втікай доню! Я до тебе. Але спершу поговорю з твоїм батьком. Не довго балакатиму, — звернув ся до Ситника. — Чи дасте вашу доню за мого сина?... А ти, доню, ще любиш його?

Вся родина видивила ся на старого. Ніхто не відповідав, бо гадали, таксамо як Роман, що приїхав зробити їм бучу за те, що йому збаламутили сина. Гадали, що Горпинський не знає як зачати, отже зачав таким жартом.

— Говоріть же, — наглив — бо справа мусить бути зараз рішена... с'як або так. Я нарощно приїхав до вас. Син жеде перед хатою на відповідь.

— Ви хіба не знаєте, що є непоборима перешкода, — відповів Ситник несміло, бо ще не знав, чи за питанням старого не криє ся що инше.

— Яка перешкода?

— Ваш син бене натус, себто добре уроджений. Ксеня не добре уроджена.

— Що ви знаєте?! Не вихоплюйте ся тим прилюдях! Перешкодою була тільки глупота мого сина. Але знайшли ся мудрійші, що ту перешкоду усунули... Ну?... Ксеню... Заклич Романа сюди!

Ксеня розплакала ся.

— Коли тобі така кривда, — заговорив з пересердєм — то я тобі Романа вже не буду накидати. Передам йому твого гарбуза і повезу його дальше.,.

— Не кривда, ні!

Вибігла з хати і вернула, ведучи Романа за руку.

Побрали ся. По місяці старого Горпинського зложили в гробниці, де вже лежали його батько, його дід і прадід. Добре, що розстав ся з сим світом, бо Горпин і так вийшов з рук його роду. За се, що старий грішми помагав козакам в їх війні з Польщию; за се, що його син пристав до сих ворогів річипосполитої, Польща проголосила його сина і його самого, хоч вже по смерти, банітами, та сконфіскувала Горпин для якогось польського шляхтича. Роман сміяв ся з того. Йому, як сотникови в однім козацькім полку, Горпин вже був непотрібний. Документи підписані хрестиками Кальнофойських, спалив.

